Fotoğraflarla

SAMSUN

(1840-1918)

Nedim İPEK

Cevdet YILMAZ

Ali SEYLAN

Mart 2016 - SAMSUN

ISBN: 978 605893655 0 8
2015

Baskı: A MatbaasıAdres bilgileri

Dağıtım: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı
© Tüm hakları saklıdır.

Sevgili Hemşerilerim,

Çağdaş toplumlar bir taraftan teknolojiye ve çağa uygun planlama ile ikamet ettikleri şehirleri inşa ederken diğer taraftan geçmişi ile bağlarını korumaya çalışır. Bireyler ailesinin geçmişini büyüklerinin hatıratı ve aile albümünde yer alan fotoğraflarla algılamaya çalışır. Toplumlar ise geçmişi ile bağlarını korunan tarihi mekanlar, arkeoloji ve kent müzeleri ile yerel tarih alanında yapılan akademik ve popüler yayınlardan edindiği bilgiler ile kurar.

Bizler yerel idare olarak bilimsel verilerden hareketle Samsun'u çağdaş ve yaşanabilir model bir kent yapmak için bir taraftan projeler geliştirirken, diğer taraftan toplumun geçmişi ile olan bağlarını kurmasını sağlamak amacıyla hazırladığımız projeleri imkanlarımız ölçüsünde uygulamaya koymaktayız. Şehir merkezimizin tarihi mekan açısından çok şanslı olduğu söylenemez. Her şeyden önce gerek Amisos ve gerekse Samsun, tarihi süreçte meydana gelen yangınlar ve doğal afetler sonucu tarihi mekânlarını özgün bir şekilde koruyamadı. Bununla beraber geliştirdiğimiz projeler ile mevcut tarihi mekanlar restore edilirken, deniz feneri ve saat kulesi gibi tamamen yıkılan binalar ve abideler eskisine uygun bir şekilde yeniden inşa edilmiş ve dikilmiştir. Diğer taraftan Amisos Tepesi, Bandırma Vapuru ve Milli Mücadele Parkı Açık Hava Müzesi, Protokol Yolu, Kent Müzesi projeleri ile hemşerilerimizin tarihle bağ kurmaları sağlanmıştır. Hemşerilerimiz yakında Saathane Meydanı projesi ile aslına daha uygun bir tarihi mekanla buluşacaklardır.

Toplumun geçmişle bağlarını kurmak için geliştirdiğimiz projelerden birisi de şehrimize ait tarihi fotoğraflardan oluşan albümlerdir. Elinizdeki bu albüm ilk kez 2009 yılında yayımlanmış ve siz hemşerilerimizin beğenisine sunulmuştu. İlk baskının bitmesi ve vatandaşlarımızın ısrarlı talepleri üzerine yeni fotoğrafların ilavesiyle ikinci kez basılmasına karar verdik.

İlk baskıda ifade ettiğimiz gibi sizleri Samsun fotoğrafları ile geçmişte bir gezintiyle baş başa bırakırken bu çalışmada emeği geçen herkese teşekkür eder, siz okuyuculardan şehrimizin tarihini yansıtan fotoğraflarla kent müzemize katkınızı bekler, saygılarımı sunarım.

Yusuf Ziya Yılmaz

Samsun Büyükşehir Belediye Başkanı

ALBÜME BAŞLARKEN

Necmi ÇAMAŞ
Samsun Büyükşehir Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı

Türkiye'deki şehirler modernlik iddiasıyla kimliğinden uzaklaşıp sıradanlaşmaktadır. Oysa çağdaş ülkelerde şehrin tarihi varlığı ve kimliği kültürel miras olarak algılanmakta ve korunmaktadır. Elinizdeki bu albüm Samsun kentinin özellikle mimarî alandaki kültürel zenginliklerini ön plana çıkartarak Samsun'u herhangi bir şehir değil, sadece Samsun olarak anılmasını sağlamak hedefiyle hazırlanmıştır. Bir diğer amacımız ise çok hızlı bir değişim geçiren Samsun'un elinde kalan son eserlere sahip çıkmasını sağlamak, bu yolla kültürel kimlik ve bilincin ortaya çıkartılması ve yaşatılmasını sağlamaktır.

Türk toplumu genelde kendi geçmişini yansıtan günlük, hatırat, mektup, tebrik gibi yazılı malzemeye pek ehemmiyet vermemektedir. Bununla birlikte Türk ailesi imkânları ve ilgisi ölçüsünde albüm oluşturabilmektedir. Bu albümlerdeki mevcut fotoğraflarla örneğin Samsun'un son 60 yılını gözler önüne sermek mümkün olabilir. Belki bu son 60 yıl günümüz insanlarının çoğunun hafızasında yer aldığı için önemli görülmeyebilir. Ancak bu fotoğraflar 21. yüzyılın başında doğanlar için yadsınamaz bir önem arz etmektedir.

Aile albümlerinde yer alan fotoğraflar muhtemelen zaman içerisinde bilimsel standartlara uygun arşivlenmedikleri için yok olup gideceklerdir. Burada kent müzelerinin devreye girmesi kaçınılmazdır. Ailelerin elindeki fotoğrafların bir müze veya arşivde bir araya getirilmesi halinde geleceğin tarihçileri özellikle yerel ve toplumsal tarih açısından oldukça önemli bir kaynağa kavuşacaktır.

Kişiler aile albümlerinde yer alan Samsun'u çeşitli yönleriyle tanıtan fotoğrafları kamuya mâl edebilirlerse oldukça özgün bir fotoğraf arşivinin oluşması işten bile değildir. Bu görevi Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı üstlenmeye hazırdır.

Bu düşünceyle 2009 yılında Samsun ile ilgili fotoğrafların üç cilt halinde yayımlanmasını kararlaştırmış ve birinci cildini yayımlamıştık. Birinci baskı metninden de anlaşılacağı üzere o tarihlerde belediyemiz Tarihi Kentler Birliği'nin üyesi olmayı hedeflemekteydi. 2009- 2014 yılları arasında bu hedef yakalanmıştır. Büyükşehir Belediye Başkanımız Sayın Yusuf Ziya Yılmaz halen birliğin başkanlığını yürütmektedir.

2015 yılı itibarıyla birinci baskının tükenmesi üzerine ikinci baskıyı planladık. İkinci baskıyı gerçekleştirirken mevcut albüme yeni fotoğraflar ilave ettik. Elinizdeki bu birinci kitapta Cumhuriyet öncesini yansıtan fotoğraflara yer verilmiştir. İkinci ciltte Atatürk dönemi, üçüncü ciltte ise 1940 sonrası Samsun'u görüntüleyen fotoğraflara yer verilmesi planlanmıştır.

Albümün birinci ve ikinci baskılarında emeği geçen Nedim İPEK, Cevdet YILMAZ, Ali SEYLAN ile Samsun'un tarihi ve kültürel değerlerini geleceğe taşımak için büyük uğraş veren Sevgili Nizamettin AYKURT'a yürekten teşekkür ederim. Ayrıca albümün basıma hazır hale getirilmesinde katkıda bulunan Kent Müzesi personelimize de teşekkür ederim.

Saygılarımla.

OSMANLI'NIN OBJEKTİFİNDEN SAMSUN

Prof. Dr. Nedim İPEK

Tarihsel belge olarak fotoğraf

Tarih belge ve kaynaklara dayalı olayları tespit etmeye, tarafları anlama ve algılamaya yarayan bir disiplindir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra tarihçilerin kullandığı kaynaklar arasına fotoğraflar da dâhil olmuştur. Fotoğraflar, kaynaklardaki bilgi kırıntılarını bütünleştirmeye ve insanların bizzat yaşadıkları ortamlarda tespit edilmelerine katkı sağlar. Böylece tarihçi fotoğraflar sayesinde geçmişte olmuş bir olayı daha somut bir şekilde canlandırma imkânı bulur.

Fotoğraftan genel olarak reklâm, tanıtım, propaganda, hatırlama ve eğitim amaçlı olarak faydalanılırken, tarih araştırmaları ve öğretiminde ise materyal ve belge olarak yararlanılmaktadır. Fotoğraflar mektupları, gezi yazılarını ve biyografileri zenginleştirir, okuyucunun konuyu tanıma ve algılamasını kolaylaştırır. Fotoğrafın en temel özelliği ve aynı zamanda işlevi ise belge ve haber niteliğine sahip olmasıdır.

Haber ve belgesel fotoğrafın çıkış noktaları ve amaçları aynıdır. İkisi de dış gerçeğin değiştirilmeden sunulması ilkesini benimser. Hem haber hem de belgesel fotoğrafın işlevleri bildirmek, öğretmek, açıklamak, etkilemek, saklamak ve tarihe tanıklık etmek olarak tanımlanabilir. Her ikisi de doğrudan fotoğraf yaklaşımı içinde yer alır. Bu nedenle de belge niteliği taşır. Belgesel fotoğrafın amacı insanları, olayları ve bunların geçtiği ve yaşandığı çevreyi betimlemek ve kaydetmektir. Fotoğrafın gerçeği yansıttığına duyulan inanç belge fotoğrafçılığının varlık unsuru olmuştur.

Fotoğraf çekenin kimliği basit bir şekilde kamu görevlisi, basın mensubu, turist ve sivil olmak üzere dört grupta toplanabilir. Fotoğrafın değerlendirilebilmesi için her şeyden önce kim tarafından hangi amaçla çekildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Şüphesiz belgesel ve haber fotoğrafı çeken kişi ile turistin amacı aynı değildir. Dolayısıyla herkes amacına hizmet eden kareyi fotoğraflandırır. Şüphesiz, amacına uygun kareyi oluşturanlar da vardır. Bu nedenle fotoğrafların birebir gerçeği yansıttığı düşünülmemelidir. Bununla birlikte fotoğraflar eleştirel bir gözle incelendiğinde araştırıcıya pek çok şey söyleyebilir. Örneğin, dönemin modasını, siyasetini, iktidar - halk ilişkilerini ve toplumun sosyal davranış özelliklerini yansıttığı gibi, günümüze ulaşmayan folklorik unsurları ve mimari eserleri de görmemizi sağlar.

Osmanlı dönemine ait fotoğraflar devletin yürüttüğü halkla ilişkiler faaliyetini anlamak için vazgeçilmez bir kaynaktır. Şehirlerin tarihî fotoğrafları şehir tarihçileri, sanat tarihçileri ve tarihi coğrafyacılar için önemlidir. Fotoğraflar belli bir dönemin modasını ve sair toplumsal davranış özelliklerini de belgeler. Bu imgelerin bazıları bir sahne gibi tasarlanmış olabileceği için sadece görüntülenen insanların kim olduğunun bilinmesi amacıyla kullanılır. Bu şartlara uygun hareket edilirse fotoğraflar belli bir sosyal gruba mensup kişilerin kendilerini ya da çocuklarını nasıl göstermek istedikleri ile ilgilenen tarihçilere önemli imkânlar sunar.

Fotoğraflar, albüm denilen eserlerde bir araya getirilmişlerdir. Kurumlara ait albümler reklâm, propaganda ve tanıtım amaçlı hazırlandıkları için zamanla yayımlanmışlardır. Bireylerin fotoğrafları ise aile albümlerinde saklanmakta olup, bunların çok azı gün yüzüne çıkmaktadır. Aile albümlerinin ne zamandan itibaren oluşturulmaya başlandığı sorusunun cevabını çok net bir şekilde ifade etmek hemen hemen imkânsızdır. Bununla beraber bu konudaki çalışmalarda yer alan fotoğraflar incelenecek olursa 20. yüzyılın başlarından itibaren aile bireyleri topluca objektife poz verebilmişlerdir. Şüphesiz fotoğraf çekimini günah olur gerekçesiyle reddedenler de vardı. Bu gibilerin de fotoğrafları gizlice çekilebilmiştir. Bununla beraber aile fotoğraflarının geniş kitleler tarafından kullanılması için daha uzunca bir zamanın geçmesi gerekecektir.

1960'lı yıllarda ucuz, hantal ama iş görebilen makinelerin devreye girmesi sonucu fotoğraf çekmek orta halli ailelerin güç yetirebileceği bir şey oldu. Ama çoğu aile için yine de sıra dışı pahalı bir şeydi fotoğraf çekmek veya çektirmek. Bu nedenle fotoğraf şipşakçı denilen seyyar fotoğrafçılar tarafından mesire yerlerinde, millî bayramlarda, nişan, sünnet, düğün

gibi toplantılarda para karşılığı çekilirdi. İşte bunlar aile veya arkadaş toplulukları fotoğraflarını oluşturdu. Bundan sonra aile fotoğrafları mukavva kutulardan çıkarak daha çok fotoğrafın yer aldığı albümlere dönüştü. Bundan 20 yıl öncesine kadar her orta halli ailenin evine misafirliğe gelen eşine dostuna göstermekten zevk aldığı bir fotoğraf albümü bulunurdu. Söz konusu albümlerin siyah zeminli karton sayfalarına, küçük zamklı etiketlerle yerleştirilen fotoğraflar çok değerli birer hatıra veya vesika ciddiyeti ile saklanırdı. Tek albüm zamanla birkaç albüm halini aldı.

Birçok tarihçi, bir çekmecede, naylon bir poşet içerisinde veya albüm sayfalarında saklanan aile fotoğraflarını tarihlendirerek ve bazı notlar ilave ederek gün ışığına çıkarmanın ve daha geniş bir kitlenin hizmetine sunmanın zamanı geldiğine inanmaktadır. Aile fotoğrafları bugün için önemsiz gibi gözüken ama günün birinde bir hayli kıymetlenecek olan figürleri de yansıtıyor olabilirler. Örneğin, bir aile albümünde yer alan dede, baba ve torunun düğünlerini yansıtan fotoğraflar 60–70 yıllık bir süreçte düğün törenlerindeki giyim kuşam farkı ve değişimi yansıtması açısından son derece önemli tarihi belgelerdir.

Osmanlı'da fotoğraf

Fotoğraf 1839'da Fransa'da icat edilmiş, kısa zamanda yaygınlaşmış, daha 1850'li yıllarda özellikle Avrupa'da sayısız fotoğraf stüdyosu açılmıştı. Bu yeni icat taşraya seyyar fotoğrafçılar tarafından taşındı. Bununla birlikte 1930'lara kadar geniş halk katmanlarına kadar ulaşamadı. Yerli stüdyoların açılmasıyla birlikte fotoğrafçılık daha bir gelişti. Bu tarihten sonra taşra halkı da kendi portrelerini çektirir oldu. Neticede bol miktarda görsel malzeme ortaya çıktı.

Osmanlı vatandaşları fotoğrafya adı verilen aleti ve ne işe yaradığını Takvim-i Vekayi 'den öğrenmişlerdi. Ceride-i Havadis gazetesinin 15 Ekim 1841 tarihli nüshasındaki habere göre fotoğrafı icat eden Deguerre'nin fotoğrafçılıkla ilgili kitabı birkaç yıl gibi kısa bir sürede Türkiye'ye getirilmiş ve tercüme edilmişti. Aynı nüshada fotoğraf makinesi şöyle tanıtılıyordu: "*Çok kısa bir zamanda bu alet vasıtasıyla bir yerin veya bir ordunun resmi levha üzerinde tespit olunuyor. Çekilen bir belge ise bütün binalardan başka bağ ve bahçesinde olan ağaçların yaprakları dahi tek tek anlaşılıyor imiş. Eğer levhadaki bir ordu ise adamlardan başka yüzlerindeki kıllar dahi seçiliyormuş*".

Fotoğrafı Osmanlı coğrafyasına ilk önce seyyahlar getirmiş ve tanıtmıştır. Daha sonra çalışmak amacıyla gelen ecnebiler Türk şehirlerinde fotoğraf stüdyoları açmışlardır. 1842 yılında Deguerre'nin öğrencilerinden Kompa İstanbul'a gelerek fotoğrafçılık yapmaya başlamış, ecnebi fotoğrafçıları zamanla yerli gayrimüslimler takip etmiştir. Genelde Ermenilerin yaptığı bir iş olan fotoğrafçılığa daha sonra Müslümanlar da ilgi duymaya başlamıştır. Bu arada devlet de fotoğraf teknolojisinden faydalanmaya çalışmış, özellikle padişahın hizmetinde çalışanların fotoğrafları güvenlik açısından saraya takdim edilmeye başlanmıştır. Arşiv kataloglarından anlaşıldığı kadarıyla saraya en çok sunulan fotoğraflar kayıkhane bekçisi, maiyeti seniyye kayıkçıları ve tebdil kayıkçılarına aittir. II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda bir fotoğraf atölyesi kurdurmuş olması ise Osmanlı İmparatorluğu'nda fotoğrafa verilen önemin en üst göstergesidir.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla üst düzey devlet adamları birbirlerine, hatta padişahlar kral ve imparatorlara hediye olarak fotoğraflarını göndermekteydiler. Merkezî idare savaş esnasında cephelerdeki durumu fotoğraf sayesinde gözleme imkânı bulmaktaydı. Kırım Savaşı esnasında Fransız fotoğrafçısı Sivastopol muharebelerini resimleyerek padişaha takdim etmişti.

Bu gelişmeler üzerine fotoğrafın askeri açıdan önemi anlaşılınca bir taraftan Avrupa'ya fotoğraf tahsili için zabitler gönderilirken, diğer taraftan kara mühendishanesi müfredatına fotoğraf dersleri konmuştur. Fotoğraf eğitimi alanların oluşturduğu ekipler ileriki yıllarda cephe, kent ve kasabalarda tanıtım, propaganda ve belgesel amaçlı film ve fotoğraflar çekmişlerdir. Bunlar bir taraftan arşivlenirken bir taraftan da kitap, dergi ve gazetelerde yayımlanmaya başlanmıştır. Türk gazetelerinde ilk fotoğrafların görülmeye başlandığı tarih 1912'dir.

Kısa zaman içinde çeşitli olaylar karşısında Türk ve dünya kamuoyunu bilgilendirme ve aydınlatma hususunda fotoğraf teknolojisinden de faydalanılmaya başlanmıştır. Örneğin, Doksanüç Harbi esnasında Ruslarla Bulgarların mezalimine uğrayanların fotoğrafları Londra'daki gazetelerde yayımlatılmaya çalışılmıştır. Aynı dönemde ülke dâhilinde Müslüman- Hıristiyan çatışmasına sebebiyet vereceği endişesiyle bırakın fotoğraf yayınlamayı Türklerin zulme uğradığını ifade eden haberler bile sansürleniyordu.

Sonraki yıllarda dünyada Türk toplumu ve devleti aleyhine oluşmuş kanaatleri değiştirmek amacıyla fotoğraflardan daha fazla faydalanılma yoluna gidildi. Balkan Savaşı'nda ve Milli Mücadele döneminde düşman baskısına maruz kalan Türklerin

fotoğraflarının çekilerek yayınlanması buna örnektir. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı esnasında Türk askerî makamlarının İngiliz savaş esirlerine iyi bakılmadığına dair Social Demokraten gazetesinde çıkan haberin tekzibi için söz konusu esirlerin durumlarını yansıtan fotoğraflarının çekilerek gazetelerde yayımlatılması planlanmıştır. Aynı düşünceyle gayrimüslimlerin dinlerini serbestçe icra ettiklerine dair çekilen filmin 1920'de sinemalarda gösterilmesi de planlanmıştı. Takibi kolaylaştırma amacıyla demiryolu işletmelerinde Müslüman kadınlar hariç yolculardan vesikalık fotoğraf talep edilir olmuştu. Yine başta güvenlik mensupları olmak üzere memurlardan da fotoğraf talep edilmeye başlandı. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın son dönemlerinde fotoğraf resmî hayatın bir parçası halini almıştı.

Fotoğraf kısa sürede toplumsal yaşantıya girince, bir takım kurallar da konmaya başlandı. Her şeyden önce padişahın fotoğrafının izinsiz çekilmesi yasaklanmıştır. II. Abdülhamit döneminde yasağa uymayanlar tespit edildiği zaman çekilen ve çoğaltılan fotoğraflar toplattırılmakta ve fotoğrafı çeken de cezalandırılmaktaydı. Keza güvenlik gerekçesiyle olsa gerek padişaha ait saray, kasır, köşk ve saray bahçelerinin fotoğrafının çekilmesi ve çoğaltılarak dağıtılması da yasaklanmıştı. Bu tür fotoğraflara el konulmaktaydı. Ülke birlik ve bütünlüğü için tehlikeli olarak görülen bölücü amaçlı propaganda faaliyetlerinde kullanılacağı düşünülen fotoğrafların da ülke topraklarına girmesi ve dağıtılmasına izin verilmemekteydi.

Devlet idaresinde toplumun ve ülkenin devlet adamları tarafından tanınmasının faydalı olduğu aşikârdır. Bu nedenle her otorite yönettiği ülkeyi ve toplumu tanımak için zamanın teknolojisine ve toplumsal özelliklerine göre yöntemler geliştirmiş ve uygulamıştır. Osmanlı padişahları klasik dönemde, sancak beylikleri döneminde, şehzade olarak gittikleri yerlerde, bir taraftan devlet idaresi konusunda tecrübe sahibi olurken diğer taraftan da Osmanlı coğrafyasını ve toplumunu daha yakından tanıma imkânı buluyorlardı. Öte yandan seferler esnasında da ülke bir baştan diğer başa kat edilmekte ve en azından geçiş güzergâhı üzerindeki coğrafya tanınmaktaydı. Ayrıca padişahlar aleni veya tebdil yöntemiyle de saray dışına çıkarak İstanbul'u dolaşıyorlardı. Bu yöntemler sona erince modern toplumlar gibi Türk devlet adamları da ülke dâhilinde resmi geziler düzenlemeye başladılar.

II. Abdülhamit, haleflerinin tersine iç ve dış tehditler, giderek artan güvenlik hassasiyeti ve nev-i şahsına münhasır kişiliği gibi sebeplerden dolayı haleflerinden farklı olarak nadiren saraydan çıkan ama dünyadaki gelişmeleri en ince ayrıntısına kadar izleyen bir padişah görüntüsü verir. II. Abdülhamit ülkeyi tanıma konusunda seleflerinden daha farklı yöntemler kullanmış ve bu hususta özellikle teknolojiden faydalanmıştır. Örneğin, telgraf vasıtasıyla cephedeki ve ülke dâhilindeki gelişmeleri yakinen takip etmiştir. Fotoğraf teknolojisi vasıtasıyla da bürokratı, mahkûmu, askerî birlikleri, restore ettirdiği tarihî eserleri, ülke dâhilindeki bayındırlık faaliyetlerini yakından takip etme imkânı bulmuştur. Taşrada inşaatı biten kamu binalarının ve abidelerinin fotoğrafları hemen çekilip saraya takdim edilmekteydi. Bu nedenle taşradaki idarecilerden idarî birimlerin sınırları içerisindeki tarihî, abidevî ve kamu binalarının fotoğraflarının çekilip kendisine gönderilmesini irade buyurmaktaydı. Yerel idareciler de şüphesiz irade gereğini yerine getirmekteydiler. Örneğin Trabzon'da 1897 yılında askerî mühimmat nakli için inşa olunan askerî ambarların fotoğrafları merkeze takdim edilmiştir. Keza vilayetin sanayi ve tarım ürünlerinden oluşturulan sergiye ait bazı fotoğrafları 1904 yılının başında sadarete gönderilmiştir.

II. Abdülhamit döneminde cami, köprü, çeşme ve resmî binaların temel atma veya açılış törenleri genellikle padişahın cülus veya doğum yıldönümünde gerçekleştirilmekteydi. Benzer uygulamaları Trabzon'da da tespit etmek mümkündür. Bu mealde 1907 yılında vilayet dâhilinde 33 adet açılış veya temel atma töreni gerçekleştirilmiş olup bunların ilgili defterleri ile bazılarının fotoğrafları merkeze gönderilmiştir. Yine örneğin, 1907 cülus yıldönümüne tesadüf eden gün Trabzon vilayeti dâhilindeki kasabalarda birçok binanın resmî açılışları gerçekleştirilerek fotoğrafları İstanbul'a gönderilmiştir.

II. Abdülhamit tarafından merkezden taşraya fotoğrafçı gönderilerek de albümler oluşturulabilmiştir. Örneğin, Şivade Kaymakamı Yaver Hüseyin Zekai 1894 yılında eski eserler ve doğa manzaralarından oluşan bir fotoğraf albümü tertip etmekle görevlendirilmişti. Yine Trablusgarp'ta bulunan arkeolojik eserlerden nakli mümkün olanların aslı, mümkün olmayanların ise fotoğraflarının İstanbul'a gönderilmesi ilgililerden istenmişti. Abdülhamit döneminde çekilen bu fotoğraflar yine onun iradesiyle albüme dönüşmüştür. Padişah bu albümler sayesinde Mısır'dan Balkanlara ve Afrika'dan Kafkaslara kadar geniş bir coğrafyayı tanıma imkânı bulmuştur.

II. Abdülhamit ülke dâhilinde gerçekleşen olaylar hakkında da seri bir şekilde bilgi sahibi olmak istemiştir. Bunun için de olayları anlamak ve kavramak adına yine fotoğraf teknolojisinden

faydalanmıştır. Dolayısıyla gerek İstanbul'da ve gerekse taşrada meydana gelen adlî vakalar saraya bildirilirken mümkünse olayla veya olaya karışan kişiyle ilgili fotoğraf da belgelere iliştirilmekteydi. Öte yandan kamu kurum ve kuruluşları da fotoğraf vasıtasıyla Avrupa'dakiler ile karşılaştırılmaktaydı. Örneğin İstanbul ve Avrupa'daki hapishane ve hapishane hastanelerine ait fotoğraflar saraya getirtilerek incelenmiştir.

Fotoğraf uluslar arası suçlu takibinde de kullanılmaktaydı. Örneğin, Avrupa devletleri sınır dışı ettikleri anarşistlerin isim listesi ile birlikte fotoğraflarını da gönderiyorlardı. Osmanlı merkezi idaresi de bu fotoğrafları çoğaltıp taşradaki ilgili makamlara göndererek bu gibi kişilerin Türk topraklarına girmesini önlemek istiyordu. Öte yandan ülke içerisinde suçlu ve zanlı takibinde de fotoğraf kullanılmıştır. Örneğin, sürgünde bulundukları Trablusgarp'tan firar edenlerin fotoğrafları güvenlik kuvvetlerine dağıtılarak yakalanmaları irade buyrulmaktaydı.

II. Abdülhamit döneminde çekilen fotoğraflardan oluşan albümlerin kitap haline dönüştürülmemiş olması hazırlanış amacını daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Amaç II. Abdülhamit'in ülkeyi tanıması, merkezi otoriteyi sağlaması, yapılan bayındırlık hizmetlerini yakından takip edebilmesidir. Sultan II. Abdülhamit için fotoğraf, onun gören gözü, işiten kulağıdır. Dünyada olup bitenleri tanımanın hatta çok uzak yerlerdeki kamu yatırımlarını takip etmenin yoludur. O, suçluları bile fotoğraflarından hareketle kişilik tahlili yapıp affedebilmekteydi.

Albümlerde savaşlar, askerî birlikler, göçmen köyleri ile halk tabakasına ait fotoğrafların yanı sıra subay, zabit, nefer, fotoğrafçı, eczacı, hekim, bürokrat resimleri; adliye binası, hükümet konağı, hastane, saat kulesi gibi resmî binalar; tarihî eserlerin fotoğrafları yer almaktadır. Hatta kıyafet ve mobilya resimlerinin yanı sıra, yabancı ülkelerdeki saray, kilise, okul gibi kamu binalarının ve şehir manzaralarını yansıtan fotoğrafları bulunmaktadır. Sultan II. Abdülhamit ülkesini tanıtmak amacıyla da bazı albümler hazırlatmış, örneğin bunlardan birisini 1893 yılında ABD Başkanına göndermiştir. Öte yandan fotoğraflar savaş sonrası tazminat talebi için zarar ziyan tespitinde de kullanılmıştır. Örneğin, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın meydana getirdiği zararı tespit için fotoğraflardan faydalanılmıştır.

Fotoğraf makinesinin Samsun'a giriş tarihi ve ilk pozun çekildiği zaman ve yer bilinmemektedir. Bir arşiv belgesinden anlaşıldığı kadarıyla 1889 yılında Samsun kasabasında henüz bir fotoğrafçı bulunmuyordu. Samsun'a ait bilinen ilk fotoğraflar II. Abdülhamit döneminde padişahın görevlendirdiği kişilerin çektiği fotoğraflar ile gayrimüslimlerin turistik amaçlı çektiği ve kartpostala dönüştürdüğü fotoğraflardır. Elinizdeki bu eserde yer alan fotoğraflar genellikle Yıldız Arşivi albümlerinden alınan fotoğraflar ile çeşitli kişiler tarafından kartpostal için çekilen fotoğraflardan oluşmaktadır.

Yıldız Albümlerindeki Samsun

Samsun ile ilgili tespit edilebilen ilk albüm II. Abdülhamit dönemine aittir. Samsun'da bazı bayındırlık faaliyetleri II. Abdülhamit döneminde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu faaliyetler fotoğraflanarak Yıldız'a gönderilmiştir. Böylece II. Abdülhamit Samsun ile ilgili onayladığı projelerin mekânını tespit etme ve ne oranda gerçekleştiğini görme ve Samsun'daki bayındırlık faaliyetlerini fotoğraflarla takip etme imkânı bulmuştur. Bu fotoğraflar padişaha yapılan işleri gerçeğe yakın bir şekilde tespit etme imkânı vermiştir. Yıldız Arşivi'ndeki 90458, 90764 ve 91550 numaralı albümlerde Samsun ve çevresi ile ilgili fotoğraflar yer almaktadır.

17 Eylül 1889 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Sultan II. Abdülhamit yerel yönetimlere idarî birimlerin sınırları dâhilinde bulunan hükümet konağı, kışla, cami, mektep gibi kamu binaları, tarihi eserler ve sair meşhur mevki ve binaların fotoğraflarının çekilerek saraya takdimini irade buyurmuştur. Bu irade üzerine Trabzon Valiliği sınırları dâhilindeki mülki amirlerden, mevcut fotoğrafçılardan faydalanılarak, söz konusu fotoğrafların çekilip valilik makamına gönderilmesini istedi. Ancak Samsun, Rize ve Gümüşhane kasabalarında o tarihlerde fotoğrafçı bulunmaması dolayısıyla sancak idareleri çözümü vilayet merkezinden fotoğrafçı istemekte buldu. Vilayetin söz konusu kasabalara ayrı ayrı fotoğrafçı göndermesi fotoğrafların maliyetini oldukça arttıran bir hususstu. Çözüm İstanbul'dan fotoğraf işinden anlayan bir memurun görevlendirilmesinde bulundu. Seraskerlik makamı, bu memuriyete Ceride-i Askeriye Matbaası'nda görevli olup fotoğrafçılıkta mahareti olan Tabur Kâtibi Fuat Efendi'nin tayinini teklif etti. Seraskerliğin teklifine göre, söz konusu görev süresince Fuat Efendi'nin maaşına aylık 600 kuruş zam yapılacak, nizamına uygun olarak 630 kuruş harcırah verilecek, ayrıca fotoğraf çekimi esnasında yapacağı masrafları da karşılanacaktı. Bu işin toplam maliyeti 4.564 kuruş olarak tespit edilmişti.

Samsun, Rize, Gümüşhane'nin Görünüşleri adını taşıyan 90764 numaralı albümden anlaşıldığı kadarıyla Fuat Efendi söz

konusu görevi yerine getirmiş ve çektiği fotoğrafları saraya takdim etmiştir. Çekilen bu fotoğraflardan oluşan albüm 44 X 41 cm ebadında bordo deri kutu içerisinde yer almaktadır. Kutunun önyüzünde ortada dilimli zemin üzerindeki oval çerçeve içerisinde ay yıldız bulunmaktadır. Dal ve yapraklardan demet şeklinde teşkil edilmiş köşebentler; ortalarında rozetler bulunan çift cetvellerle birleştirilmiştir. Kapağı ince bir bordür çerçevelemektedir. Arka yüz süslemesizdir. Albüm 42 X 37 cm ebadında kırmızı deriden oluşan bir cilde sahiptir. Albümün ön ve arka kapakları da kutununki ile aynıdır. Aynı şekilde albümün önyüzünde dal ve yapraklardan demet şeklinde teşkil edilmiş köşebentler mevcut olup, bunlar ortalarında rozetler bulunan çift cetvellerle birleştirilmişlerdir. Ortada dilimli zemin üzerinde Osmanlı arması bulunmaktadır. Kapağı ince bir bordür çerçevelemektedir. Arka yüz ise önyüz süs düzeniyle aynı olup, ortada bir kompozisyon içinde ay yıldız mevcuttur. Albüm August Tarnavski tarafından ciltlenmiştir. Albüm 40 X 35 ebadında gri karton yıldız çerçeveli 26 yapraktan oluşmaktadır. Albümde Samsun'la ilgili 29 X 23 cm ebadında 17 adet siyah beyaz fotoğraf yer almaktadır. Bu fotoğraflar Samsun şehrinde Abdülhamit döneminde inşa ve tesis edilen eserler ile diğer tarihî eserler ve türbelere aittir. Söz konusu fotoğraflar Mert Irmağı köprüsü, deniz feneri, Bağdat Caddesi, Belediye binası, kale, sahil tabyaları, askeri depo, türbe, Kurşunlu ve Büyük Cami ile saat kulesine aittir.

90458 numaralı albüm Samsun'dan Ünye'ye Kadar Keşfolunan Arazinin Fotoğrafları ismini taşımaktadır. Bu albüm 18 X 24 X 4 cm boyutunda kırmızı atlas mıklepli mahfaza ve kapaktan oluşmaktadır. Albümün ön kapağında yaldız baskılı Osmanlı arması ile köşelerde geçme kıvrık dallar bulunmakta olup, albüm ince yaldız cetvel ile çevrilidir. Arka yüz ise ön yüz ile aynı süs düzenine sahip olup, ayrıca yaldız baskı ay bulunmaktadır. Albümde 23 X 18 cm ebadında 30 levha yer almaktadır. Levhalar beyaz karton üzerine yaldız cetvelli olup, köşelerde ay yıldız motifleri vardır. Fotoğrafların üzerinde padişah tuğraları bulunmaktadır. Fotoğraflar ise 12 X 9 cm ebadında siyah beyaz olup 30 adettir. İsminden de anlaşılacağı üzere albümde, Samsun'dan Ünye'ye kadar uzanan Çarşamba Ovası'nda keşif ve incelemelerde bulunan teknik bir heyetin çekmiş olduğu fotoğraflar yer almaktadır. Bu fotoğraflar Samsun şehrinin genel görünümü ve hükümet konağı yanında, bu coğrafyada yer alan köy, mesken, tekke, kahve, köprü, ırmak, akarsu, göl ve yöredeki yabani atlara aittir.

Samsun'a ait fotoğrafların yer aldığı bir diğer albüm 91550 numaraya kayıtlıdır. Samsun İskelesi ve Beyrut Limanı adını taşıyan ve 52 X 40 cm ebadında süslemesiz sarı kadife kutu muhafaza içerisinde yer alan albüm 35 levhadan oluşmaktadır. Levhalar üzerinde 1890 yılında fotoğrafçı G. Berggren ve B. Kargopoulo tarafından çekilmiş değişik ebatlarda siyah beyaz 35 fotoğraf mevcuttur. Bunlardan altı tanesi Samsun iskelesine aittir.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Samsun'dan gönderilen fotoğrafların tamamı albümlerde mevcut değildir. Örneğin Sazlık mevkiinde inşa edilen Gazhane binası Mart 1903 tarihinde işletmeye alınarak çekilen iki adet fotoğrafı valilik vasıtasıyla sadarete gönderilmiştir. Gazhaneye ait fotoğraflar Yıldız albümlerinde yer almamaktadır. Keza 1907 cülus yıldönümünde açılış töreni ile hizmete alınan Çarşamba Hükümet Konağı'na ait fotoğraf da sadarete gönderilmiştir.

Sultan II. Abdülhamit döneminde fotoğraf ile ilgili uygulamalar II. Meşrutiyet döneminde de sürmüştür. Bu dönemde Canik Sancağı dâhilinde hususi bütçeleri ile inşa edilen binaların fotoğrafları, sancak dâhilinde çalışan polis memurlarının fotoğrafları ve çeşitli suçlara mütevellit sancak dâhiline sürgün edilenlerin fotoğrafları çektirilerek merkeze gönderilmiştir. Öte yandan yerel idareler siyasî olaylarla ilgili işlemlerde de fotoğrafı kullanmışlardır. Bu çerçevede Canik Sancağı dâhilinde bulunan siyasî sürgünlerin isimleri ve sürgün tarihleri ile fotoğrafları ilgililere teslim edilmiştir.

Kartpostallardaki Samsun

Kartpostal muhtemelen ilk olarak 1869 yılında Avusturya'da kullanılmaya başlanmıştır. Bununla beraber yaygın olarak kullanılması 1893 yılına rastlamakta olup, 1880'li yıllardan itibaren Osmanlı coğrafyasında da görülmeye başlanmıştır. Osmanlı coğrafyasına ait ilk kartpostal örnekleri Avusturya - Macaristan vatandaşı Max Fruchterman tarafından Breslau'da bastırılmıştır. Kısa bir süre sonra kartpostal basımı Osmanlı şehirlerinde de gerçekleştirilmiştir. Bunlar Osmanlı coğrafyasından doğa ve şehir manzaraları sunmanın ötesinde, gündelik yaşam, insan portreleri ve siyasî olaylar hakkında ipuçları sunan birer belge niteliğindedir.

Kartpostal üreticisi şüphesiz her işadamının yaptığı gibi müşterinin zevk ve amacına göre basım yapmak durumundaydı. Bu nedenle aynı fotoğrafçı aynı dönemde birbirine tamamen zıt imgeler üretebilmiştir. Kartpostal üreticilerinin başlıca müşterileri turistlerdir. Dolayısıyla onlara hitap etmek üzere limonatacı, sokak berberi, hamal ve benzeri figürlü

fotoğraflardan oluşan kartpostallar basılıp pazarlanmıştır. Şehrin sembolü olan eserlerin görünümlerinden oluşan kartpostallar da mevcuttu. Devlet ise kartpostalı tanıtım amaçlı kullanmıştır. Örneğin, İstanbul'da inşaatı tamamlanan yeni posta ve telgraf binasının resminin yer alacağı kartpostalların bastırılması ve açılış töreninin yapılacağı gün satışa sunulması kararlaştırılmıştır. Ülkenin dünya kamuoyuna tanıtılmasına yönelik kartpostal bastırılıp bastırılmadığına yönelik olarak arşivlerde bir kayda rastlanılmamıştır. Osmanlı topraklarında ayrılıkçı ve bölücü faaliyette bulunanlar da kartpostalı propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Örneğin, üzerinde Kasteryon İskender'in Arnavut generali kıyafetindeki resimleri ve kendisini Arnavut prensi olarak telkin eden Arnavutça yazılar bulunan kartpostallar Paris'ten Kosova'ya postalanmıştı. Keza Yunan eşkıyasından olup öldürülen Milas'ın yayımlanmış kartpostalları Osmanlı topraklarına sokulmaya çalışılmıştı.

Bu gibi faaliyetler ve uygulamalar karşısında kartpostal basım ve dağıtımı ile ilgili bir takım esaslar belirlenmişti. Her şeyden önce kartpostalların üzerindeki tasarım ve yazılar adap ve geleneklere uygun olacaktı. Genel adaba aykırı resim ve yazıların yer aldığı kartpostallar ile ülkeyi harabe halinde gösteren kartpostalların basım ve yayımı yasaklanmıştı. Stratejik askeri tesisler, cami ve türbelerin iç mekânları, saraylar, saray bahçeleri ve padişah kasırlarını resmeden kartpostalların basımı ve satılması da yasak kapsamındaydı. Hıristiyanlığa ait figürler ile Müslüman kadınların fotoğraflarına da kartpostallarda yer verilmeyecekti. Bu yasağı aşmak isteyen bazı kartpostal üreticileri yaşmak ve ferace giyimli Rum veya Ermeni kadınların fotoğraflarını çekmek yoluna gitmişlerdi.

Yasak kapsamı dâhilinde bulunan kartpostallar derhal toplattırılıp imha edilmekteydi. Örneğin, Darülhayr'da halıcılık eğitimi alan kız çocuklarının fotoğraflarını yansıtan kartpostalların toplatılması yoluna gidilmişti. Öte yandan yurt dışında basılan ve Osmanlı hissiyatını rencide edici unsurlar taşıyan kartpostalların ithali ve satışı da yasaklanmıştı. Örneğin, ülke dışında yayımlanmış olup Osmanlı hissiyatını rencide edecek tarzda Osmanlı - Yunan muharebesini resimleyen kartpostalların ülke dâhiline sokulması, Abdülhamit'in Roma'da tabedilen fotoğrafını havi kartpostalların dağıtımı ve Rus-Japon savaşını tasvir eden kartpostalların ithali yasaklanmıştı. İzmir postanesine gelen ve üzerlerinde Karaferya, Vidin, Yenice, Vardar Hıristiyan ahalisinin resmi ile bazı yasak yazıların yer aldığı kartpostalların dağıtılmasına meydan verilmemesi yetkililerden istenmişti.

Bu yasaklara rağmen benzer kartpostallar, ithalinin önlenmesi bir yana, ülke içerisinde bile basılıp yayımlanabilmekteydi. Örneğin, Türk devletini ve toplumunu rencide edici figürler bulunan kartpostalların basımı ve dağıtımı Türkiye'de gerçekleştirilebilmiş, yine örneğin, Yunan zırhlısının resimlerini havi kartpostallar İzmir'de imal edilip kitapçılarda satışa sunulabilmişti. Hatta elde edilen gelir Yunan donanmasına yardım olarak gönderilebilmişti. Yasağa riayet etmeyenlerin cezalandırılması hükme bağlanmıştı. Öte yandan toplumun değer yargılarına aykırı olduğu düşünülen kartpostalların da toplattırılması yoluna gidilmişti. Örneğin, üzerinde peygamber ve halifelerin isimlerinin yer aldığı kartpostalların adı geçen şahıslara saygısızlık olarak görüldüğünden toplattırılması kararlaştırılmıştı.

II. Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemlerinde Samsun'a ait çok sayıda kartpostal yayınlanmıştır. Samsun'dan görünüm yansıtan kartpostalların hemen tamamında Souvenir de Samsoun ibaresini görmek mümkündür. Ayrıca kartpostallarda yer alan figürlerin neye veya nereye ait oldukları Fransızca olarak açıklanmıştır. Mevcut kartpostallardan sadece birisinde Fransızcanın yanı sıra Türkçe ibareler de yer almaktadır. Bu da kartların turistik amaçlı hazırlandıkları imajını vermektedir. Kartpostallardaki fotoğraflar genelde siyah beyaz olarak basılmıştır. Bununla beraber renklendirilmiş birkaç tane kartpostal da mevcuttur. Kartpostalların bir kısmında yayımlayanın ismi de yer almaktadır. Söz konusu yazılara göre, albümde yer alan kartpostallar Alexandre J. Anthopoulos, posta pulu koleksiyoncusu Lazar C. Pialoglu, Adamantios G. Tchohataridés, Amphilohides Freres, Jean Eftychiades, Simeon Tjigdémoglou, Alexandre J. Anthopoulos tarafından hazırlanmış ve yayımlanmıştır.

Kartpostallarda Samsun şehrinin kuşbakışı genel görünümü; Türk, Rum, Ermeni mahallelerinden görünümler; otel, gaz deposu, banka, kilise, camii, tiyatro, değirmen, çeşme, şehirde yer alan meydanlar gibi kamusal alan ve binalar; dini törenler, dini bayramlar, at yarışı ve güreş gibi sportif faaliyetler ile ilgili görünümler yer almaktadır. Kartpostallar genelde bir manzaraya yer vermektedir. Bununla beraber iki veya daha fazla görünümden oluşan kartpostallar da vardır.

Bu kartpostallar sayesinde o günkü Samsun'a ait sosyal yapıyı, şehir içi ve dışı nakliyatı, iskelede gerçekleştirilen faaliyetleri, şehrin gelişimi ve dönüşümü ile ilgili birçok hususu anlamak mümkün olup, her bir görüntü o dönemi değerlendirmek için kaynaklık edebilecek bir özelliğe sahiptir.

FOTOĞRAFLARDAKİ SAMSUN

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

Giriş

Bir kentin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan çok sayıda faktör vardır. Bunların başında o kentin konumu gelir. Konum, şehrin kuruluş yeri ve çevresi ile olan ilişkilerini belirler. Bu ilişkiler sağlıklı yürüdüğü takdirde kent büyür ve gelişir. Tersi olduğunda ise küçülür ve giderek önemini kaybeder. Şartlar olumlu olduğunda şehrin büyüyüp gelişmesi dikkatleri üzerine çeker. Bu durum ekonomik anlamda kenti önemli bir yatırım alanı yaparak daha da zenginleştirebileceği gibi, siyasî anlamda düşman kuvvetleri tarafından biran önce yok edilmesi ya da mutlaka ele geçirilmesi gereken stratejik bir merkez haline de getirebilir. Böyle bir durumda ise şehir ya idarî anlamda başkent veya benzeri bir konuma yükselebilir, ya da çeşitli istilalarla yerle bir olabilir.

Samsun şehri tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaparak günümüze ulaşmıştır. Şehrin kuruluş ve gelişmesinde coğrafi konumu önemli rol oynamış, sahip olduğu potansiyel ekonomik, siyasî ve sosyal anlamda kentin mimarî dokusunu ortaya çıkarmıştır. Aşağıda şehrin konumundan başlayarak, tarihsel geçmişi ve bu geçmişin kentin yerleşme düzenine, mimari dokusuna ve ekonomik faaliyetlere etkisi üzerinde durulmuştur.

Samsun şehrinin kuruluş yeri

Bir şehrin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan en önemli faktörlerden biri onun lokasyon (kuruluş yeri) şartlarıdır. Lokasyonun temelini kuruluş yeri (sit) ile uzak ve yakın çevresi ile olan ilişkisi (situasyon) belirler. Bu faktörler şehrin tarihi gelişimini ve bugünkü görünümü almasında da belirleyici unsurlardır.

Konum olarak Samsun şehri Karadeniz Bölgesi kıyı kesiminde ve bu bölgenin ortasında yer alır. Karadeniz Dağları'nın nispeten alçaldığı kesimde Kızılırmak ve Yeşilırmak nehrinin getirdiği alüvyonlarla oluşan iki büyük delta ovasına hemen hemen aynı uzaklıkta küçük bir koyun kıyısında bulunur. Şehir esas önemini ise iç bölgelerden gelen yolların Karadeniz'e ulaştığı noktada yer almasına borçludur. Tarih boyunca Karadeniz'i Mezopotamya'ya kadar uzanan geniş bir hinterlanda bağlayan bu yol, yüzyıllarca kervan yolları şeklinde hizmet vermiş, Cumhuriyet döneminin başlarında demiryolu ve ardından 1950'li yıllardan itibaren de modern karayollarının inşası ile günümüze kadar ulaşmıştır.

Samsun bu eşsiz konumu sayesinde geniş bir hinterlandın Karadeniz'e açılan kapısı ve aynı zamanda da Karadeniz'i Anadolu'nun içlerine ve oradan da Basra Körfezi ve Akdeniz dünyasına bağlayan yolların başlangıç noktasıdır. Bu itibarla Samsun çeşitli mal ve eşyanın deniz ile kara taşıtları arasında aktarma istasyonu vazifesi gören bir liman şehridir. Geçmişte fırtınalara açık olmakla birlikte yine de gemilere kısmî koruma sağlayan Samsun Koyu'na, 1950'li yıllarda mendireklerin inşa edilerek modern liman tesislerinin yapılmasıyla Samsun şehri gerçek bir liman kenti kimliğine kavuşmuştur. Bu kimliğini günümüze kadar sürdüren Samsun şehri bugün aynı zamanda (geçmişte olduğu gibi) Sinop, Ordu, Amasya, Çorum ve Tokat illerinin de ticaret ve hizmet açısından merkezi durumundadır. Bu bağ zaman içinde zayıflasa da, DSİ ve Karayolları gibi çok sayıda kamu ve özel sektör kuruluşunun bölge müdürlüklerinin hâlâ burada olması bu etkinin devam ettiğini göstermektedir.

Mekân olarak yatay yönde büyüme ve yayılma dışında Samsun şehri tarih boyunca hiç yer değiştirmemiştir. Bu durum şehrin coğrafi konumu ve lokasyon şartları ile ilgilidir. İlk olarak bugünkü Amisos tepesi ve Askeriyenin bulunduğu

Karasamsun adı verilen yüksek kesimde Amisos kurulmuştur. Selçuklu Türkleri 1185'te (o zaman Cenevizlilerin elinde olan) kenti ele geçirmişlerdir. Türkler buraya yerleşmek yerine Amisos'un 3 km doğusunda deniz kıyısına (bugün Büyük Camii'nin de yer aldığı ve o zaman inşa ettikleri kaleden adını alan bugünkü Kale mahallesi civarında) yeni bir şehir kurmuşlardır. Yeni şehre yerleşen Müslüman Türkler ile Amisos halkı arasında kurulan ticari ilişkiler her iki tarafın da işine geldiği sürece dengeli bir şekilde gelişerek uzun süre devam etmiştir. Böylece Karadeniz kıyısında yaklaşık 5 km alan içinde biri Türklere diğeri gayrimüslimlere ait iki kent ortaya çıkmıştır. "Bir ok atımlık mesafede" yaklaşık 300 yıl bu birliktelik devam etmiştir. Bu süre içinde Türkler burayı "Kâfir Samsun" olarak isimlendirmiş, kendi yaşadıkları yer ise Müslüman Samsun olarak kalmıştır.Selçuklu Türkleri ilk olarak bugün Büyük Cami'nin olduğu mevkie bir kale inşa etmiş ve Müslüman Samsun deniz kıyısında, (günümüzde Kale Mahallesi'nin isim kaynağını oluşturan) bu kale çevresinde kurulmuş ve gelişme göstermiştir. Şehir yüzyıllarca batıda Kalyon (Fener) burnu ile doğuda Mert ırmağı arasında kalmıştır. Sırtını güneydeki tepelik alanlara yaslamış ve yine yüzyıllarca bu tepeliklerin arkasına geçmemiştir. Şehirde hâkim rüzgârın kuzeybatı yönden esmesi batıdaki Kalyon burnu sayesinde Samsun koyunu nispeten güvenli hale getirmiş, bu durum fırtınalı havalarda kısmî koruma sağlayarak tarihsel süreç içinde şehrin liman kimliğinin ön plana çıkmasında etkili olmuştur.

Millî Mücadeleyi başlatmak için Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya çıkış yeri olarak Samsun'u seçmesi de yine şehrin bu özelliği, yani kuruluş yeri ve hinterlandı ile ilgilidir.

Samsun şehrinin tarihsel geçmişi

Başlangıcı ilkçağlara kadar uzanan Samsun şehri tarih boyunca Aminsos, Amisos, Enete, Sampson, Simisso, Pompeiopolis gibi değişik isimlerle anılmıştır. Dündartepe, Toptepe ve Amisos höyükleri şehrin ilkçağlara uzanan tarihsel geçmişinin günümüze kalan en belirgin kalıntılarıdır. Şehir tarihsel süreç içinde sırasıyla Hitit, Pers, Roma ve Bizans İmparatorluğu yönetimlerinde kalmış, 9. Yüzyıl'da Arap akınlarına maruz kalmış, zamanla ticarî bir kent konumuna gelmiştir. Samsun ilk olarak 1185'te II. Kılıçarslan döneminde Türklerin (Selçuklu) yönetimine geçmiştir. Selçuklulardan sonra bir süre Cenevizlilerin kontrolünde kalan Samsun, Sultan Mehmet Çelebi döneminde tekrar Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Türklerin oturduğu Samsun anlaşma yoluyla alınırken Ceneviz kolonisinin bulunduğu Amisos ise savaşarak alınmıştır. Bu sırada Cenevizliler Türkler tarafından ele geçirilmek üzere olan şehri ateşe vermişler, ardından gemilerine binerek Amisos'tan ayrılmışlardır. Savaş esnasında çıkartılan yangının söndürülememesi nedeniyle Amisos tamamen yanmış, şehirden geriye kalan siyah kül yığını nedeniyle kentin bu kesimi o günden bugüne Karasamsun olarak kalmıştır.

Samsun ve çevresi 13, 14 ve 15. yüzyıllarda önce Pervaneoğulları, İlhanlılar ve Candaroğulları, ardından da (hepsi birlikte Canik Beyleri olarak adlandırılan) Kubadoğulları, Bafra Beyleri, Taceddinoğulları, Taşanoğulları ve Hacıemiroğulları beyliklerinin yönetiminde kalmıştır. Sultan II. Murat devrinden itibaren kademeli olarak Osmanlı yönetimi altına giren Samsun yöresi, 1774–1857 tarihleri arasında sırasıyla Canikli Ali Paşa ve Hazinedârzâdeler gibi iki önemli âyân ailesinin idaresinde kalmış, sonraki yıllarda ise merkezden atanan mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde Canik bölgesinin merkezi olan Samsun, Osmanlı idaresinde önce Amasya, daha sonra da Sivas vilayetine bağlanmıştır. Tanzimat'a kadar Sivas eyaletine bağlı sancak olarak idare olunan Samsun, bundan sonra Trabzon vilâyetine bağlanmıştır. Bir ara müstakil sancak haline dönüştürülen Samsun daha sonra tekrar Trabzon'a bağlanmıştır. 19. Yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetinin sancağı durumunda olan Canik, idarî bakımdan; Samsun (sancak merkezi), Kavak, Ünye, Çarşamba, Fatsa, Bafra, Alaçam, Terme ve Akçay'dan oluşan kaza ve nahiyelere ayrılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde Trabzon'dan ayrılarak tekrar müstakil hale getirilen Samsun sancağı, Cumhuriyet dönemiyle birlikte il haline dönüştürülmüş, Samsun şehri de bu ilin merkezi yapılmıştır.

Şehrin tarihi ile ilgili olarak (çeşitli ansiklopedik ve akademik kaynaklara dayanarak) verdiğimiz bu kısa bilgiden yola çıkılarak Samsun'un son derece zengin bir tarihî mirasa sahip olması beklenir. Fakat ne yazık ki bu böyle olmamıştır. Şehir her ne kadar tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmışsa da, genellikle bu medeniyetlerin nüfuz bölgesi içinde kalmış, fakat genel olarak onların idarî veya önemli sayılabilecek bir merkezi haline gelememiştir. Bu nedenledir ki örneğin Bursa gibi ne bir devlet veya beylik merkezi, ne de Amasya gibi bir şehzadeler

şehri olamadığı için kent merkezinde idarî ve ticarî anlamda büyük anıtsal yapı ve sanat eserlerine rastlanmaz. Yüzlerce yıl egemenliği altında kaldığı Osmanlı döneminde bile büyük vakıf eserleri gibi önemli sayılabilecek binaların inşa edilmemiş olması biraz da bu idarî merkez olamama durumu ile ilgilidir. Nitekim bu özelliklerinden dolayı Samsun şehri Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar nüfus bakımından da Anadolu'nun küçük merkezlerinden biri durumundadır.

Samsun şehrinin kentsel gelişimi

17.Yüzyıl'a kadar geçen süre içinde Samsun'da kentsel anlamda önemli bir gelişme görülmez. 1640 yılında şehre gelen Evliya Çelebi Samsun'la ilgili olarak şunları yazmıştır: "Samsun 150 akçeli şerif kazadır. Yeniçeri serdarı, kethüdası, kale ve dizdarı ve neferatı (askerleri) vardır. Amma müftüsü ve nakibüleşrafı yoktur. Ayan ve eşrafı ise çoktur. Halkı hep keştiban ve kendirciyandır. Avamı yoktur, fakat uleması çoktur. Herkes kudretine göre akça, gökçe fakat pakça libas giyer. Kalesi lebideryada şeddadi bina bir senk'in ebattır. Samsun şehrinin suyu lezzetlidir. Evleri kiremitli, bağlı bahçelidir. Medrese, imaret, darülhadis gibi şeyler yoktur. Yedi sıbyan mektebi vardır. Limanı yoktur. Açık yerdir. Amma gene de demir atılabilir durumdadır. Dağlarındaki yaban üzümü ve nar rengi armut turşusu meşhurdur. Binlerce fıçı olarak İstanbul'a gönderilir. Gemi palamarları için üretilen kendir bütün dünyaya yetecek kadar çoktur. Şehir körfez tarafında vaki olmuş, cenup tarafındaki dağ sahile bitişiktir".

Görüldüğü gibi 17. Yüzyıl'ın sonu itibarıyla Evliya Çelebi'ye göre Samsun önemli bir merkez değildir. Nitekim 1701 yılında Samsun'dan geçmiş olan seyyah Tournefort da anılarında Evliya Çelebi'yi destekler mahiyette "Gerimizde deniz kıyısında eski bir Atina kolonisi olan Amisos'un harabeleri üzerine kurulmuş bir köy bıraktık" diye yazmıştır.

Kâtip Çelebi de Samsun hakkında şu bilgileri vermektedir; "Samsun Karadeniz kıyısında ünlü bir kasabadır. Amasya suyu (Yeşilırmak) kasabanın doğusundan geçerek denize dökülür. Samsun'un güneyindeki dağ bir yay çizerek batıdan ve doğudan denizle birleşir. Samsun şehri, bu dağ silsilelerinin oluşturduğu yarım çember ile Karadeniz arasında alçak bir düzlüktedir. Eski yapı olarak bir kale ve kalenin içinde camiler, hamamlar ve çarşı vardır. Birkaç ev bir araya getirilerek oluşturulan öbeklerle mahalleler oluşturulmuştur".

18. Yüzyıl'da Karadeniz limanları ile Kırım arasındaki ticaretin canlanmasına bağlı olarak Samsun yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Fakat yüzyılın sonlarında Kırım'ın Rus hâkimiyetine girmesi ile Samsun'da ticaret büyük darbe almış ve şehir tekrar durgunluk dönemine girmiştir. 18.Yüzyıl'ın sonu ile 19.Yüzyıl'ın başlarında Karadeniz kıyılarını dolaşan birçok seyyah Samsun'a da uğramıştır. Bunlardan biri olan İngiliz seyyah J.M. Kinner 1813-1814 yıllarında Samsun'u şu şekilde tasvir etmektedir: "Kavak'tan gelince, Samsun koyunda demir atmış gemiler görülür. Yaklaşık 6-7 km genişliğinde bulunan bir koyun batı ucunda, zeytinlikler arasına yerleşmiş şehir elverişli bir konum arz etmektedir. Evler ahşaptır. Şehrin manzarası uzaktan bakıldığı zaman ağaçlıklarla deniz arasında oldukça latiftir. Şehir küçük olup nüfusu 2.000'den azdır. Şehrin çevresinde bir sur vardır. Kapı kemerlerinin şekli ve kabartmalar surların Türkler tarafından yapıldığını göstermektedir. Deniz tarafında temeli kısmen sular altında bulunan bir sur daha vardır. Şehirde 5 cami ve bir de tüccarların kaldığı bir han vardır. Şehir halkı Türk, çevresindeki köyler ise Hıristiyan'dır".

1838 yılında Samsun'u gören Moltke de kentle ilgili olarak benzer bilgiler vermektedir. Moltke'nin izlenimlerine göre Samsun hoş bir yer olup, uzaktan bakıldığında kentte eski bir Ceneviz kalesi, birçok güzel yapılı Türk konağı, birkaç taş cami ve han göze çarpmakta, evler bağ bahçe içinde olup, şehrin çevresi zeytinliklerle çevrili bulunmaktadır. Moltke ayrıca kentin çeyrek mil kuzeyinde dev gibi iri yontma taşlardan yapılmış eski bir mendirek harabesi bulunduğunu, bunun arkasındaki tepenin ise eski sur kalıntılarıyla çevrilmiş olduğunu belirtir.

Samsun nüfusunun daha sonraki yıllarda artmaya devam ettiğini, J. Brant'ın 1836 yılında Samsun merkez nüfusunun 10.000 olarak tahmin etmesinden anlıyoruz. 1850'de Samsun'a gelen A. D. Mordtman, şehrin havasının fena olduğunu, Türklerin merkezde, Rum ve Ermenilerin ise yarım saatlik mesafedeki yüksekçe bir yer olan Kadıköy civarında oturduklarını, şehir etrafında iki cins tütün yetiştirilip, çoğunun İstanbul'a gönderildiğini ve bu tütünlerin Rumeli tütünlerine benzemediğini ifade etmektedir. Bu ifadelerden o yıllarda sancağın başlıca üretim maddelerinin tütün, zeytin, üzüm, sebze ve hububat olduğu anlaşılmaktadır.

Şemseddin Sami Kamusu'l-âlâm adlı eserinde, 19.Yüzyıl sonunda kent nüfusunu 11.000 olarak göstermiştir. Yaklaşık aynı tarihlerde (1860'da) Samsun şehrinin nüfusunun 16.000 olduğunu belirten V. Cuinet'e göre bu nüfusun 5.000'i Müslüman, 6.000'i Rum, 3.000'i Ermeni 2.000'i de çeşitli topluluklardan oluşmaktaydı. 20. Yüzyıl'ın başlarında şehir nüfusu 10.000'i Türk, 8.000'i Rum ve 2.000'i Ermeni olmak üzere 20.000 kadardı.

19. Yüzyıl sonlarında Samsun'da ev sayısı 2.624 iken, 20. Yüzyıl'ın başlarında ise 3.600 olduğu ifade edilmektedir. 1893 senesi yazında Samsun'dan geçen V. Flottwell şehrin nüfusunun, Türk, Frenk ve Rumlardan oluştuğunu, Frenklerin sahilde, Rumların tepede (Kadıköy), Türklerin ise bu iki azınlığın kaldığı yer arasında oturduklarını yazar. Ayrıca, İnhisar İdaresine ait tütün fabrikasında 600 işçi çalıştığını da kaydeder.

19. Yüzyıl ortalarında, Karadeniz'in buharlı gemilere açılması kentin ekonomik yönden canlanmasına yardımcı olmuş, yüksek kaliteli tütün ekiminin Bafra çevresinden başlayarak Samsun yöresine yayılması kent nüfusunun artmasında etkili olmuştur. Nitekim 19. Yüzyıl'ın sonlarında şehir, devletin gelir seviyesinin belirlenmesi açısından kurulan komisyonlarca, orta gelirli kentler grubu içinde yer almıştır. Bu dönemde şehrin hinterlandı oldukça geniş olup, kent Diyarbakır, Harput ve Sivas vilayetlerinin bile yolcu iskelesi durumundadır. Hattâ İstanbul'dan Bağdat'a giden yolcular denizyolu ile önce Samsun'a gelmekte, buradan karayolu ile Bağdat'a gitmekte, ya da Bağdat'tan gelenler önce karayolu ile Samsun'a gelmekte, sonra buradan gemilerle İstanbul'a geçmekteydiler. Bu dönemde Samsun limanına uğrayan çok sayıda gemi sayesinde, kentte ithalat ve ihracat artmış, başta tütün, hububat ve deri olmak üzere Samsun Anadolu'nun önemli ihracat limanlarından biri olmuştur.

Kentin ulaşım açısından taşıdığı bu özellik, sonraki dönemlerde Trabzon ve Ege kıyıları ile İç Anadolu'dan gelen ve Türkçe konuşan Rumların, Ermenilerin ve Avrupalı tüccarların Samsun'a yerleşmelerine de sebep olmuştur. Kente yeni yerleşen bu insanlar ve eskiden beri burada yaşayan gayrimüslimler şehir içinde kendilerine yeni mahalleler kurmuşlardır. Millî Mücadele'nin başladığı yıllarda Samsun'da 20.000 nüfus olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfus içinde gayrimüslimlerin oranı dikkat çekici boyuttadır. 19. Yüzyıl boyunca bölgede yaşanan kargaşa ve siyasî hareketlilik gayrimüslim nüfusun şehirde yoğunlaşmasına neden olmuş, bu durum şehir nüfusunu yakından etkilemiş ve 20. Yüzyıl başlarında kentteki gayrimüslim nüfus % 50 civarına ulaşmıştır.

1921'de Samsun'a gelen Rus elçisi Frunze'nin anılarında kent özetle şu şekilde tanıtılmaktadır; "şehirde 27.000 nüfus vardır ve bunun 18.000'i Türk gerisi (çoğunlukla Rum ve Ermeni olan) gayrimüslimdir. Şehir oldukça geniş ve iyi planlanmış sokaklara sahip ve çoğu 2-3 katlı evlerden meydana gelmektedir. İskele civarında Reji idaresinin tütün depoları vardır. Kentte 500 kadar dükkân, 70 kadar fırın 30'dan fazla han ve iki otel bulunmaktadır. Kara Samsun'da hâlâ Amisos'dan kalıntılar vardır. 1893'te faaliyete geçen Reji Tütün Fabrikasında 3.000 kadar işçi çalışmakta, işçilerin çoğunluğunu Rumlar ve kadınlar oluşturmakta, günde 3 milyon adet sigara üretilmektedir. Kıyıdaki bataklıklar sıtmaya neden olmaktadır. Şehirden Çarşamba ve Bafra'ya şose yollar vardır. Samsun İç Anadolu'nun limanı durumundadır. Liman sığ ve rüzgâra açık olup, demir atıp tutunmak zordur. Limana 30-40 gemi sığabilmektedir. Yük boşaltma işi açıkta demirleyen gemilerle kıyı arasında kayıklar aracılığı ile yapılmaktadır. Limandan koyun, buğday, yumurta ve deri ihraç edilmekte, şeker, manifatura ve (tenekede) gaz ithal edilmektedir. İthalat-ihracat işleri Rum ve Ermenilerin elindedir. Şehirde Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, Selanik Bankası ve Atina Bankası vardır".

Cumhuriyetin ilk yıllarında Mübadele sözleşmesi gereği Yunanistan'dan gelen göçler sonucu, kentin Türk nüfusunun arttığı gözlenir. 1927'de yapılan ilk sayımda şehrin nüfusu, hemen hepsi Türk-Müslüman olmak üzere, 30.372 kişidir.

Cumhuriyet Dönemi'nde Samsun şehri yine liman kimliği ve buna bağlı ticaret faaliyetleri ile ön plana çıkmıştır. Yükleme ve boşaltma şehrin önündeki koyda yer alan iskelelerden yapılıyordu. Bu iskeleler 8 adet olup gördükleri işleve göre Şimendifer, Yolcu, Tütün, Gümrük (Yük), Gaz, Dakik (Un), Zahire ve Park İskelesi diye adlandırılıyordu. Samsun iskeleleri 1950'lerde bugünkü modern liman yapılıncaya kadar şehre hizmet etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Samsun'u iç kesimlere bağlayan bir demiryolunun olmaması büyük eksiklik olarak

görülmüştür. Nitekim Samsun-Sivas demiryolu inşası Cumhuriyet kurulduktan sonra ilk olarak ele alınmış projelerden biridir ve hattın ilk 50 km'lik kısmı 1926'da açılmıştır. 1932'de demiryolu Sivas'a ulaştırılmıştır. 1933 yılında Samsun-Çarşamba arasında 39 km'lik bir demiryolu yapılarak hat şehrin doğusuna doğru uzatılmıştır. Daha sonra yapılan demiryolu ve karayolu ağlarıyla Samsun, Karadeniz illerinin Anadolu'ya açılan çıkış noktası haline gelmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Samsun'a demiryolunun ulaşmasıyla liman daha da önem kazanmış ve modern bir limana olan ihtiyaç artmıştı. Cumhuriyetin başlarındaki ekonomik zorluklar nedeniyle Samsun'un konum ve önemine yakışan bir limana sahip olması için önceden girişilen teşebbüslerden bir sonuç alınamamıştı. Fakat devlet sonraki yıllarda bu işi de başarmış, 1953'de bu işi üzerine alarak 1960 da dalgakıran ve rıhtımların inşasını bitirmiştir. Daha sonraki yıllarda yapılan eklemelerle Samsun Limanı önemli miktarda yükleme ve boşaltmanın yapılabildiği bir liman özelliği kazanmıştır.

Modern liman tesislerinin de desteğiyle Samsun kısa zamanda Türkiye'nin önde gelen şehirlerinden biri haline gelmiştir. 1970'li yıllarda Azot ve Bakır fabrikalarının yapılması, geçmişten beri devam eden tütün üretimi ve buna bağlı yaprak tütün işleme ve sigara sanayisi kentte önemli gelişmelere sebep olmuştur. Bu ekonomik canlılık, o dönemde Türkiye'nin ikinci büyük fuarı olan Samsun Fuarı ile taçlanmış, Samsun aynı zamanda doğusundaki ve çevresindeki illere göre büyük bir çekim merkezi haline gelerek önemli miktarda göç almıştır. Bu süreç 1980'li yıllara kadar devam etmiştir.

Bütün bu ve diğer gelişmelerle Samsun şehri hızla büyümüş ve zaman içinde bugünkü görünümünü almıştır. Şehir 1850'lerde 88 ha yer kaplarken, bu rakam 1950'de 256 ha, 1985'te ise 1.304 hektar olmuştur. Bugün Samsun Büyükşehir Belediyesi merkez ilçeler sınırları dahilinde kalan iskân edilmiş kentsel alan yaklaşık 12.500 ha'ı bulmuştur. Eski Samsun merkez olmak üzere bugünkü Samsun şehri kentsel alanı doğuda Çınarlık beldesinden batıda Taflan'a kadar yaklaşık 50 km uzunluğa ve Ankara yolundan içeri yaklaşık 20 km derinliğe sahip, mekân olarak oldukça geniş bir yüzeye yayılmış, geleceğe ümitle bakan, merkez ilçeleri oluşturan Atakum, Canik, İlkadım ve Tekkeköy'ün kentsel alanları itibarıyla yaklaşık 600.000 nüfuslu bir şehirdir.

Fotoğraflardaki Samsun

Samsun'da geçmişten günümüze ayakta kalan yapılara bakıldığında bunların çoğunlukla Osmanlı dönemine ait olduğu, özellikle de Osmanlı'nın son döneminde inşa edilen eserler oldukları dikkati çekmektedir. Karadeniz'de ticaretin gelişmesi ve Samsun'un önemli bir liman kenti haline gelmesiyle, özellikle 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren şehrin büyümesine bağlı olarak değişik amaçlara uygun çok sayıda bina inşa edilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı Türk-İslam kimliğini taşırken bir kısmı da Levanten mimarisinin izlerini yansıtmaktadır. Özellikle tütün ticareti, işlenmesi ve ihracatı şehirde bu iş kolunda bir canlılık meydana getirdiği için, buna uygun depo ve antrepolar inşa edilmiş, limanın kapasitesi arttırılmış, yine buna bağlı olarak peş peşe yabancı konsolosluklar ve bankalar açılmıştır. Kentte giderek artan canlılığa bağlı olarak askerî, idarî, ekonomik, sosyal ve kültürel tesisler de çoğalmıştır.

1869 yılında meydana gelen yangın kentte büyük bir tahribata yol açmıştır. Yangından sonra Fransa'dan getirilen bir mimara kent planı yeniden hazırlatılmış, bu plana göre, şehirde birbirini dik olarak kesen cadde ve sokak sistemi içinde, çoğunluğu iki katlı kâgir binalardan oluşan evler ve diğer kamu binaları inşa edilmiştir. Daha sonra özellikle II. Abdülhamit döneminde kentteki imar faaliyetlerine büyük önem verilmiş, bir kısmı bu albümde yer alan eserler o dönemde inşa edilmiştir.

Fotoğraflarda yer alan bina ve anıtsal eserlerin bulundukları yerlere dikkatle bakıldığında bunların büyük kısmının kentin merkezinde, özellikle liman çevresinde yer aldıkları görülür. Belediye Sarayı, Büyük Camii ve Saat Kulesi başta olmak üzere bankalar, çeşmeler, okullar ve diğer ibadethaneler daha çok bu kesimdedir. Sivil mimari örnekleri de yine çoğunlukla bu bölgede yer almakla birlikte, Kadıköy ve Hançerli mahallelerinde de bunların güzel örneklerine rastlamak mümkündür. Büyükşehir Belediyesi tarafından sürdürülen restorasyon çalışmaları sona erdiğinde kentin sahip olduğu tarihsel değerler ile birlikte, resmî ve sivil mimari örnekleri de açığa çıkartılacak, kent gerçek tarihî kimliğine kavuşmuş olacaktır.

SAMSUN ALBÜM GÖRSELLERİ

Doç. Dr. Ali SEYLAN

Anın kaydedilmesi insanlık için her zaman çok önemli olmuş; görsel sanatların bu gücü, sanata ve sanatçıya toplumda çok özel bir yer kazandırmıştır. Tarih boyunca güç karşısında benlik çatışması yaşayan biçimsel ve içeriksel kimi sorunlara odaklanan sanatçı, fotoğrafın icadı ile değişim, dönüşüm noktasında bambaşka bir seyre ve ivmeye kavuşturmuştur. Beceriye dayalı teknik başarı, kimi biçimsel arayışlar yerini, yenilik arayışına ve yaratıcılığa bırakmıştır. Sanatın bundan sonraki ileri adımları bilimsel arayışlara da öncü olmuştur. Dolayısı ile fotoğrafın icadı yalnızca toplumsal hayatı değil sanatı ve sanatçıları da sarsıcı bir şekilde ve derinden etkilemiştir.

Gümüş tuzlarının ışıkla etkileşimi ve karanlık kutu ile görüntülerin yansıtılabilmesine dair bilgi hayli eskilere dayansa da, 1813'de Niepce'nin ışığı bir yüzeye hapsetme girişimleri ancak, 1839'da Daguerre'nin kimyasal süreçleri bulduğu yöntemlerle birlikte bir buluş niteliği kazanmıştır. 1840'lı yıllarda pozlama süresi, netlik, kağıt benzeri taşınabilir malzeme üzerine aktarım gibi gelişmelerden sonra, ilk film rulolarının üretimi 1850'li yılları, film hassasiyetinin artması ve karanlık oda işlemlerinin kolaylaşması 1870-80'li yılları beklemiş; taşınabilir fotoğraf makinaları ise 1900'lerden itibaren üretilmeye ve 1920'lere doğru da yaygınlaşmaya başlamıştır.

Fotoğrafın Osmanlıya gelişi zaman kaybetmeden Daguerre'nin öğrencisi Compa'nın İstanbul'a gelerek ücret karşılığı bilgilerini aktaracağının duyurulduğu gazete haberinin tarihine, 1842'ye bağlanır. İlk fotoğrafçılar azınlıklardan oluşmuş, ilk stüdyo ise Pera'da açılmıştır. Ermeni asıllı Abdullah (Freres) Kardeşler'in Sultan Abdülaziz'i fotoğraflamaları onlara ayrı bir ün kazandırmıştır. II. Abdülhamid Albümlerininin oluşumunda da Abdullah kardeşlerin katkısından söz edilmektedir. Kırkbine yakın fotoğraf dönemin kültürününün aktarılmasında emsalsiz bir araç olmuştur. Fotoğrafın eğitim sistemi içerisinde yer alması ise 1886'da Mühendishane-i Berri-i Hümayûn'da ilk fotoğraf derslerinin verilmesi ile başlamıştır.

Osmanlı coğrafyasında özellikle batılılar tarafından çekilen fotoğrafların, doğunun cazibesine dönük son derece subjektif daha çok oryantalist bir bakış açısı ile çekildiği söylenebilir. Örneğin o dönem çekilen fotoğraflarda yer alan Türk olarak sunulan kadınların Batakhanelerden sağlandığı bilinmektedir. Şüphesiz dönemin fotoğraf teknolojisi gereği uzun süreli pozlar verilmesi ve müslüman halkın fotoğrafa karşı tutumunun da önemi vardır.

Samsun albümünde yer alan en eski görüntüler, kitap resimlemesinde sıklıkla kullanılan gravürlerden oluşmaktadır. Gravürler dönemin baskı tekniğinde çoğaltma amacıyla kullanılan ve sanatçılar tarafından metal üzerine oyulan resimlerdi ve titiz bir işçilik gerektiriyordu. Gravür tekniği, metalin kazınması, çukurlara boya verildikten sonra düz yüzeyden boyanın temizlenmesi ve yumuşatılmış kağıda preslenerek görüntünün istenen sayıda aktarılmasından ibaretti. 1841 baskılı Londra Kraliyet Coğrafya Dergisi'nde (X.Cilt) yer alan Samsun eskizinde kentin genel görünümü hayli detaylı bir şekilde resmedilmektedir. Şehrin yerleşimi hakkında bize görsel yolla bilgi aktaran albümdeki en eski kaynak durumundadır. Albümde ayrıca Fransız ressam Jules Laurens'e ait bir suluboya ve Münih Güzel Sanatlar Okulu'nun önemli teksilcilerinden Symeon Savvidis (Tokat doğup 1927'de Atina'ya yerleşmiş) isimli Rum ressama ait bir yağlıboya ve bir kaç eskiz de yer almaktadır. Resim sanatının çıktıları estetik kaygı ekseninde değerlendirilse de, dönemin yaşantısı hakkında ipuçları verebilmektedir. Fotoğraf bulunmadan önce geçmiş kültürel göstergelerden fikir edinmemizi ve

bilgi üretmemizi resim sanatının varlığına, hatta tarih öncesi dönemlere, eli kalem tutan, kağıda, çamura, taşa, metale biçim veren insanlara bağlamak mümkündür. Albümdeki diğer görsel kaynaklar ağırlıkla dönemin haberleşme medyası olarak kullanılan posta kartları, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle çekilen memleket fotoğrafları ve anı amaçlı çekilen fotoğraflardır.

Posta kartları daha çok özel şirket ve yayıncılar tarafından üretilen ticari değeri olan görsellerdi. İlk posta kartının 1840 tarihinde İngitere'de gönderildiği bilinmektedir. O dönemin posta kartları fotoğraf kullanımından öncedir ve litografi (taş baskı), ağaç baskı gibi baskı yöntemleri kullanılarak üretilmişlerdir. Bugünkü ofset tekniğinin atası olan taş baskı ve gravürün tersine resmin negatifinin kalıba oyularak tümseklere mürekkep verilmesi ile baskı yapılan ağaç baskı, detay ve dayanıklılık konusunda gravür kadar etkili değildi. Bu nedenle daha sanatsal amaçlarla kullanıldı. Bilinen ilk resimli posta kartı ise 1870'de litografi tekniği ile Fransa'da basılmıştır. 1890'lardan itibaren posta kartları altın çağını yaşamıştır. Samsun Albümü'nde de renkli bir çok posta kartı bulunmaktadır. Bunların çizim olanları litografi ile fotoğraf olanların bir kısmi litografi ve şablon kullanarak bir kısmı da elle renklendirme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bu dönem posta kartları üzerinde sanatçısının imzası da yer alıyordu. 20. yüzyılın ortalarına doğru baskı teknolojisindeki gelişmeler ve döner kazanlı baskı makinalarının üretilmesi ile posta kartları haberleşme dışında turistik bir kimlik kazanmış ülkelere, kentlere dair görseller milyonlarca basılmış, koleksiyonları yapılmıştır.

Osmanlı'da ilk kartpostal serisi Macar asıllı Osmanlı vatandaşı olan Max Fruchterman hazırlamış ve 1895'de bugün Polonya şehri olan Breslau'da bastırmıştır. Posta kartları üzerinde küçük bir şekilde yayıncıların adlarına ve fotoğraf kodlarına da yer veriliyordu. Samsun posta kartlarında daha çok M. Fruchterman, J. Eftichiades, A. Freres, S. Tjigtemoglou, A.G. Tchohatarides, A.J. Antopoulos, H. Baronian, L.C. Pialoglu gibi bir çok farklı editörün adı yer almaktadır.

1900'lerden itibaren film ve fotoğraf kağıdında gelişmeler yaşanmış, posta kartı olarak doğrudan gerçek fotoğraflar kullanılmaya başlanmıştır. Fotografik baskılı kartlar reklam amaçlı, ticari ve aileye özel posta kartlarının da yolunu açmıştır.

Samsun Albüm'ünde yer alan posta kartlarının çoğunluğunun topoğrafik posta kartı olduğu söylenebilir. Topoğrafik postakartları şehrin, caddeleri, sokakları, genel görünümü, önemli yerlerinin görüntülerinden oluşur. Şehrin tüm silüetini dahil eden panoramik fotoğraflar da çekilmiştir. Bunlar yan yana çekilen fotoğrafların özenli bir şekilde montajlanması ile elde edilmekte, montajın tekrar fotoğraflanması ile de bütünleştirilebilmektedir. Albümde özellikle ortadan katlanan kapaklı posta kartları için panaromik baskılar yapıldığı gibi yan yana çekilen fotoğrafların peş peşe kodlar verilerek tet tek basıldığı da görülmektedir. Albüm'de zaman zaman fotoğraf bütünlüğü sağlamak amacıyla yanyana çekilen bazı resimler tarafımızca montajlanmış, zaman zaman da her birinin ayrı bir kart olduğu gösteren düzenleler yapılmıştır. Posta kartlarında baskı çözünürlüğü dönemin teknolojisine bağlı olarak genel bir sorun kabul edilebilir. Yurdışına postalandıkları için bir çoğu yurtdışında koleksiyonerlerin elinde bulunmaktadır. Aynı kartın farklı zamanlarda basılmış farklı versiyonları, farklı tonları ve zamanla getirdikleri yıpranmaları da söz kunusudur. Diğer yandan çoğunlukla fotoğrafların internette bulunan ve zaten müdahale edilmiş yapıları en ideal şekilde baskı standartlarına çekilmeye çalışılmıştır. Fotoğrafların ise çözünürlük ve detay kaabiliyeti daha yüksek olduğundan, özellikle II. Abdülhamid'in hazırlattığı Yıldız Albümlerinden alınan görüntüler daha büyük baskılar ve detaylarla paylaşılabilmiştir. Fotoğraf tekniğinde orjinal, negatif filmdir. Dolayısı ile ondan sonraki süreçlerin tamamı kayıplar içerir. Yıldız Arşivindeki fotoğraflar birer kopyadır ve üzerinden tekrar fotoğraflama yapılmıştır. Gerek zamanın, fotoğraf kağıdı ve görüntü üzerindeki etkileri gerekse yeniden çekimden kaynaklanan kayıplar, diijital bir çok teknik kat kat kulanılarak çekildiği günkü karakterine en yakın şekliye albüm için hazırlanmıştır. Özellikle Posta Kartlarının veremediği detaylara sahip olması, belgesel amaçlı çekim nedeniyle kentin bir çok görüntüsüne yer vermesi bir şans olarak değerlendirilmelidir. Kale gibi bugüne ulaşmayan veya değişen bir çok Türk eserini bu sayede görebiliyoruz. Posta kartlarının yaygın olarak gayri müslimler tarafından kullanılması, objektifin Türklere ait mekan ve konulara daha az çevrilmesinin nedenlerinden sayılabilir. Ayrıca ilk dönemlerde teçhizat ve ustalık gerektiren fotoğrafçılık mesleği de gayri müslimlerin elindeydi.

Samsun Şehir Planı,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Fransız Ressam Jules Laurens'ın fırçasından bir suluboya Samsun resmi, 1847.

Symeon Savvidis 'e ait "Samsunda Pazar", adlı yağlıboya resim (gerçek boyutlarında), 1905.

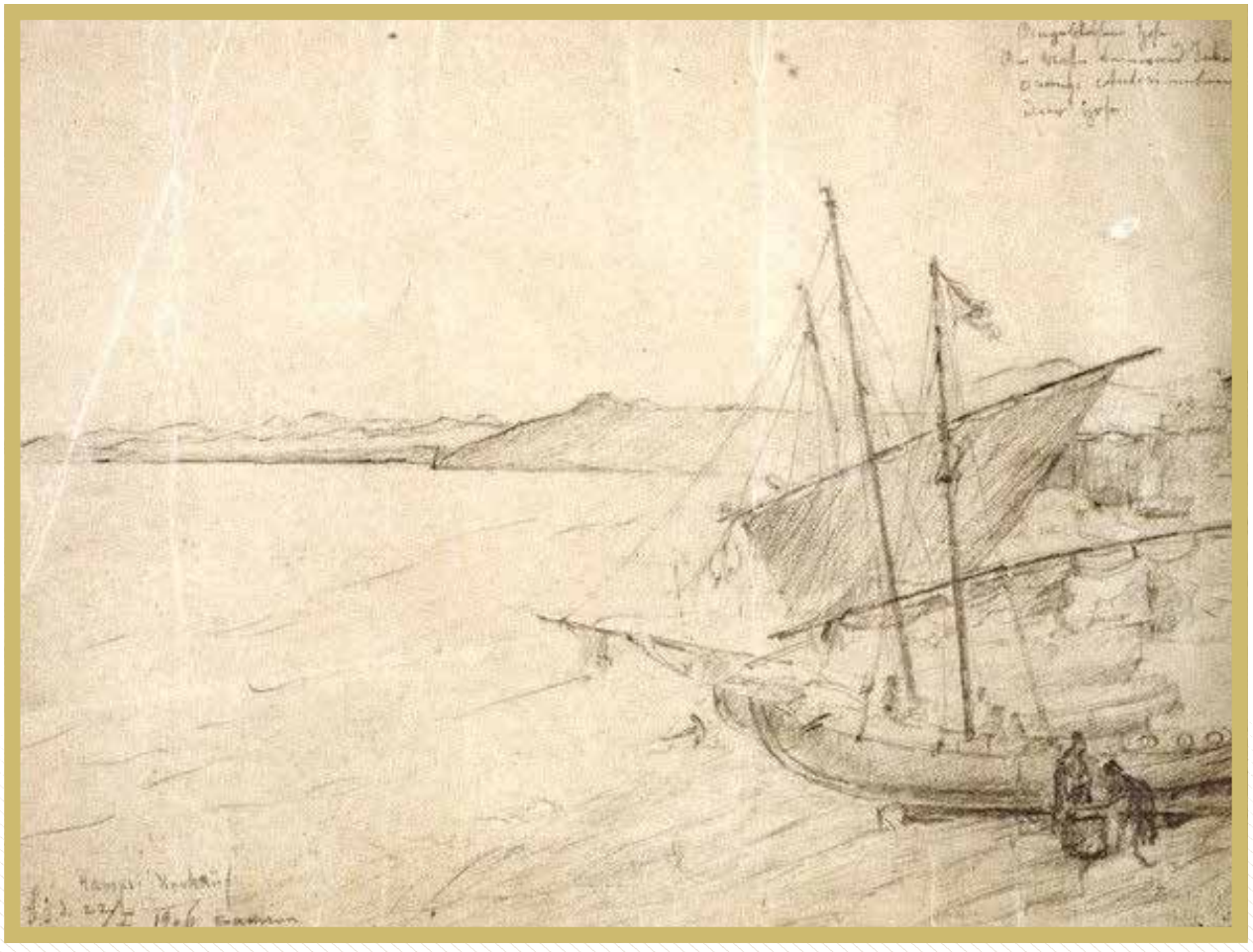

Oryantalist ressam Symeon Savvidis'e ait "Samsun'da Hamsi Tutan Balıkçılar ve Samsun'da Gemiler" çizimleri, 1906.

Üstte: Dr. J. F. Moore'un bir eskizinde 19. yüzyıl ortalarında Samsun, 1841.
Altta: Amerikalı bir misyonerin seyahatnamesinde Samsun yolunda bir tahta han ve Çakkallı hanının kapısını gösteren gravürler, 1850.

Üstte: Bir seyyahın eskizinde Samsun'da "serinlik amacıyla sahilden açıkta kazıklar üzerinde inşa edilmiş, akıntıların serbetçe dolaştığı, kayıkların yanaştığı, yazı zevke dönüştüren, dışı çiçeklerle süslü, lüks bir uğrak yeri olarak benzersiz bir kahvehaneye" yer veriliyor,1856.

Samsun'dan Hindistan'a yapılan bir seyahatin Fransız ressam Durand-Brager tarafından resimlenen gravürlerde Samsun ve sahilde konaklayanlar, 1854.

19. Yüzyıl sonlarına ait bir Samsun gravürü.

Rus Donanması'nın bombardımanından sonra Samsun Limanı'nı gösteren bir gravür.

Samsun

Samsun ve çevresinin iskan tarihi tarih öncesine kadar inmektedir. Bu yerleşmeler savunma amacıyla tepe noktalarda inşa edilmişti. Bu yerleşmelerden birisi Mert Irmağı ağzındaki Dündartepe , diğeri Kalyonburnu sırtlarındaki Amisos yerleşkeleridir. Türkler Amisos'un 3 km. doğusunda Samsun Kalesi'ni inşa ettiler. Netice itibarıyla 13. yüzyılda Orta Karadeniz'de birisi gayrimüslimlere diğeri Müslümanlara ait iki şehir ortaya çıktı. Çelebi Mehmed zamanında bu iki yerleşke Osmanlı çatısı altında idari birlikteliğe kavuştu. Samsun şehrinin nüfusu 15. yüzyılın sonlarına doğru yaklaşık 2.500 kadardı.

Tanzimat döneminde Osmanlı'nın serbest ekonomiye geçişi sonrası Kızılırmak ve Yeşilırmak havza ve deltalarının iskelesi konumunda olan Samsun Karadeniz'in en işlek limanı haline gelmişti. Bu ekonomik ve ticari canlılık sonucu kentin nüfusu II. Abdülhamid döneminde on bir bine ve İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde kırk bine ulaşmıştır.

Samsun Osmanlı döneminde Canik sancağının merkezidir. Canik klasik dönemde Sivas'a ve Tanzimat döneminde Trabzon vilayetine bağlı sancak statüsündedir. İkinci Meşrutiyet döneminde bağımsız sancak statüsü verilmiştir.

Samsun panoraması, kilise, saat kulesi, hükümet konağı ve fener görüntülerinin yeraldığı illüstrasyonla oluşturulmuş yuakarıda monokrom aşağıda renkli taş baskı kartpostallar, 1906.

1870'li yıllarda Samsun.

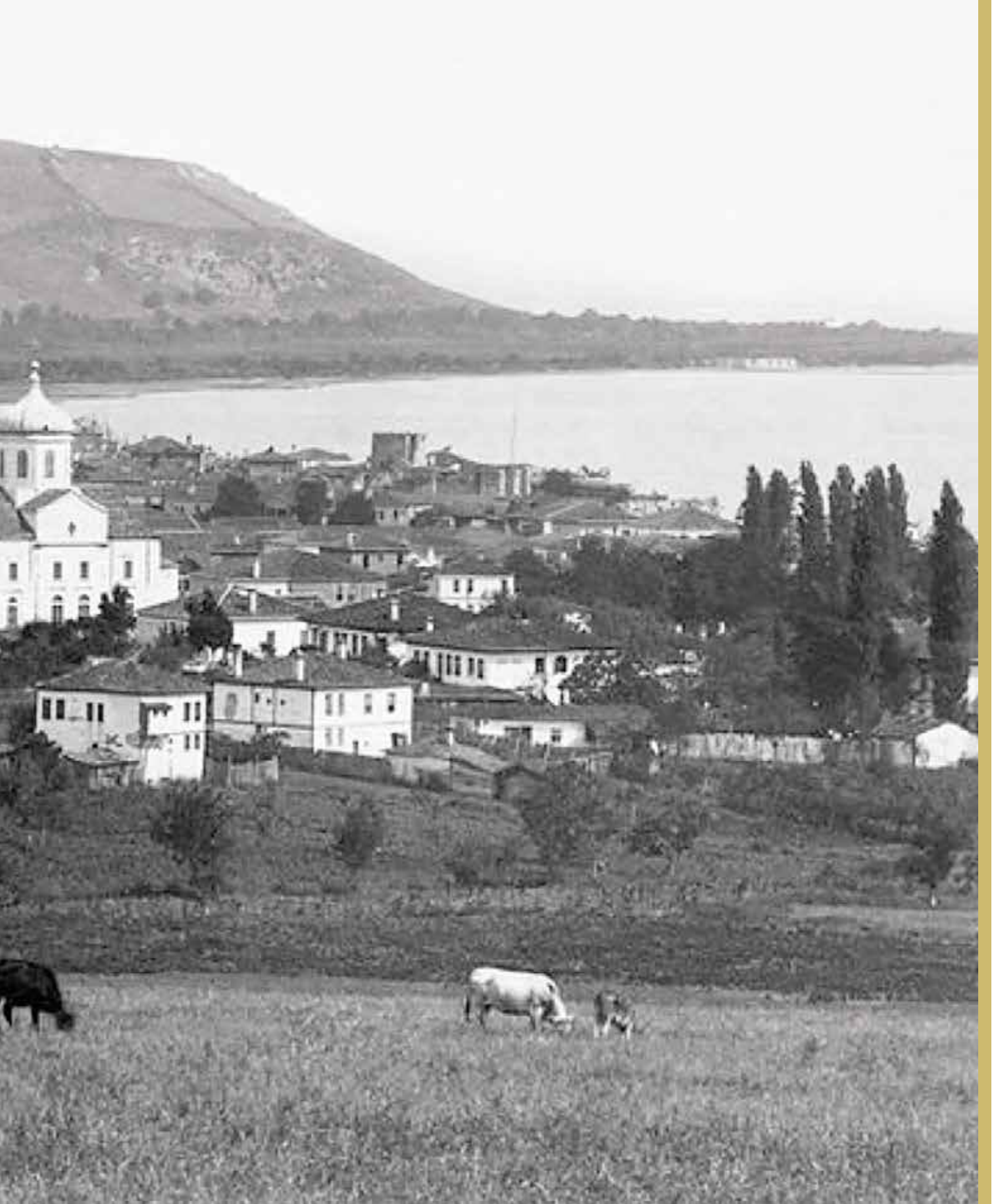

1890'ların sonlarında bir görüntü.

Ermakov'un objektifinden panoramik Samsun fotoğrafları, 1870'li yıllar.

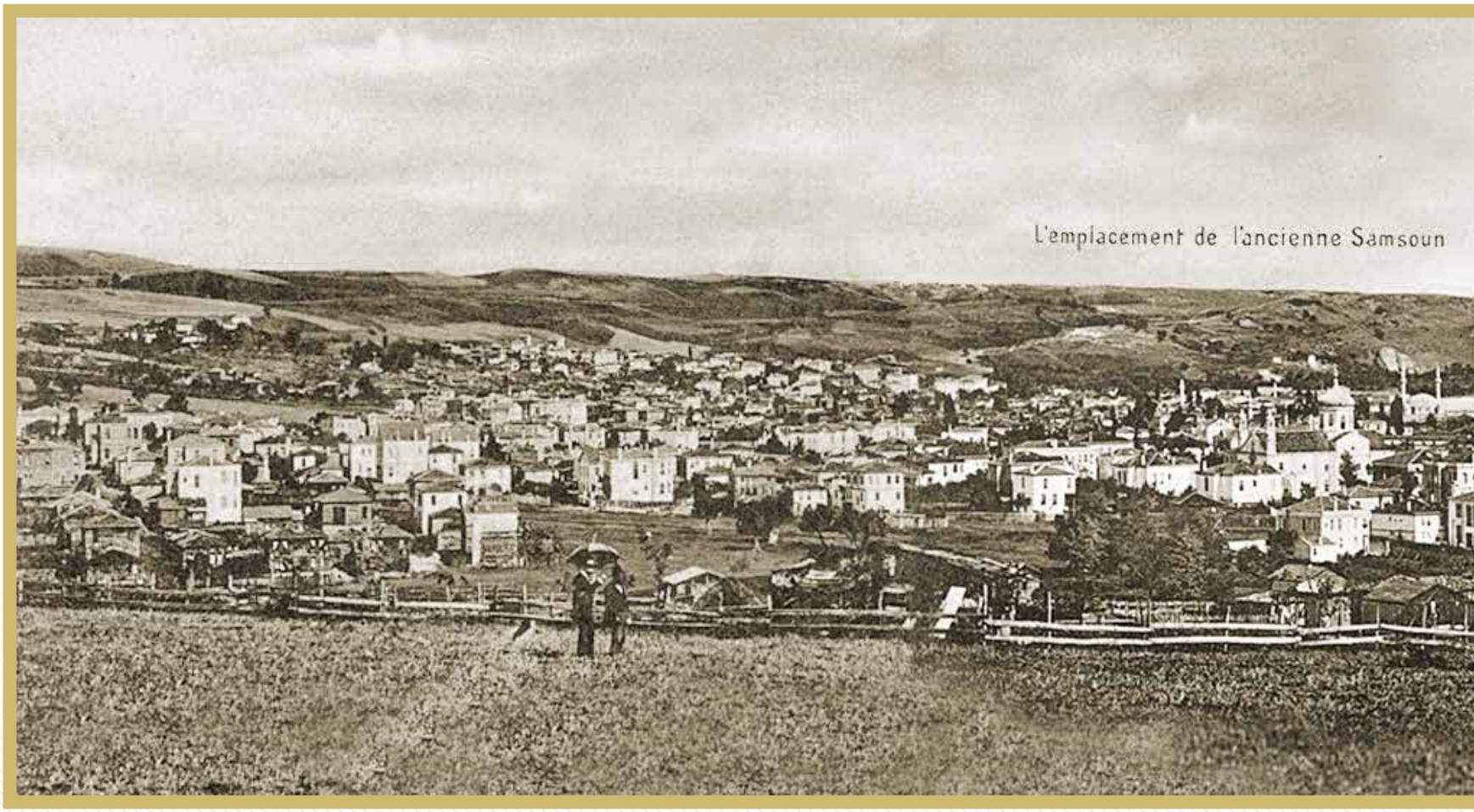
L'emplacement de l'ancienne Samsoun

Souvenir de Samsoun.
Souvenir de Samsoun
La pointe de Fénar
Compliments sincères

Fener burnundan hükümet konağına geniş bir alanın 3 farklı kartpostaldan montajla oluşturulan panoramik görüntüsü,1903.

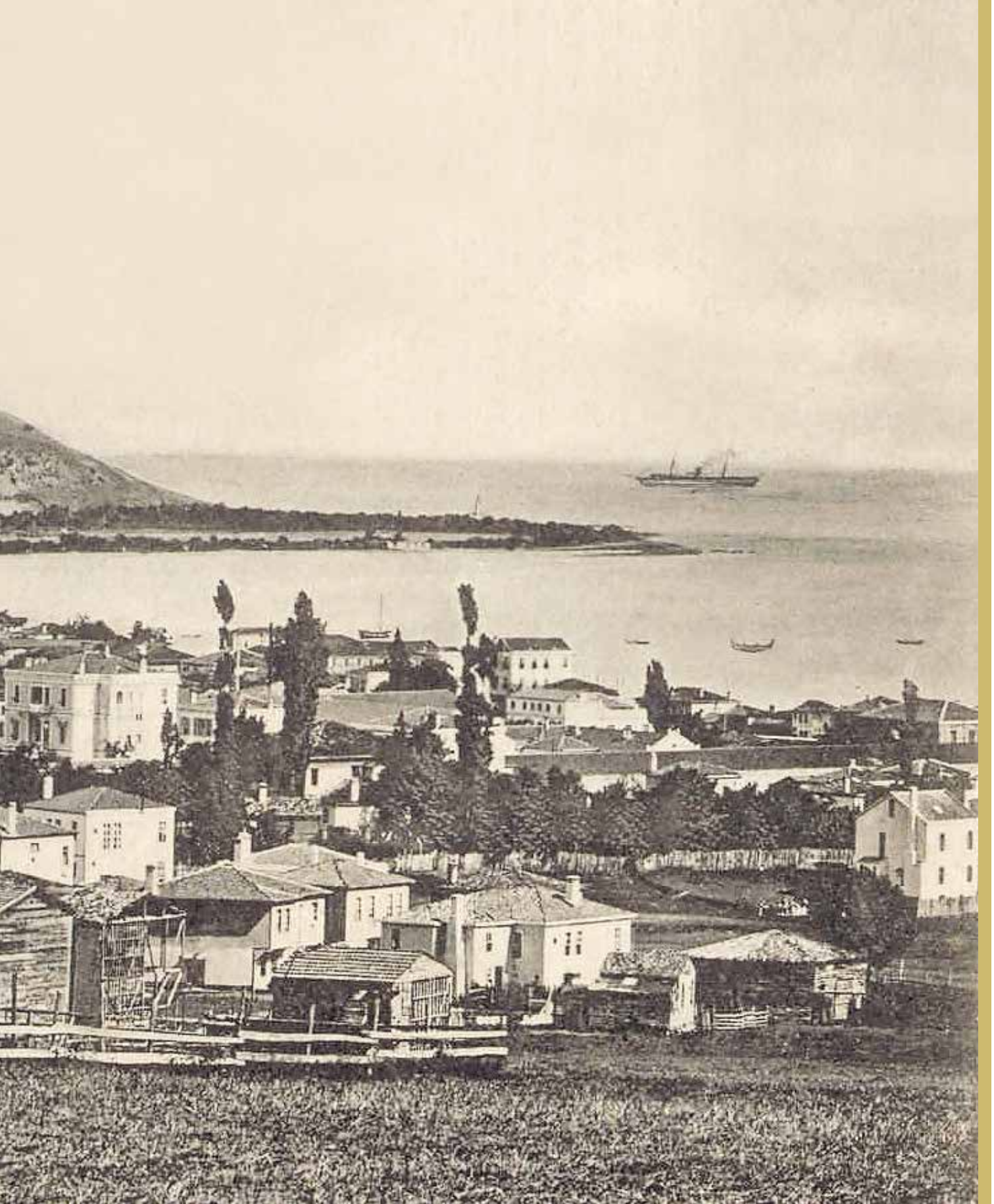

1890'ların sonlarında bir görüntü.

Arkada İtalyan ve Yunan Konsolosluğu, önde kışlada eğitim yapan askerler halata tırmanırken,1870'li yıllar.

Arka plânda Toptepe ve Canik sırtlarının göründüğü Büyük Cami çevresini gösteren bir kartpostal.

Kadıköy sırtlarından Samsun şehrinin genel görünümü.

Şehrin genel görünümü.

Doğu yönden şehre bakış.

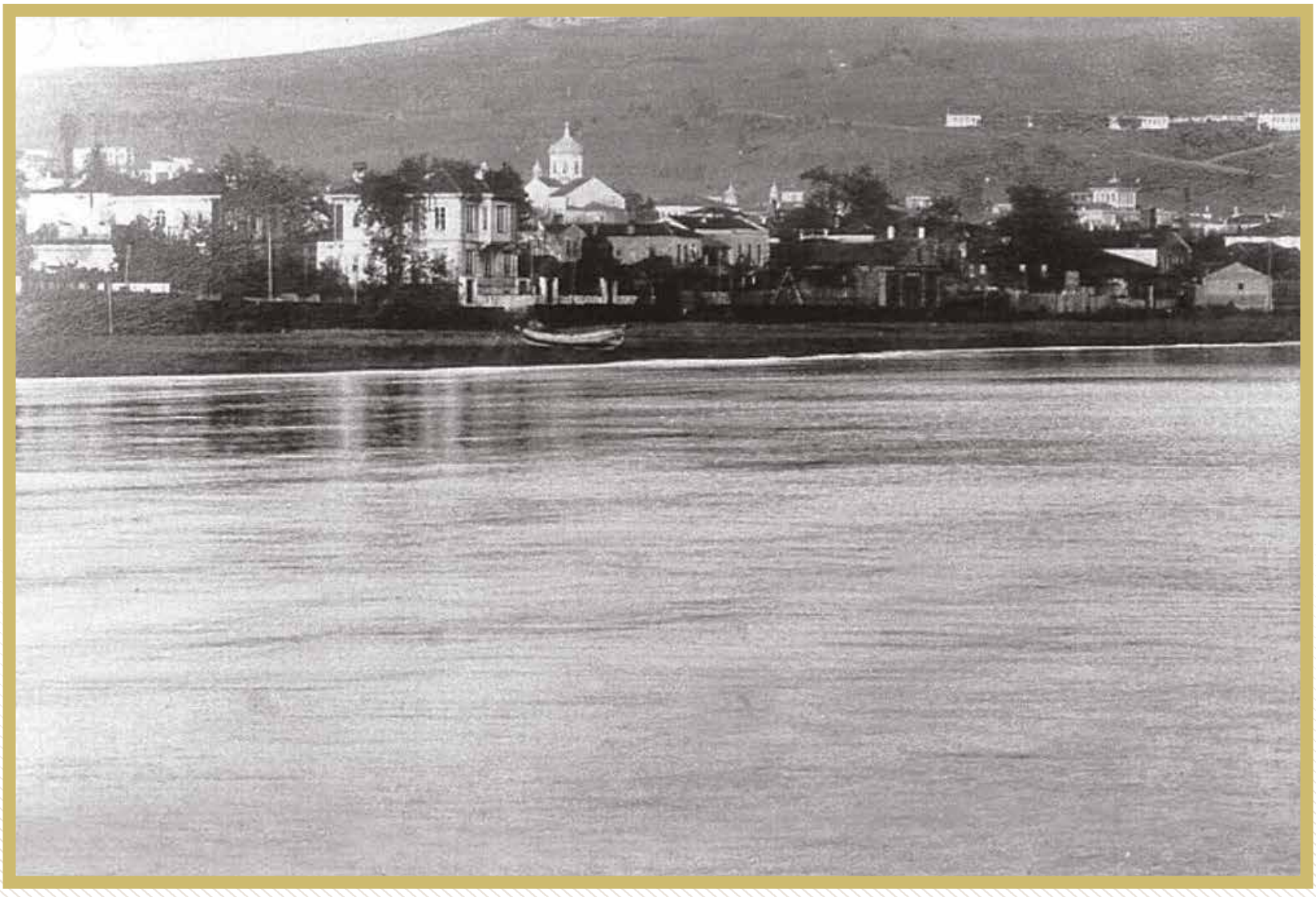

Denizden Samsun, 1917.

Selahiye'den şehre bakış.

Selahiye'den Toptepe yönünde Samsun.

Souvenir de Samsoun

Çift kapaklı bir kartpostaldan panoramik Samsun görüntüsü.

Souvenir de Samsoun

Çift kapaklı renklendirilmiş bir kartpostalda Samsun.

Souvenir de Samsoun

Çift kapaklı renklendirilmiş bir kartpostalda Samsun.

Şehrin batı kesiminde Karasamsun, Kalyonburnu ve Fenerin denizden görünümü, 1890.

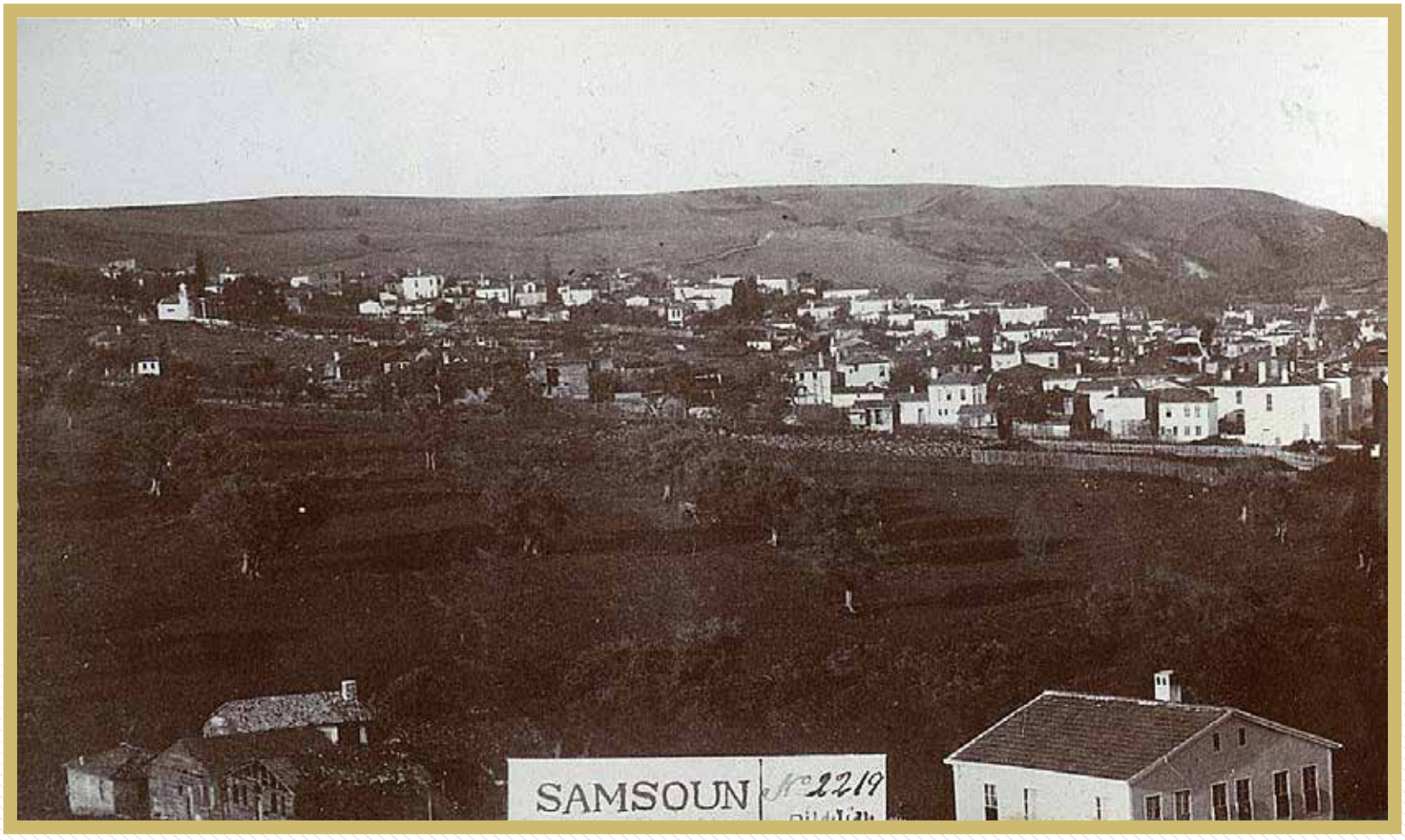

Merzifon Anadolu Koleji öğrencileri Didilian kardeşlerin objektifinden şehrin genel görünümü, 1900.
Dildilian daha sonra Samsun'da Dildilian Biraderler Sanat Fotoğrafçıları adında bir de stüdyo açmışlardır.

Didilian'ın objektifinden şehrin genel görünümü, 1900.

Didilian'ın objektifinden şehrin genel görünümü, 1900.

Didilian'ın objektifinden şehrin genel görünümü, 1900.

Samsun Karadeniz sahilinden bir görüntü, 1918.

Bankalar caddesi, sahilden görünüm.

Denizden Büyük Cami ve sahil.

Samsun'un denizden bir görünüşü.

Souvenir de Samsoun
Vue de Samsoun

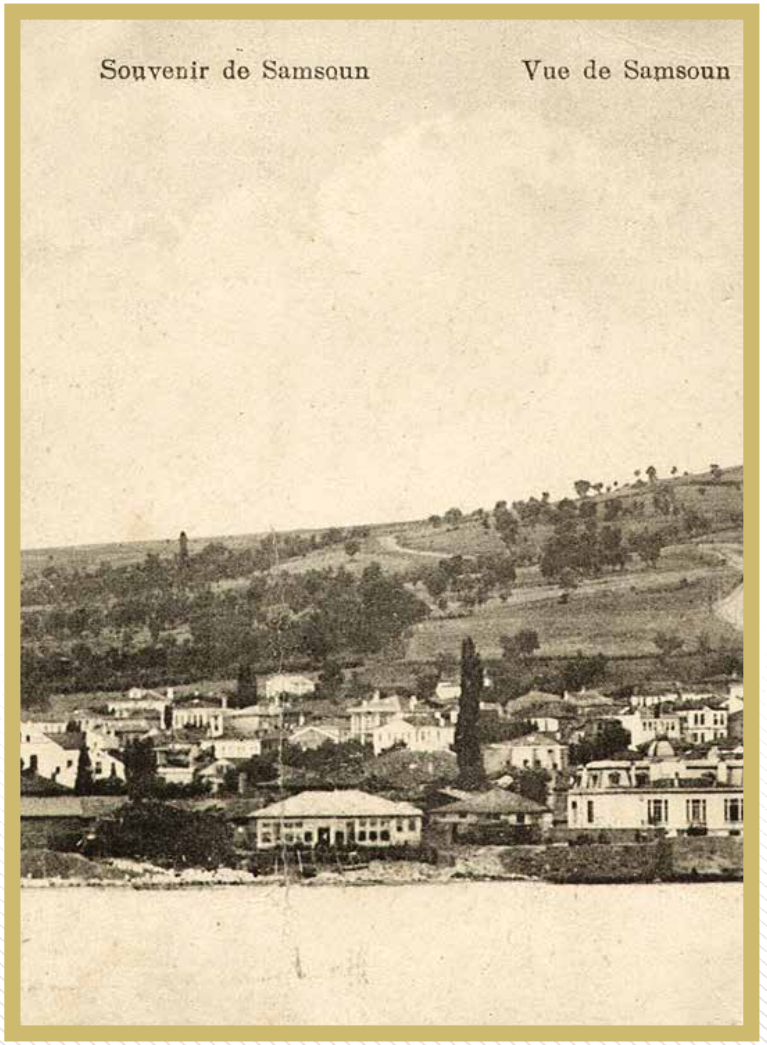
Souvenir de Samsoun
Vue de Samsoun

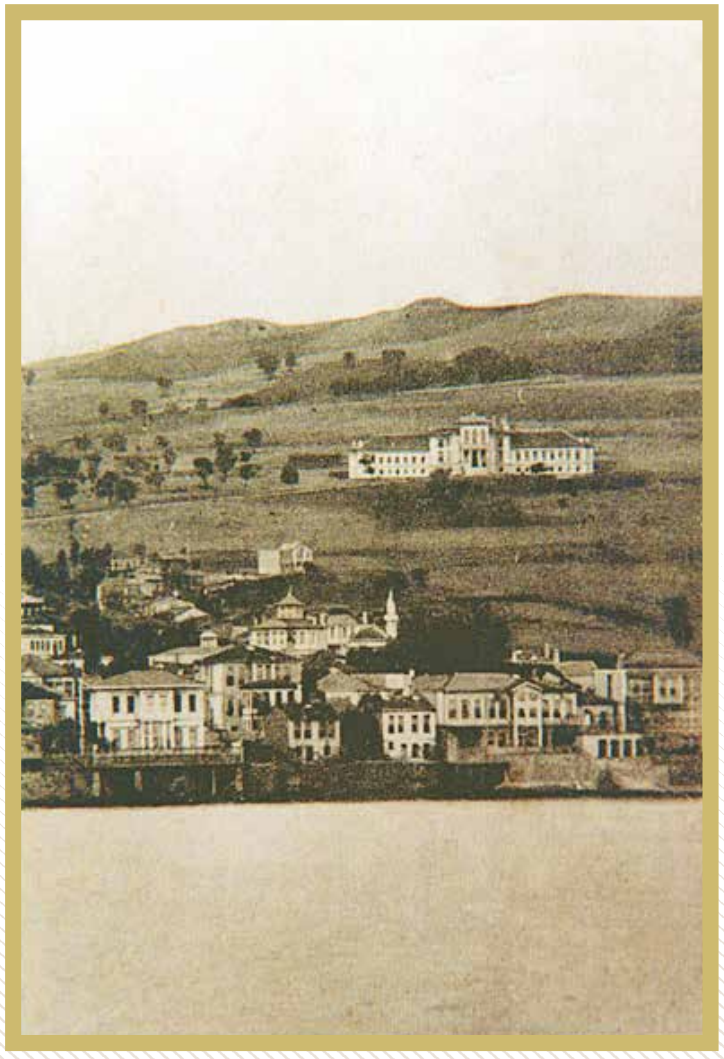

Farklı karpostallarla oluşturulmuş bir Samsun panoraması.

Kamu Binaları

Tanzimat'a kadar Osmanlı'da resmî binalar yoktu. Görevliler işlerini konaklarında veya camilerde icra etmekteydiler. Tanzimat'la birlikte resmî daire kavramı ortaya çıktı. Bunun üzerine şehir ve kasabalarda hükümet konağı, tutukevi, tophane, belediye, askerlik dairesi ve hastane gibi kamu binaları inşa edilmeye başlanmıştır.

Samsun'da hizmete alınan ilk hükümet konağının inşa tarihi bilinmiyor. Ancak mevcut konağın şehir merkezine uzak olduğu gerekçesiyle yeni bir binanın inşası ahali tarafından talep edilmekteydi. Bunun üzerine şehrin doğusunda deniz kenarında 1883 yılında 28 odayı havi iki katlı bir bina inşa edildi. Binanın yan tarafında hapishane ve tophane binaları da bulunmaktaydı.

Tanzimat Dönemi'nde şehir hayatının yeniden şekillendirilmesi ile birlikte Osmanlı toplumu belediye kurumu ile tanışmıştır. Samsun büyük yangın sonrası batılı tarzda çizilen plâna göre yeni baştan inşa edilirken, bu yeni yapılanma esnasında şehirde bir belediye teşkilatının kurulması da gündeme geldi. Samsun Belediyesi II. Abdülhamit Dönemi'nde üç katlı binada hizmet vermekteydi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise yeni hizmet binasına taşınmıştır. Bu bina 1913-1915 yılları arasında Necip Bey tarafından Ünye taşından 3 katlı olarak inşa ettirilmişti. İtalyan Mimar Riçi'nin imzasını taşıyan yapının kitabesinde 1329-1331 Sultan Beşinci Muhammet Reşat Han Hazretleri'nin saltanatı zamanında Gabilizade Necip Efendi'nin riyaseti yıllarında inşa edilmiştir bilgisi yer almaktadır.

Fotoğraflarda yer alan en önemli sağlık kuruluşu Gureba Hastanesi'dir. Mutasarrıf Hamdi Bey tarafından 1900 yılında şehre hâkim bir yamaç üzerinde iki katlı kâgir olarak inşa ettirilmiştir. Hastane binası Sultan II. Abdülhamit'in 25. cülus yıldönümünde düzenlenen bir törenle hizmete alınmış ve padişaha atfen Hamidiye Hastanesi ismi verilmiştir. Abdülhamit sonrası hastanenin ismi Memleket ve Gureba hastanesine dönüştürülmüştür.

Denizden Hükümet Konağı, Hapishane ve Tophane binalarının denizden görünümü, 1905.

Hükümet Konağı.

Solda: II. Abdülhamit döneminde hizmet vermeye başlayan eski Belediye Binası, 1890.

Üstte: V. Mehmet döneminde 1915'te yapımı tamamlanan ve Ünye taşından inşa edilen yeni Belediye Binası.

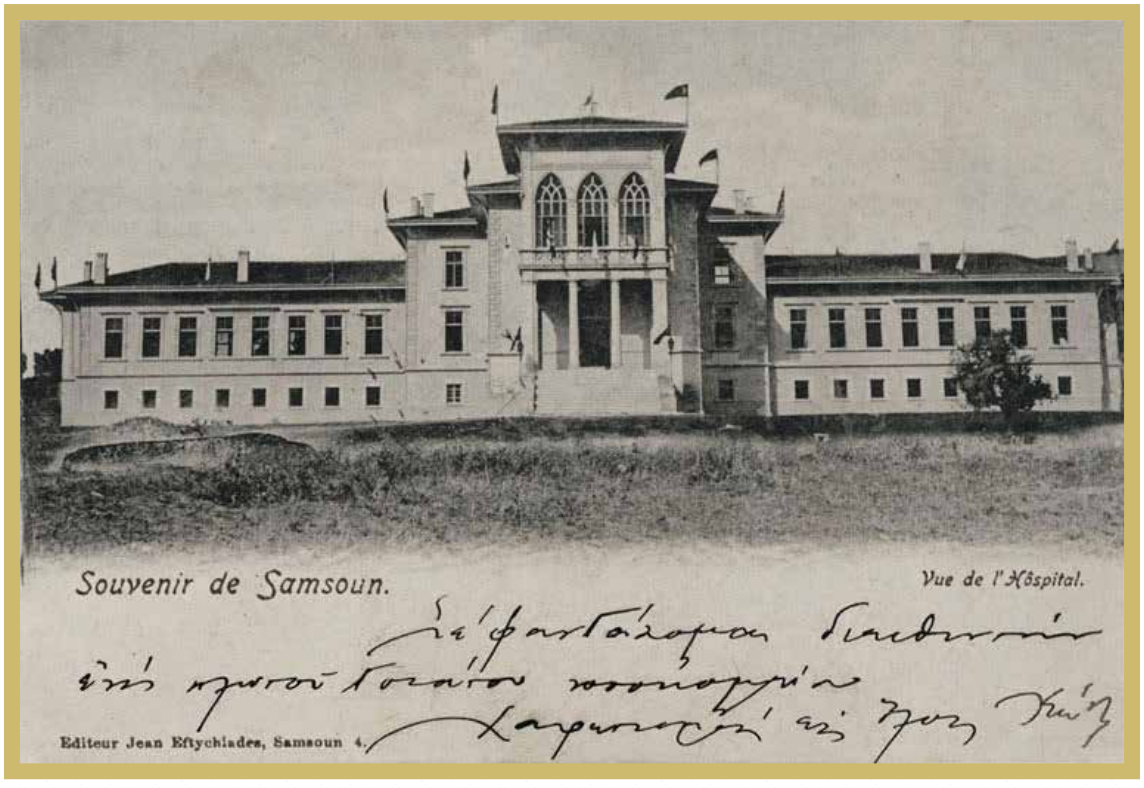

1903 ve 1906 tarihli kartpostallarda Hamidiye Hastanesi.

Hamidiye Hastanesi ve Mert Irmağı kıyısındaki un değirmeni görüntüsünden oluşan bir kartpostal.

II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılında hizmete alınan Hamidiye Hastanesi.

Dinî Yapılar

Eski fotoğraflarda yer alan en önemli yapı hiç şüphesiz Cami-i Kebir, Ulu Cami, Valide Cami, Hamidiye Camii gibi isimlerle de anılan Büyük Cami'dir. 1890 sonrası şehre ait hemen tüm fotoğraflarda bu yapıyı görmek mümkündür.

Samsun'un belki de beylik merkezi olmaması sebebiyle Osmanlı öncesi büyük bir camisi yoktur. Oysa halk bu tür mimari eserleri büyük şehir sembolü olarak görmekteydi. Tanzimat Dönemi'nde Samsun'un gittikçe büyümesi ve gelişmesi üzerine daha 1863'te Samsun'da büyük bir camiye ihtiyaç duyulmuştu. Ali Rıza Paşa bu ihtiyacı gidermek üzere iki minareli taştan bir cami inşası önerir. Vakıf, hazine ve ahalinin yardım ve imkânlarıyla caminin inşasına başlanılmıştır. İnşaat dönemi bir hayli uzun süren cami II. Abdülhamit Dönemi'nde hizmete alınmıştır.

Fotoğraflarda yer alan diğer camiler ise Kurşunlu ve Şeyh Seyyid Kutbeddin camileridir. Yalı Camii, Pazar Camii ve Kale Camii şehrin genel manzarası içinde küçük minareleri ile zar zor dikkati çekmektedir. Fotoğraflarda anıt mezar olarak ise sadece Şeyh Seyyid Kutbeddin Türbesi yer almaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde kentin kozmopolit yapısına bağlı olarak gayrimüslimlerin de kendilerine ait ibadethaneleri bulunuyordu. Bunların başında da kiliseler geliyordu. Özellikle Rumlara ait kiliseler daha büyük ve gösterişliydi.

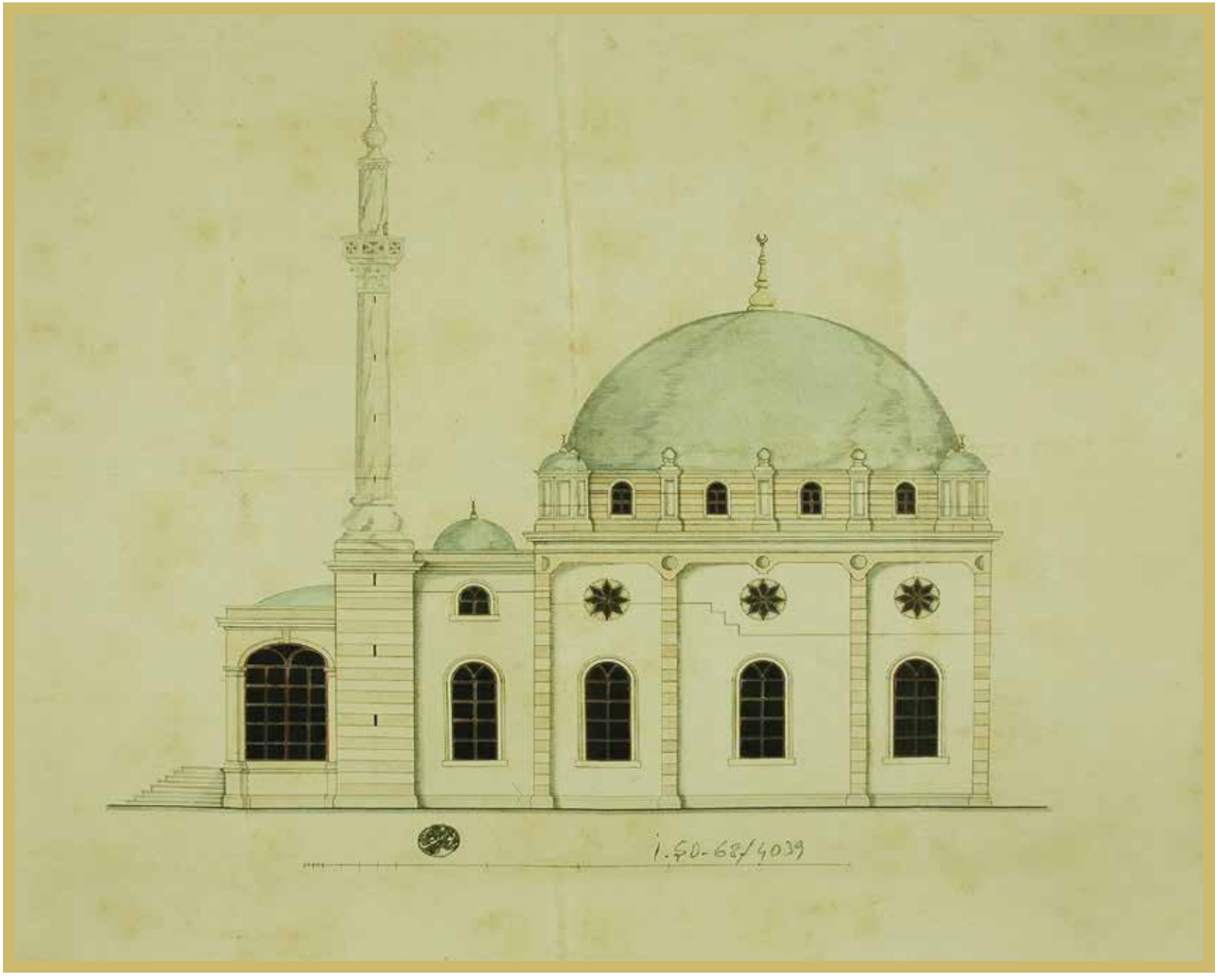

Büyük Cami planından bir dış cephe görüntüsü.

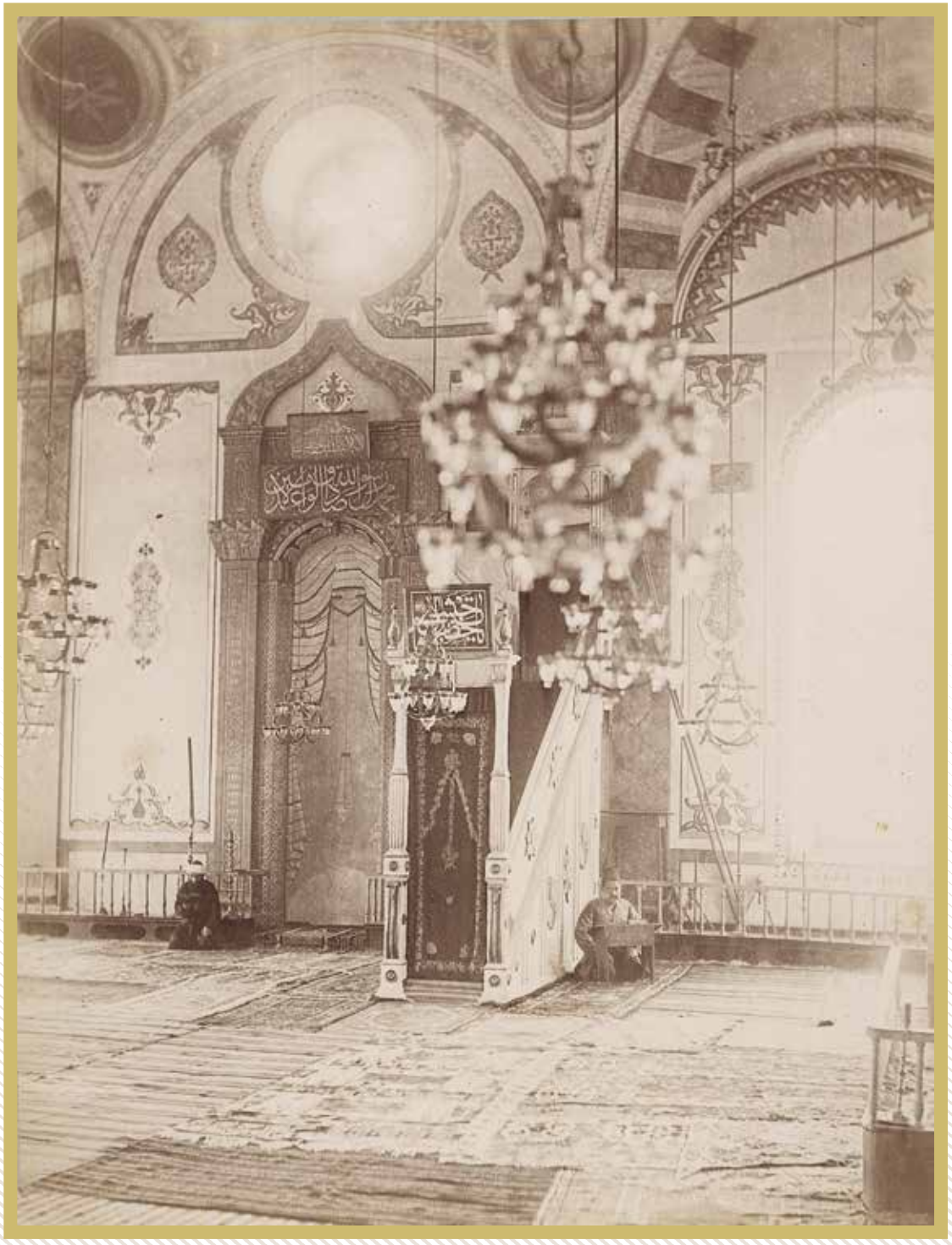

Büyük Cami'de minber ve mihrap önünde Kur'an okuyanlar, 1890.

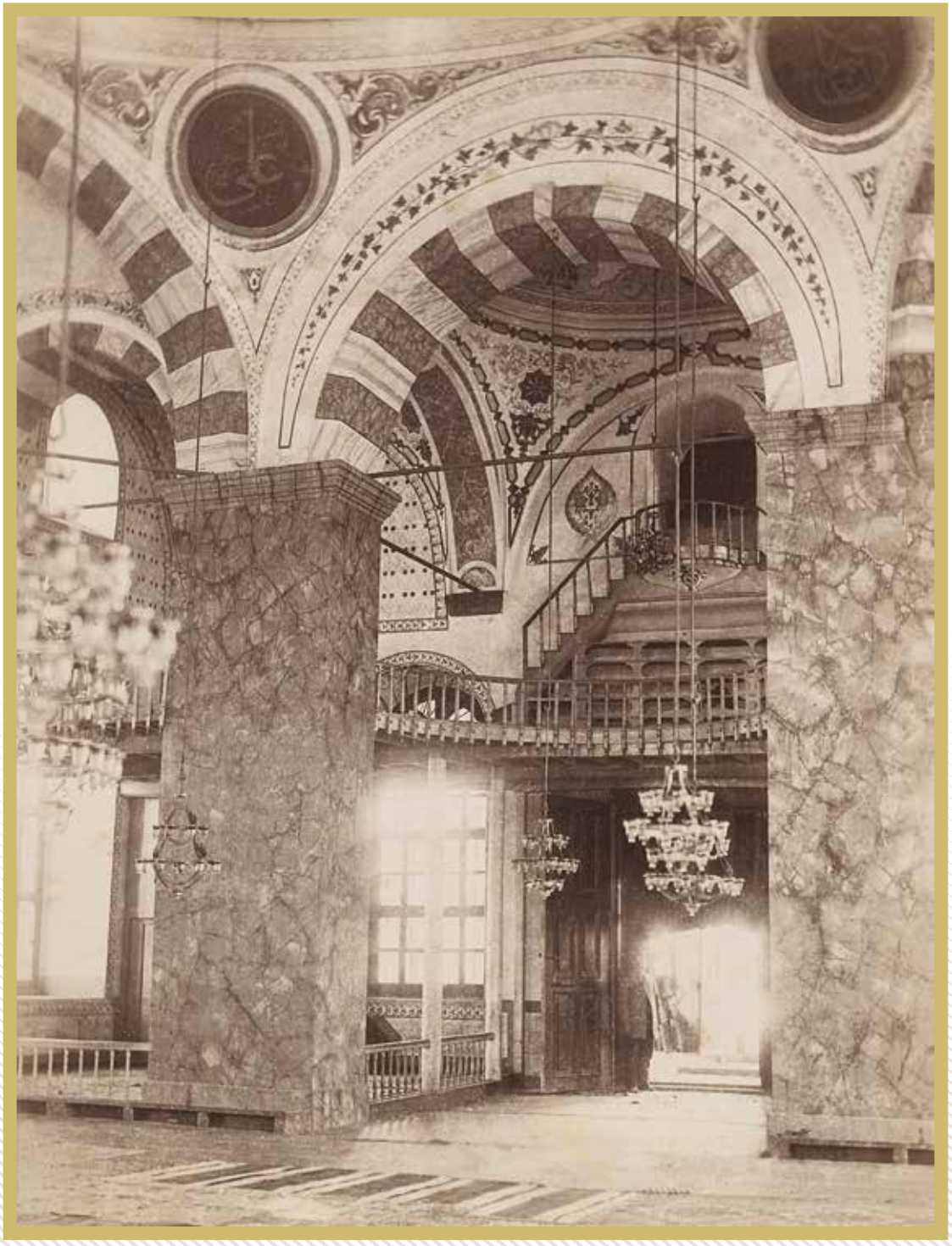

Büyük Cami'nin içerisinden çekilmiş bir fotoğraf, 1890.

Saat kulesinden Samsun Büyük Cami görüntüsünün yer aldığı renkli baskı kartpostal, 1906.

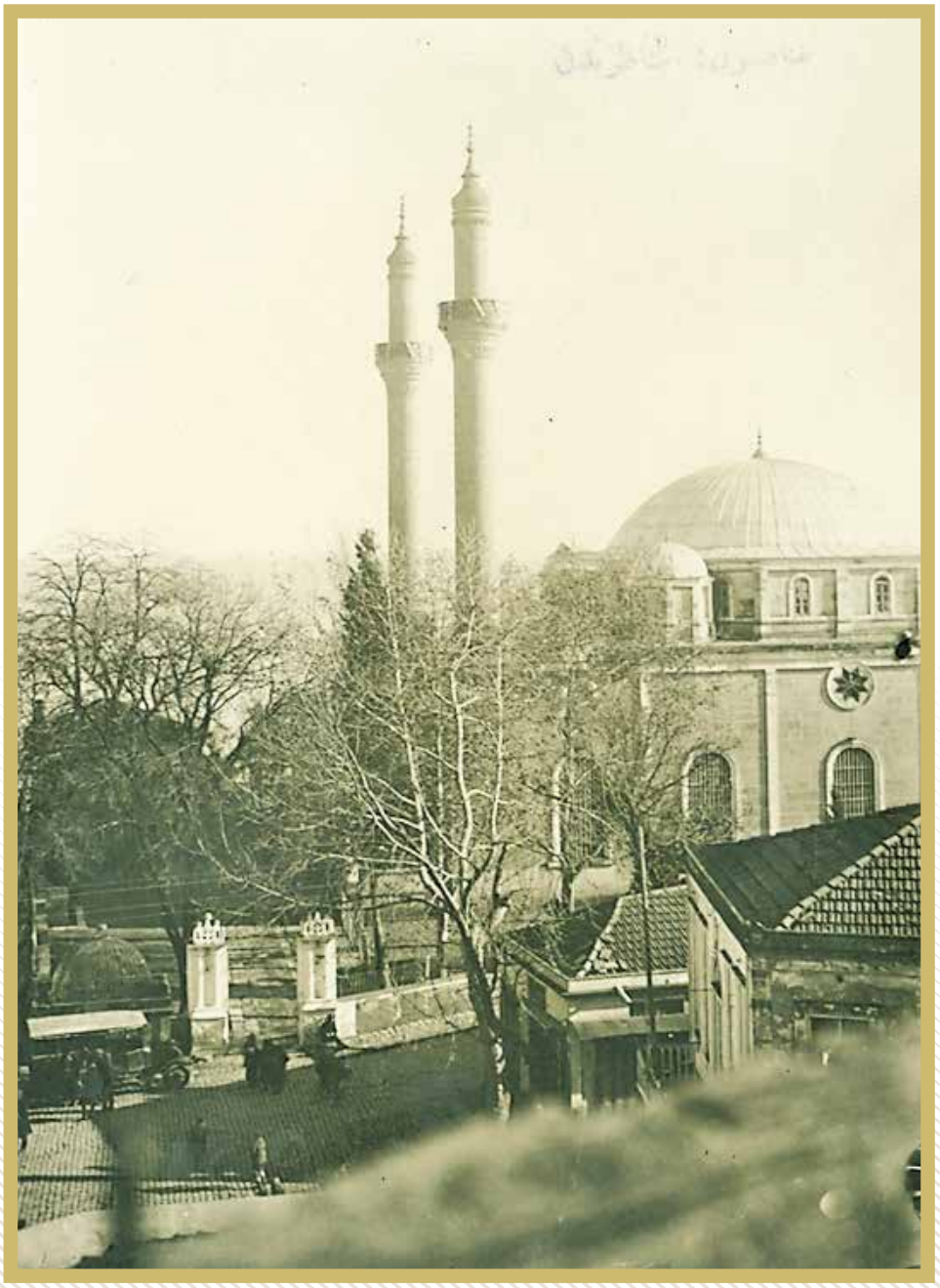

Karşı binaların çatısından Büyük Cami.

Büyük Cami ve saat kulesi.

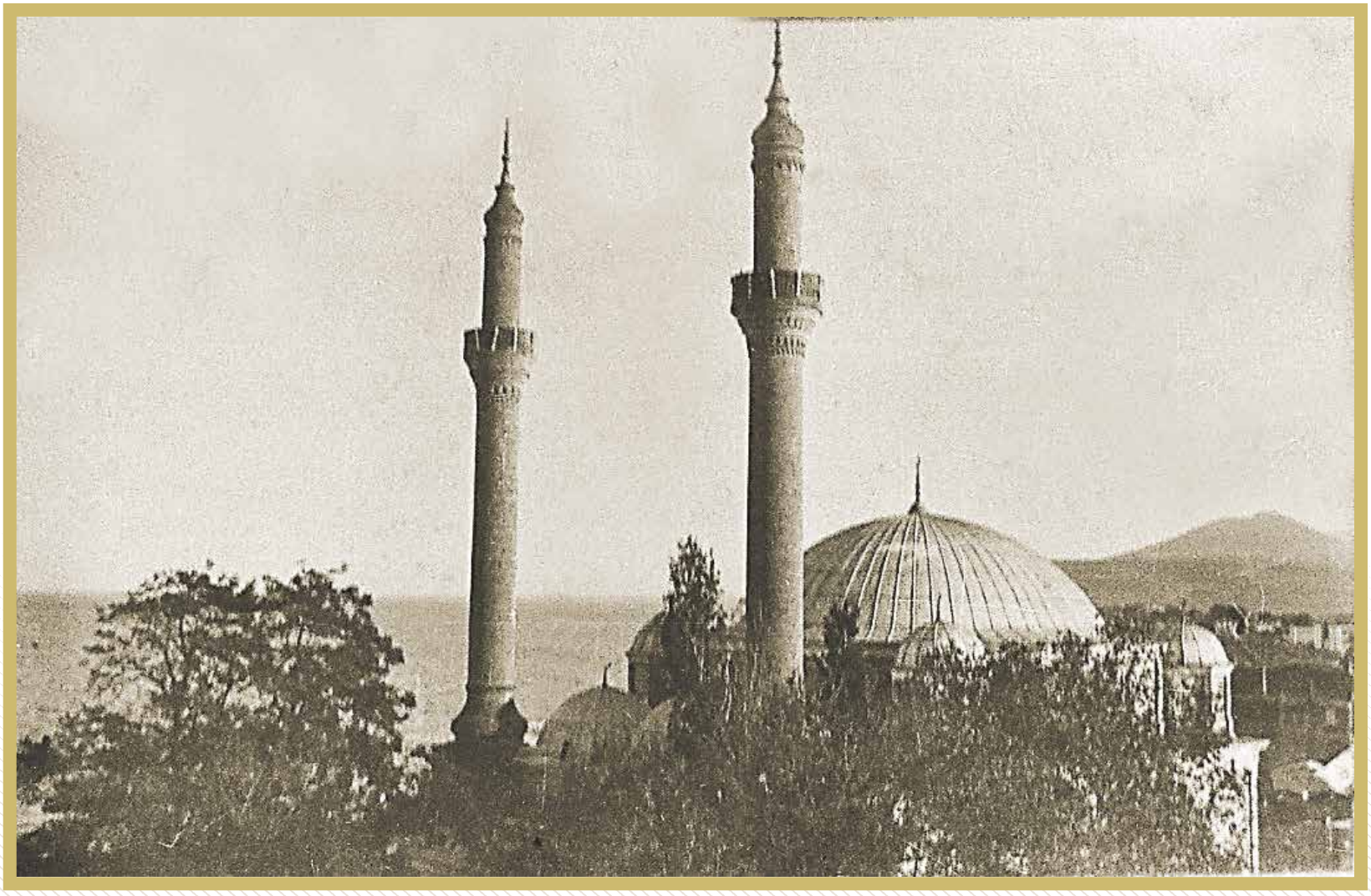

Saat kulesinden Büyük Cami.

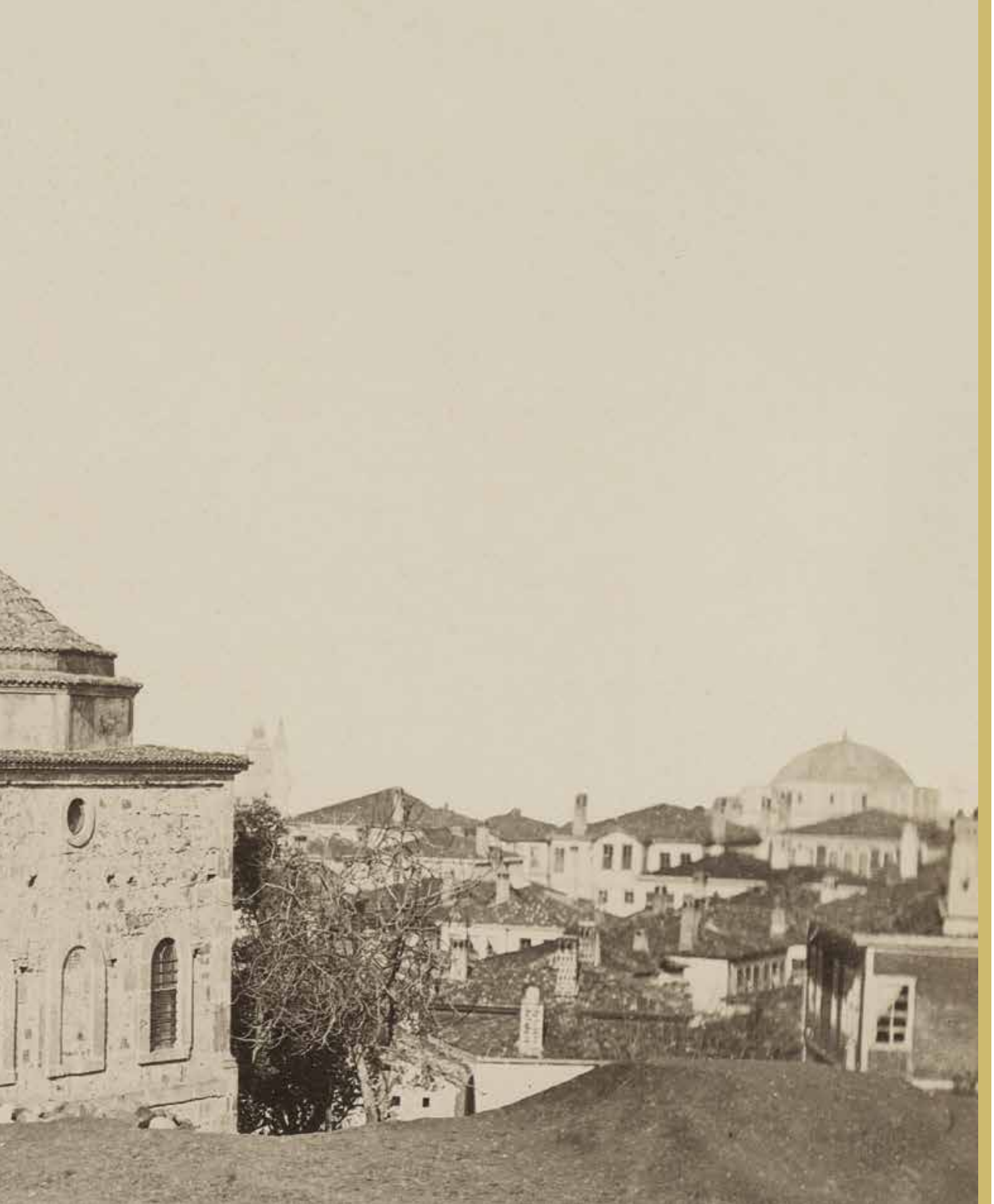

Kurşunlu Camii,
1890.

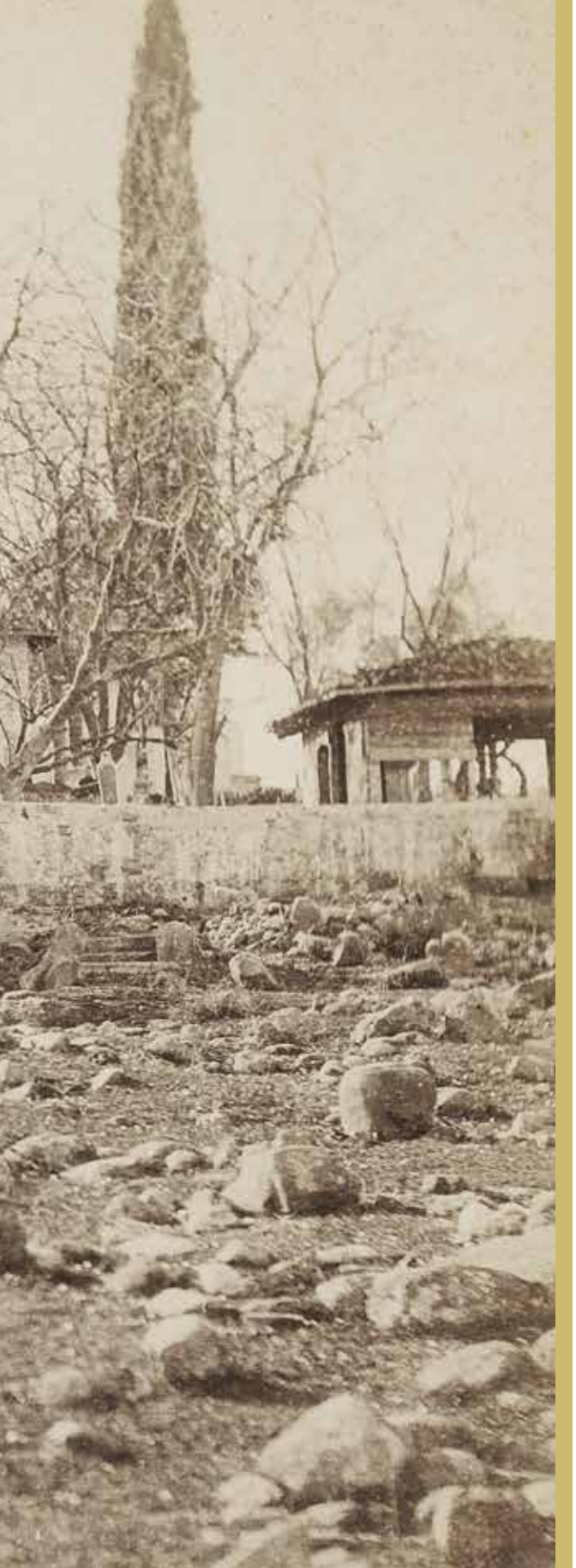

Seyyid Kutbiddin Camii.

Seyyid Kutbiddin türbesi ve kabristanından bir görüntü, 1890.

Rum Ortodoks Kilisesi.

Rum Ortodoks Kilisesi'nin içeriden bir görüntüsü

Samsun Rum Ortodoks Kilisesi.

Capucin Kilisesi.

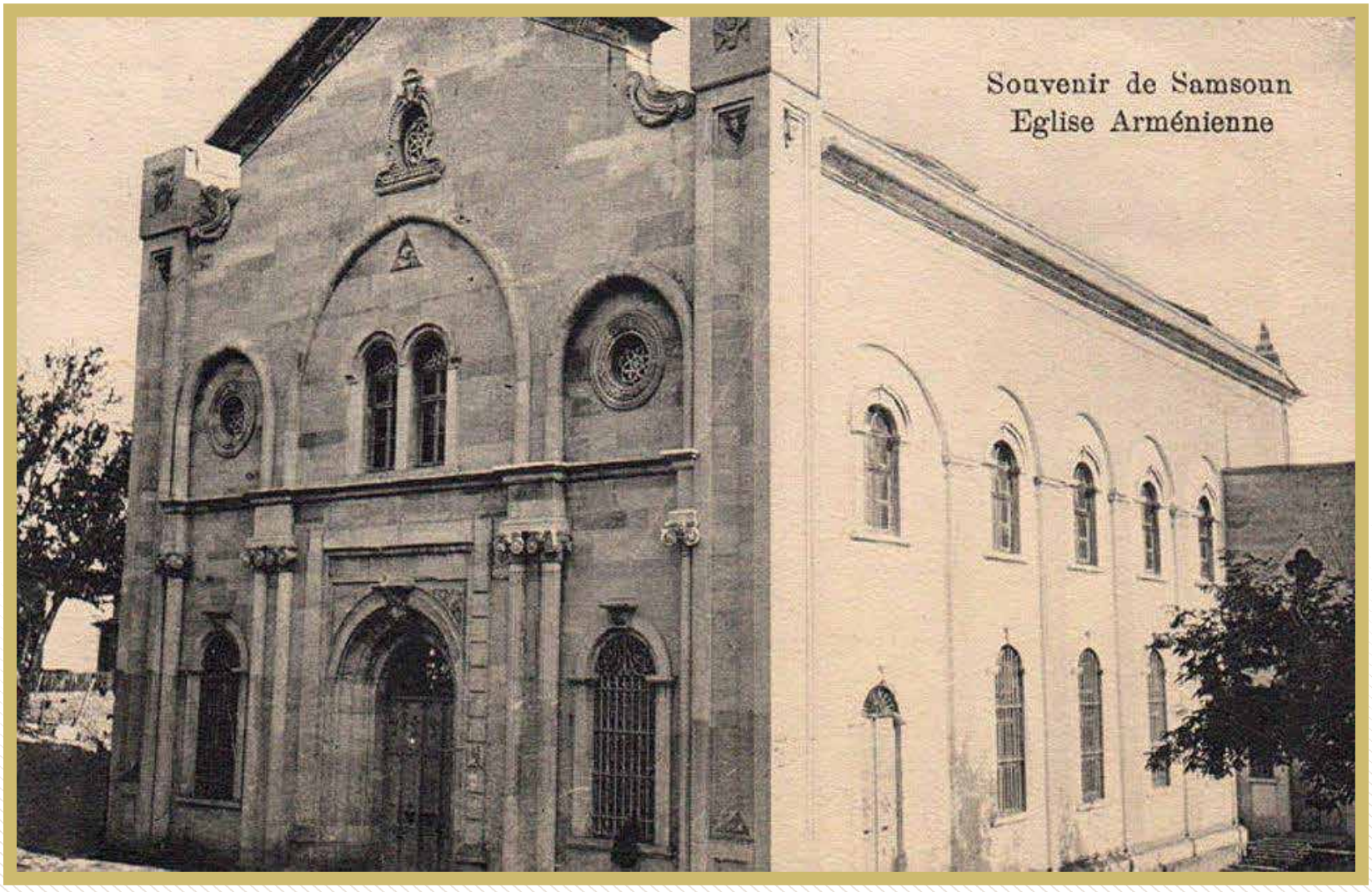

Ermeni Kilisesi.

Ermeni Katolik Kilisesi.

Saat Kulesi ve Çeşmeler

Saat kuleleri şehir ve kasabaları süsleyen, yerleşim alanını sembolize eden anıt eserlerdir. Genellikle kentin en yüksek tepesine ya da her yerden görülebilen meydanlara inşa edilirdi. Osmanlı'da saat kulesi yapma geleneği 16. yüzyıl sonrası oluşmaya başladı. 19. yüzyılda yaygınlaştı. 1886 yılında Samsun İskele Meydanı veya Meyve Pazarı Meydanı isimleriyle anılan yere bir saat kulesi inşa edilmiştir. Buraya daha sonra Saathane Meydanı adı verilmiştir.

Osmanlı döneminde Samsun şehrinin su ihtiyacı sarnıç ve kuyuların yanı sıra Mert Irmağı'ndan temin edilirdi. Mert Irmağının yukarı kesimlerinden düzgün olmayan kanallarla getirilen su şehir dahilindeki çeşmelere dağıtılırdı. Samsun kasabasında 10 şadırvan ve umuma mahsus 35 çeşme bulunmaktaydı.

Renklendirilmiş bir kartpostalda Saat kulesi ve çevresinden görünüm.

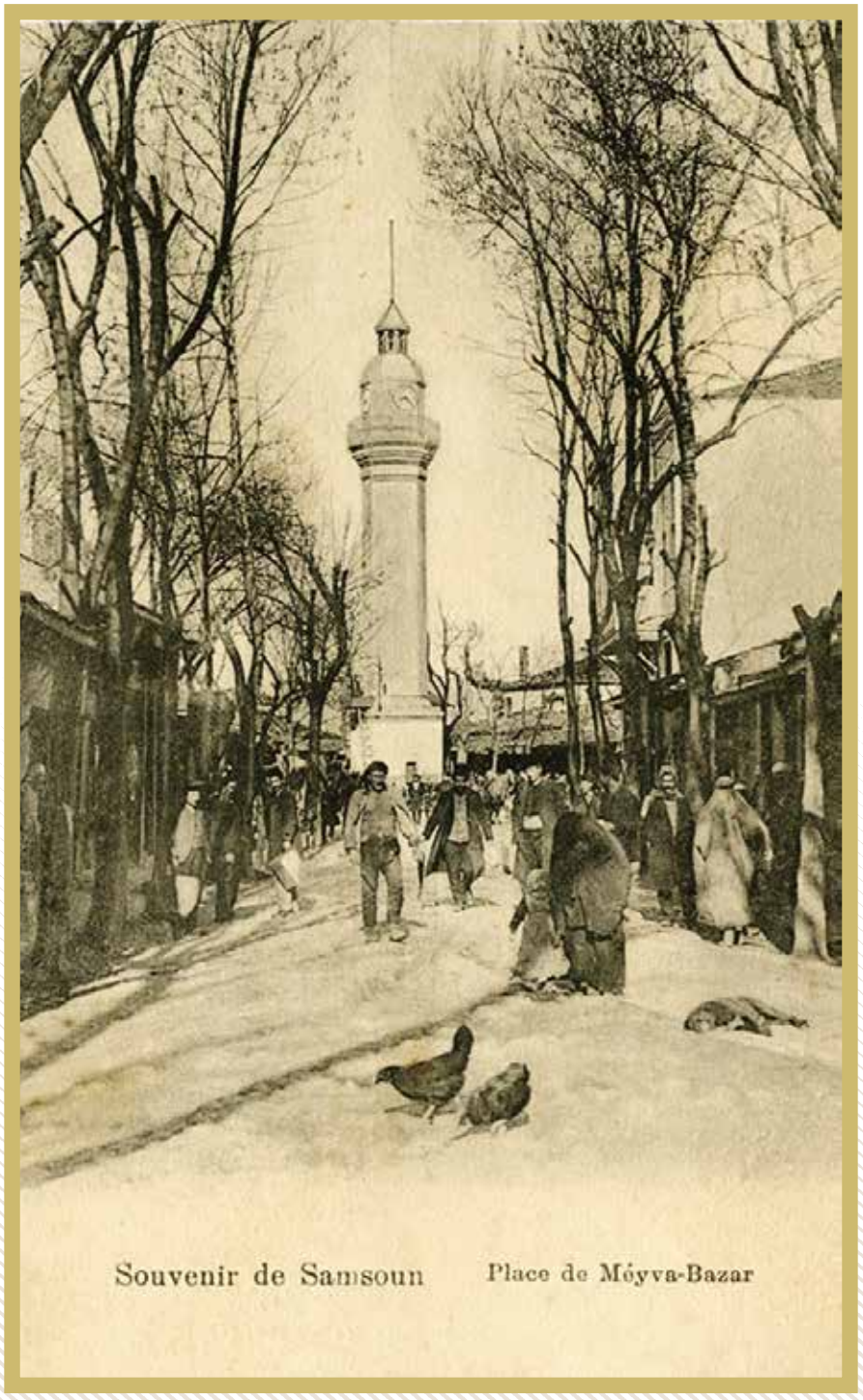

Saat kulesi ve çevresinden görüntüler.

Saat Kulesi ve Bankalar caddesinin göründüğü bir kartpostal, 1909.

Abdullah Paşa çeşmesi ve civarından görüntüler.

Abdullah Paşa çeşmesi.

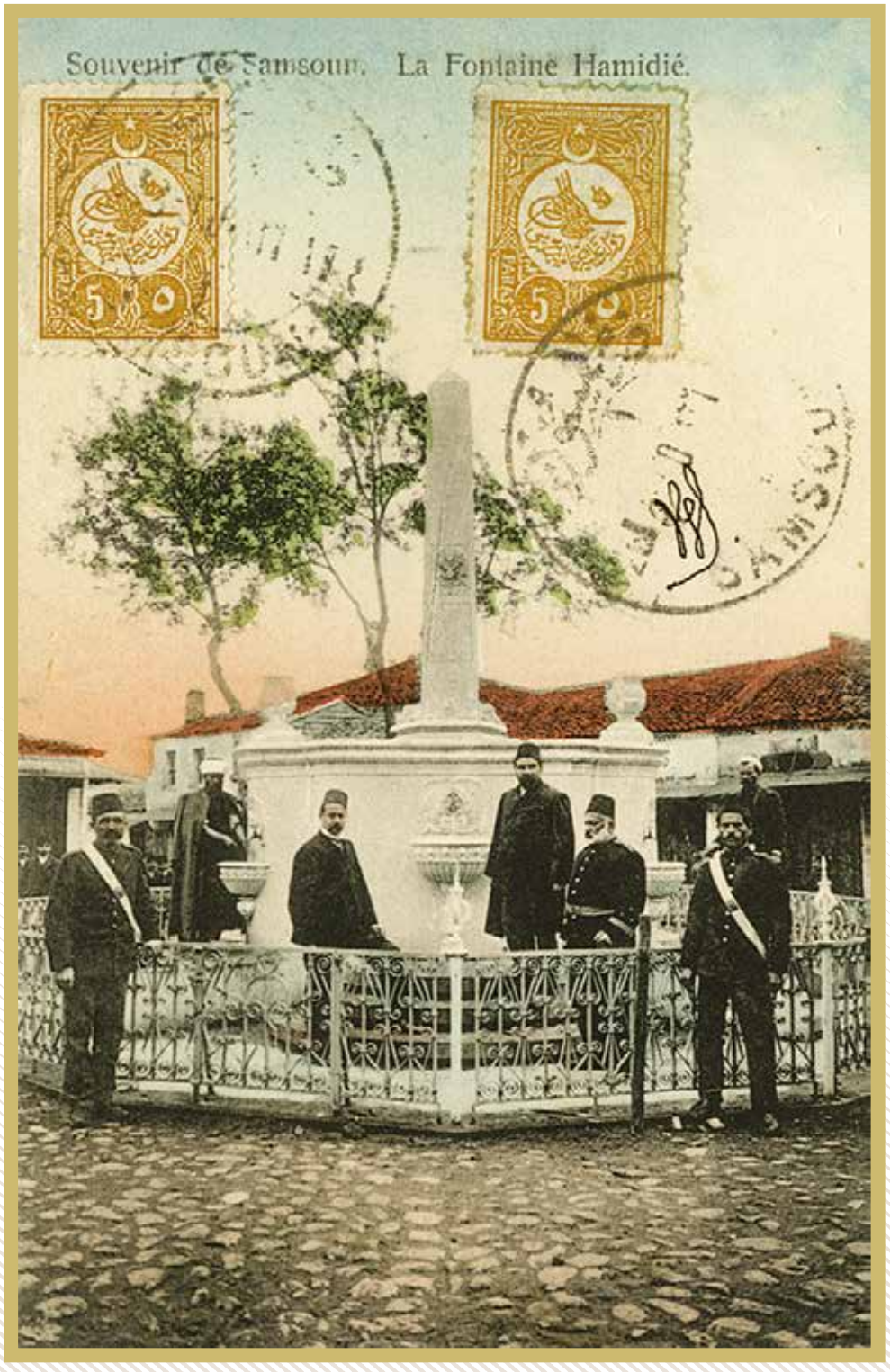

Hamidiye çeşmesi.

Baruthane mevkiinde Alemdarzade çeşmesi.

Sanayi Kuruluşları

Fotoğraflara yansıdığı kadarıyla Samsun şehrinde sanayi kuruluşu olarak tütün fabrikası, un değirmeni ve gaz deposu mevcuttur. Samsun ve çevresinde yetiştirilen tütünleri işlemek üzere Reji Şirketi tarafından 1883 yılında şehrin hemen bitişiğinde bir fabrika kuruldu. Mert ırmağı kıyısında bulunan değirmenden günümüze sadece su deposunun bulunduğu kule kalmıştır. 1893 yılında Sazlık alanında inşa edilen ve 1893 yılında hizmete alınan Gazhane'den ise günümüze fotoğrafları dışında herhangi bir şey kalmamıştır.

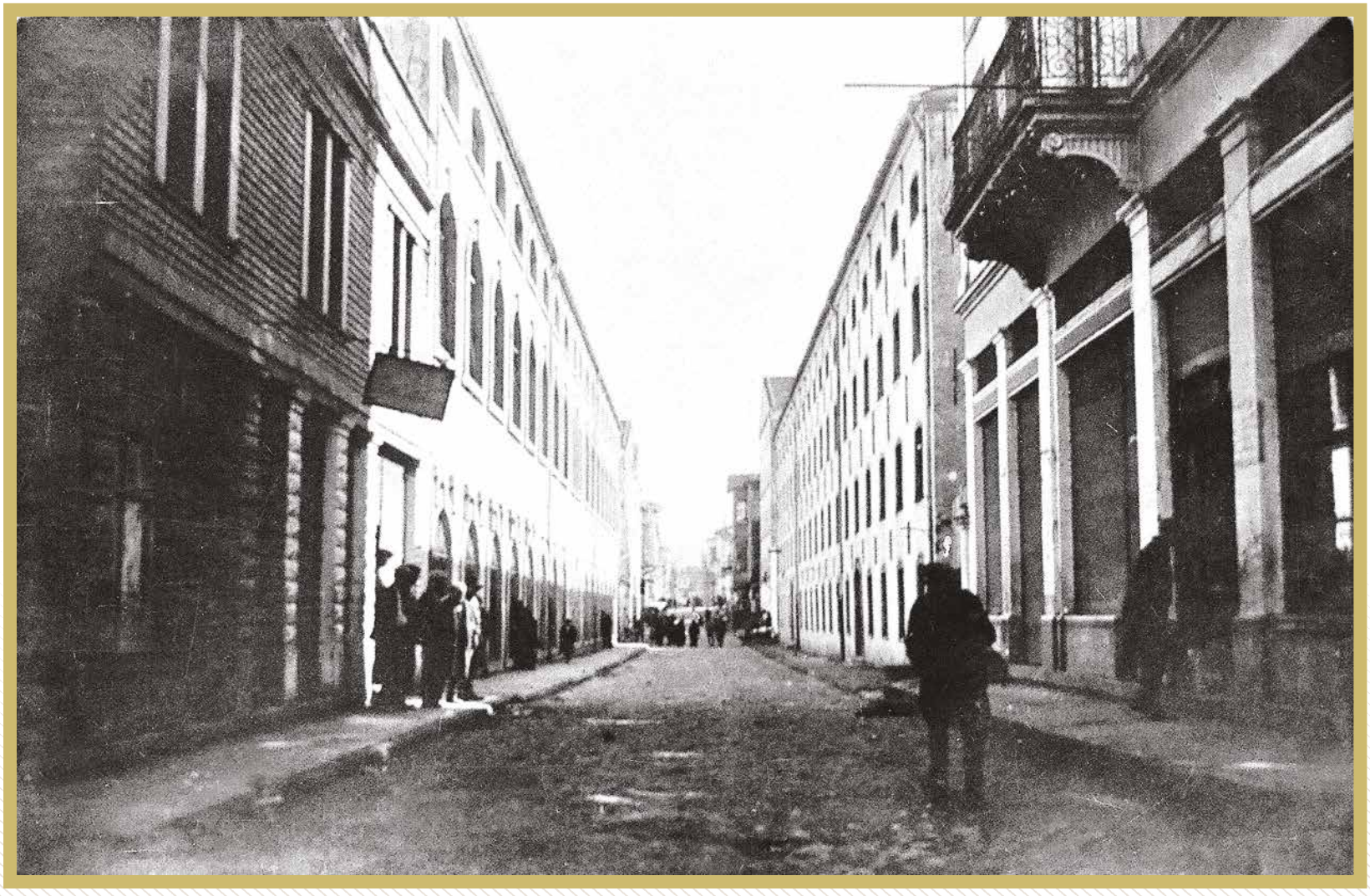

Reji Sigara Fabrikası ve tütün depoları.

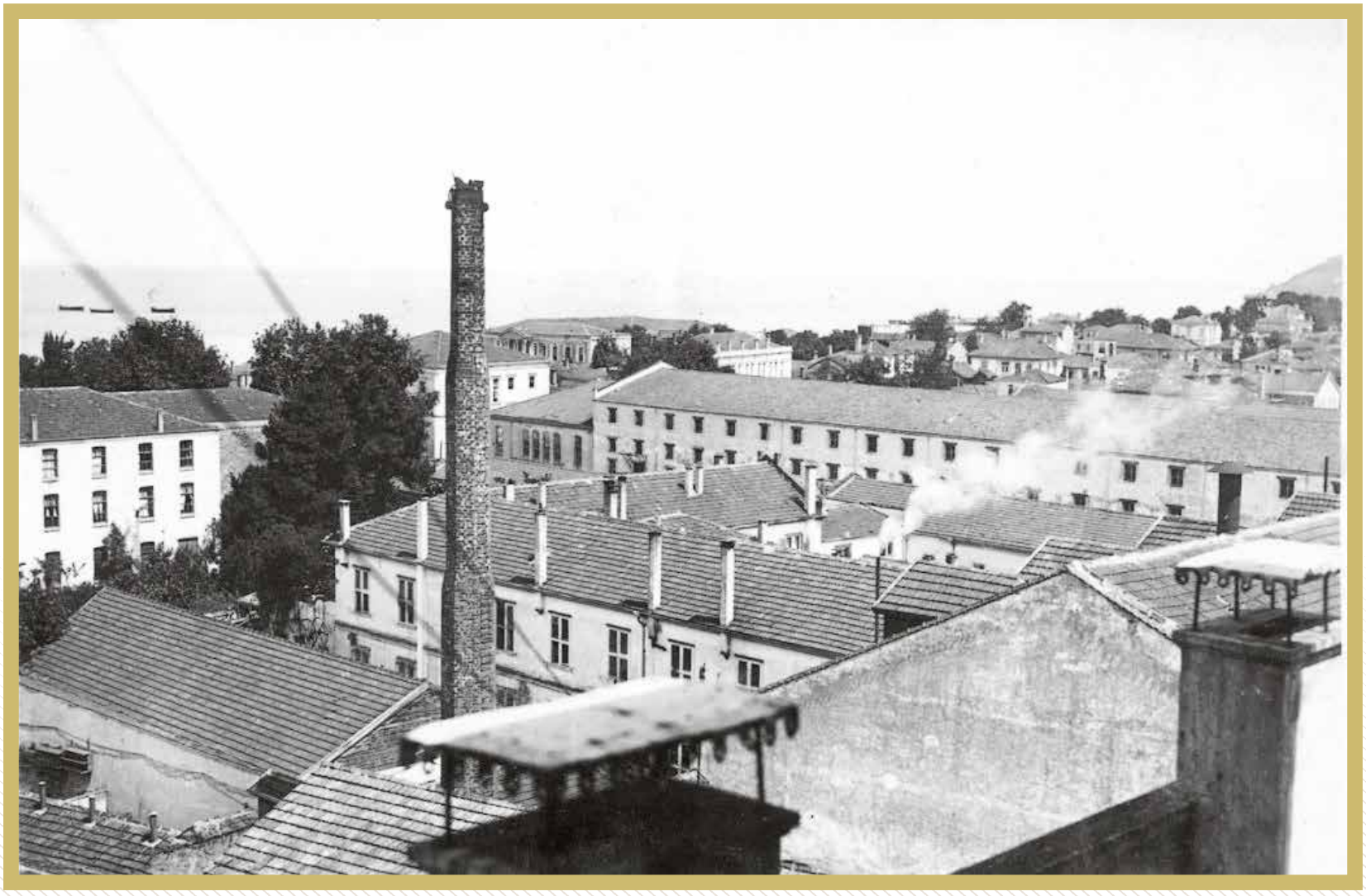

1887 yılında faaliyete geçen Reji Sigara Fabrikası.

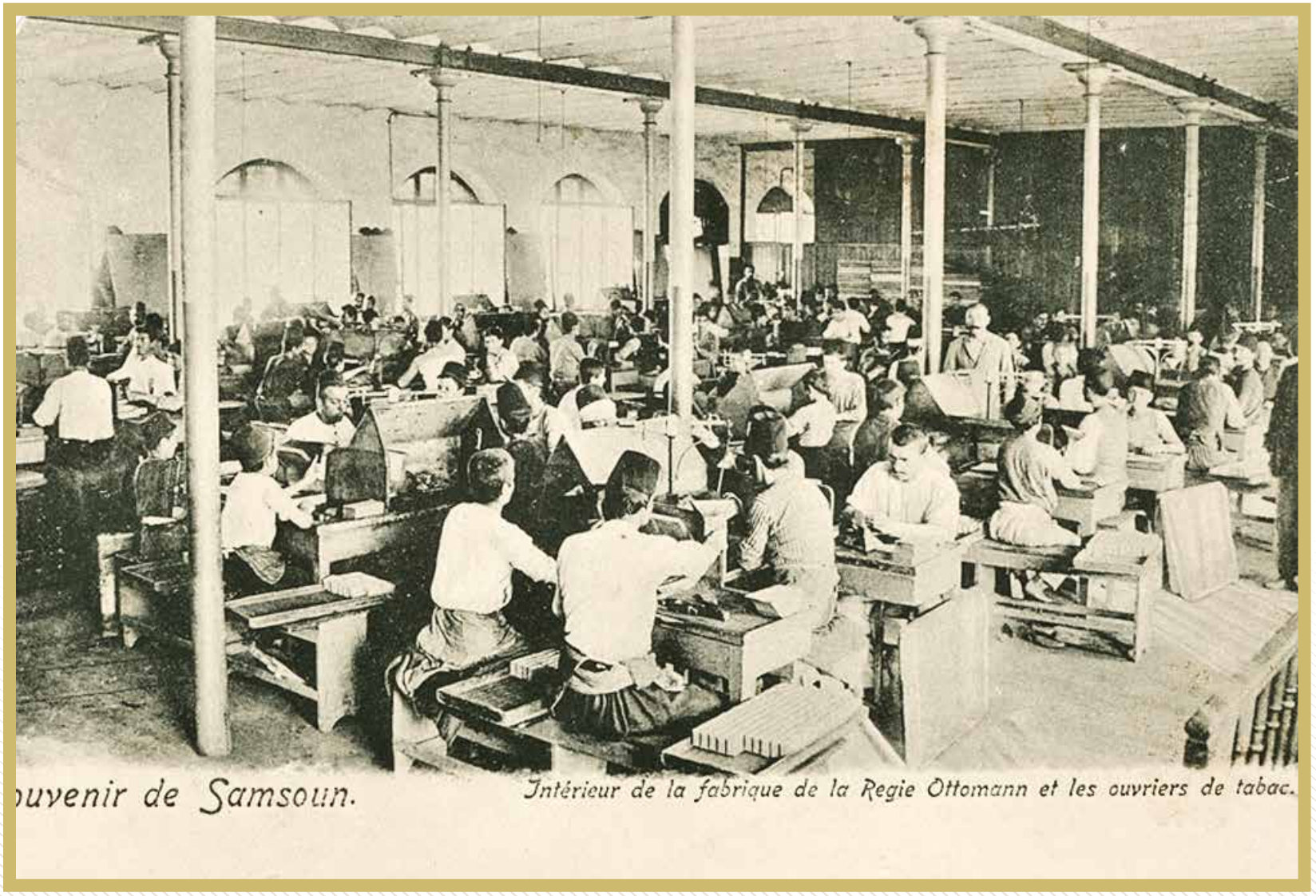

Samsun Reji Sigara Fabrikası'nda tütün işçileri.

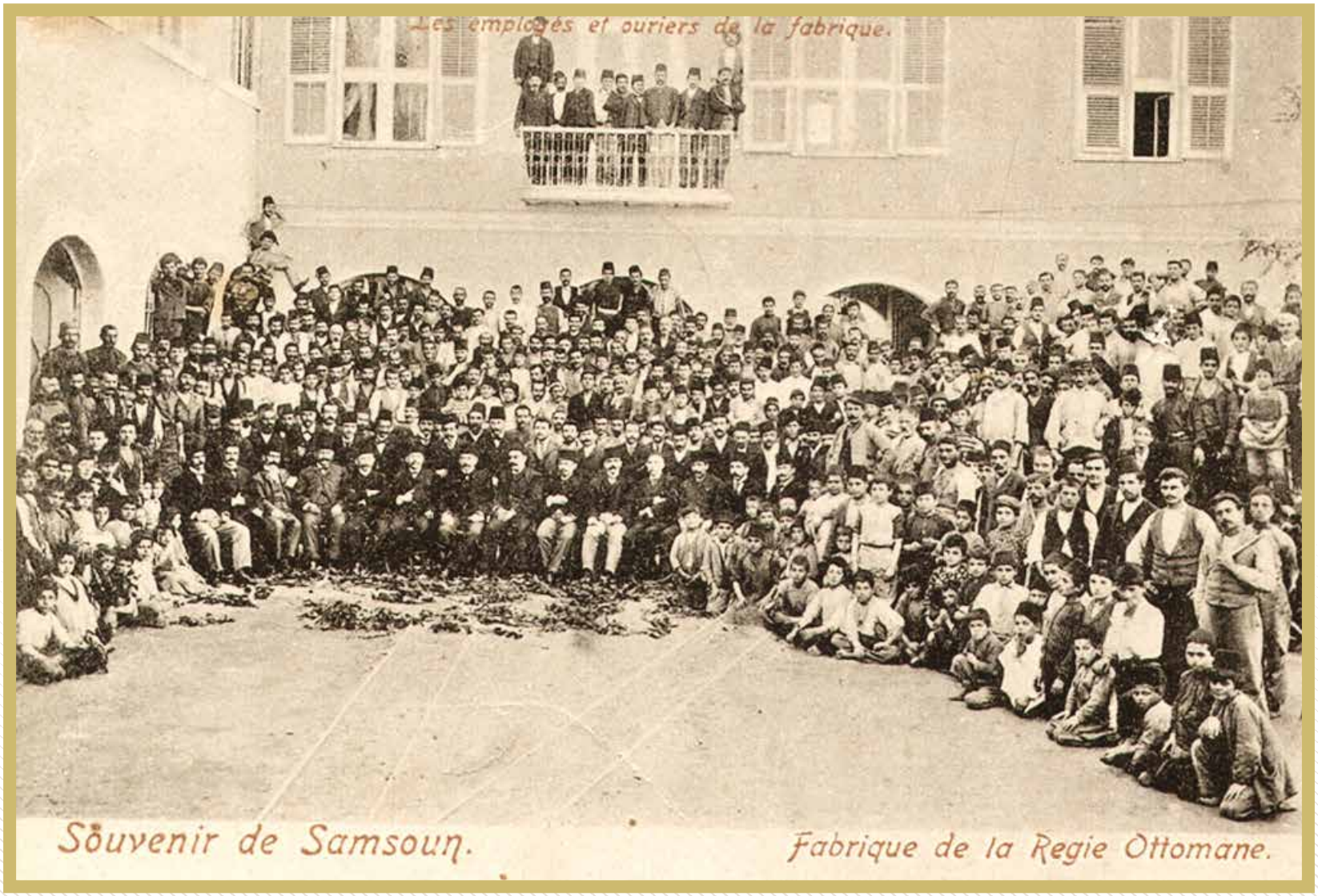

1887 yılında faaliyete geçen Samsun Reji Sigara Fabrikası çalışanları.

Mert ırmağı kıyısında un değirmeni.

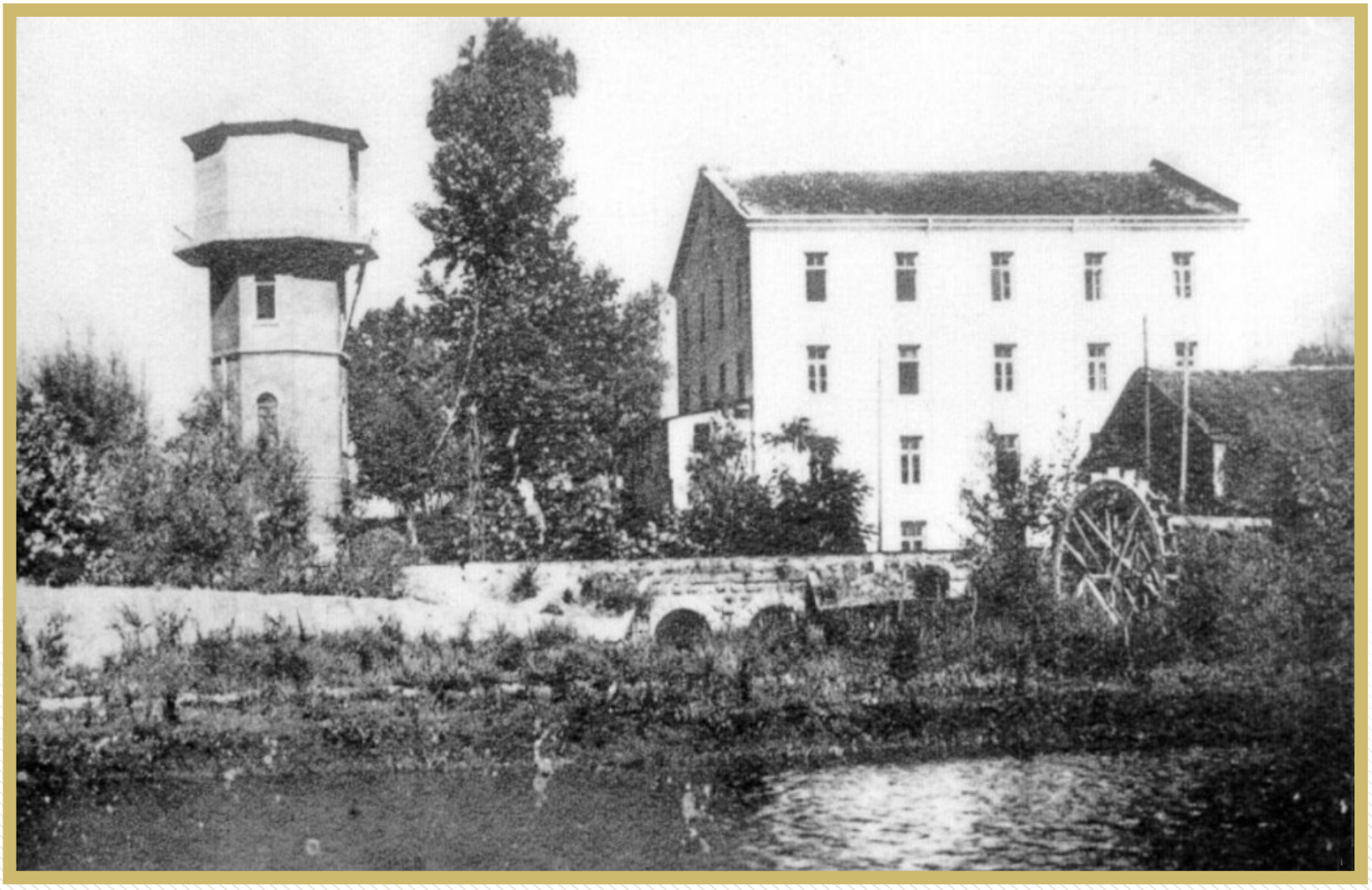

Mert Irmağı kıyısında un değirmeni.

Bafra yolunda büyük petrol deposu (Gazhane), 1907.

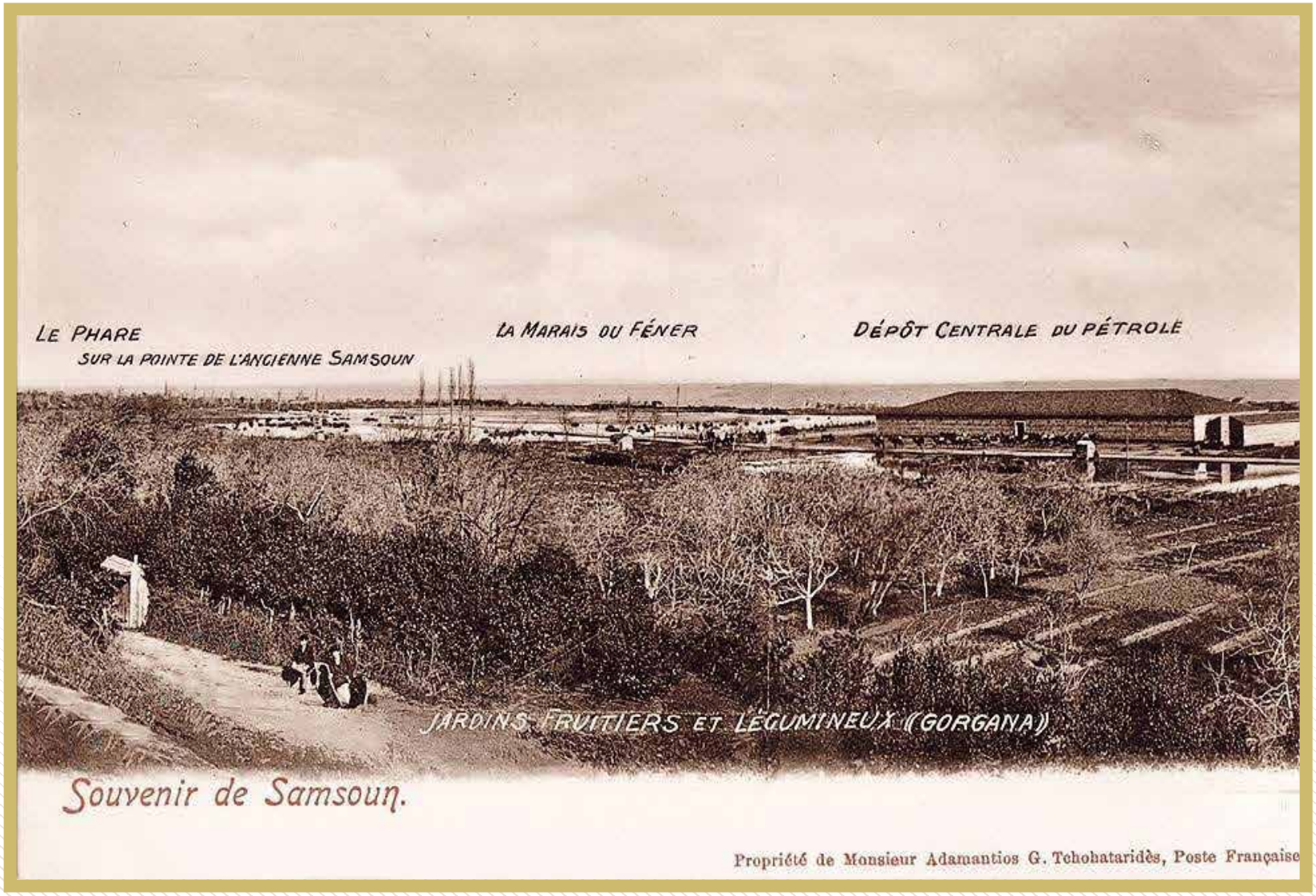

Üzerinde iki fener ve petrol deposunun işaretlendiği bir kartpostalda meyve ve sebze bahçesi, 1907.

Kale ve Tabyalar

Tarihî süreç içerisinde Samsun şehrinin sınırları dahilinde biri Karasamsun diğeri Saathane mevkiinde olmak üzere iki kale inşa edilmiştir. Karasamsun'daki kaleden günümüze Fener mevkiindeki mendirek kalıntıları ile kitabesi kalmıştır. İkinci kale ise Türkler tarafından inşa edilmiştir. Samsun şehri bu kalenin etrafında bir Türk yerleşmesi olarak filizlenmiş ve gelişmiştir. Bu kalenin surları zamanla tahrip olmuş, III. Mehmet döneminde Rus saldırılarından sonra yeniden tamir edilmiştir. Sonraki tarihlerde kalenin bir daha onarılmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen II. Abdülhamit tarafından hazırlatılan albümdeki fotoğraftan görüldüğü kadarıyla Samsun Kalesi 1890'lı yıllarda bütün haşmeti ile ayakta durmaktadır. Kale II. Abdülhamit döneminde cephanelik olarak kullanılmıştır.

Ateşli silahlar yaygınlık kazanmadan önce kentler saldırılara karşı kaleler vasıtasıyla korunuyordu. Topların devreye girmesiyle zaman içinde kaleler çağdaş savunma aracı olmaktan çıkmıştı. Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Rus donanmasının Karadeniz'e inmesi Anadolu sahil kentleri için güvenlik sorununu gündeme getirmişti. 1853'te Sinop Limanı'nda Osmanlı deniz filosu Rus baskınına maruz kalmış, benzer saldırıların olma ihtimaline karşı sahil kentlerine tabyalar inşa edilmiş ve buralara Almanya'dan ithal edilen toplar yerleştirilmişti. II. Abdülhamit tarafından hazırlatılan albümde yer alan tabya, silah deposu ve diğer askerî tesisler o dönemde bu gerekçelerle inşa edilmiştir.

Samsun Kalesi, 1890.

Solda: Karasamsun Kale Kitabesi

II.Abdülhamit'in fotoğraf albümünde bir kale kitabesi yer almaktadır. Hicri 823 (Milâdi1420-1421) tarihli bu kitabenin günümüzde Karasamsun olarak bilinen eski Amisos yerleşkesindeki Frenk Kalesi'ne ait olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlıların Amisos'u ele geçirmesi üzerine Timurtaş Bey kalenin tahrip edilmesini emretmiş, o günden sonra da tamire kalkışacak olanlara beddua etmiştir. Kitabe Arapça ve celî sülüs hatla beş satır halinde yazılmıştır.

Kitabe metninde günümüz Türkçesiyle;
"Büyük sultan, gazilerin ve mücahitlerin hükümdarı, kâfir ve müşrikleri perişan eden, Bâyezid Han'ın oğlu Sultan Mehmed'in (Allah onun ülkesini ebedî kılsın) yönetimi zamanında, büyük emir, hac ve harameynin süsü Timurtaş Bey (idaresi devamlı olsun) tarafından Efrenc Kalesi'nin tahrip edilmesi emredildi. Allah, onu (kaleyi) 823 tarihinde yakıp yıktıktan sonra her kim ki bunu tekrar ihya edilmesi (onarılması) gerektiğini gündeme getirir ve birilerini bu işin onarılmasında çalıştırırsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti üzerine olsun" ifadeleri yer almaktadır.

Kadı Köyü'nde Redif dairesi ve deposu, 1890.

Samsun sahilinde Kalyon Burnu Tabyası, 1890.

Samsun sahilinde Macar Tabyası, 1890.

İskeleler ve Deniz Feneri

Samsun doğal bir limana sahip değildir. Bu nedenle de 19. Yüzyıl öncesinde hemen batısında yer alan Sinop limanının gölgesinde kalmıştır. Liman tesisleri yapılmadan önce kentin bu ihtiyacı kısmen batıda yer alan Kalyon Burnu'na bir mendirek inşa edilmek suretiyle giderilmeye çalışılmış, böylece şehirde hâkim rüzgâr yönünün kuzeybatı olması Samsun limanına kısmi bir koruma sağlamıştı. Buharlı gemilerin Karadeniz'e girmesi ve çeşitli anlaşmalarla uluslararası ticaretin serbestleşmesiyle birlikte Karadeniz limanlarındaki deniz trafiği de artmıştı. Özellikle 19. Yüzyıl'ın başlarından itibaren Samsun'u Anadolu'nun iç kesimlerine bağlayan yolların daha faal hale gelmesi, kent çevresinde tütün başta olmak üzere değerli ürünlerin yetiştirilmesi ve bunların ticaretinin artması ile şehrin liman özelliği daha da ön plana çıkmıştı.

Deniz fenerleri kıyılara yakın seyreden deniz taşıtlarına yardımcı olmak amacıyla sığ sularda ya da tepelerde inşa edilen, aydınlatma aygıtlarıyla donatılmış ve çoğunlukla kule biçimindeki yapılardır. Kalyon burnunda yer alan deniz feneri eski Samsun fotoğrafları içinde kendine ait özelliği ile dikkati çeken en hoş görüntülerden biridir. Fener uzun yıllar Samsun limanının girişini ve oradaki antik mendireği işaret etmesi ile önemli bir görev üstlenmiştir.

Rıhtım ya da iskele olmaması nedeniyle elverişli havalarda bile yolcular, tüccarlar veya hamallar eşya ve muhtelif yük balyalarını su içinden kayıklara taşımaktaydılar. Kısacası bir limanın, rıhtımın ve iskelenin olmaması sebebiyle gemiler şehrin açıklarına demirlemekte, gemi ile kara arasındaki irtibat kayık, çapar ve diğer küçük teknelerle sağlanmaktaydı. Normal zamanlarda kıyıya yanaşan gemiler iskeleler yardımı ile yüklerini boşaltırken, fırtınalı havalarda hep açıkta beklemek zorunda kalıyorlardı. Bütün bu zorluklar ulaşım ve nakliyatın, dolayısıyla da ticari malın maliyetini arttıran bir hususdu. Çözüm; liman veya en azından modern bir iskelenin inşa edilmesiydi. II.Abdülhamit Dönemi'nde bu gerçekleştirildi. Zamanla yük ve yolcu trafiği yoğunlaşınca iskele sayısı da arttı. İskelelere gördükleri işlere göre Şimendifer, Yolcu, Tütün, Gümrük (Yük), Gaz, Dakik (Un), Zahire ve Park İskelesi adları verildi.

II.Abdülhamit döneminde inşa edilen Samsun İskelesi'nden bir görünüm, 1890.

II.Abdülhamit döneminde inşa edilen Samsun İskelesi'nde yükleme ve boşaltma faaliyeti, 1890.

II.Abdülhamit döneminde inşa edilen Samsun İskelesi

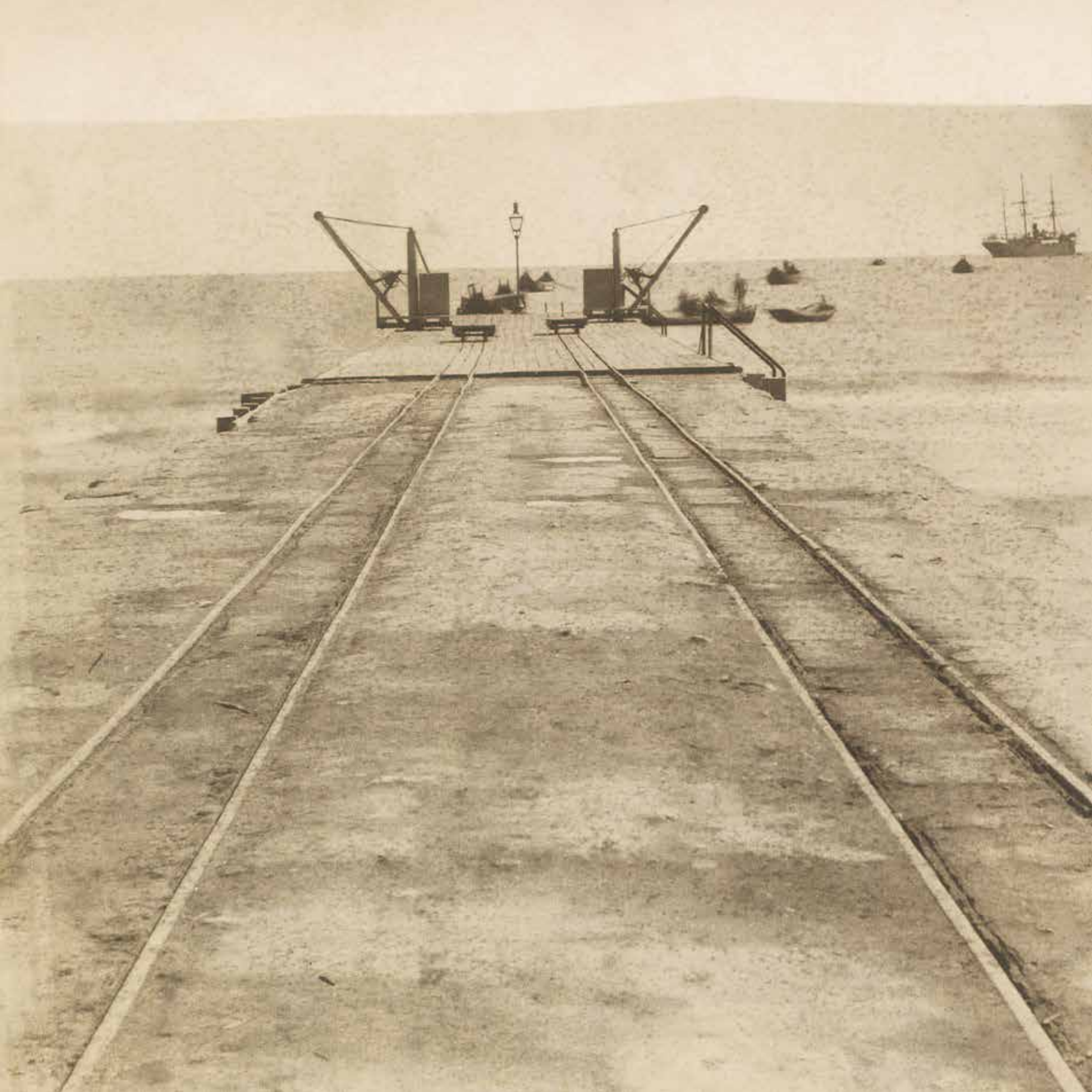

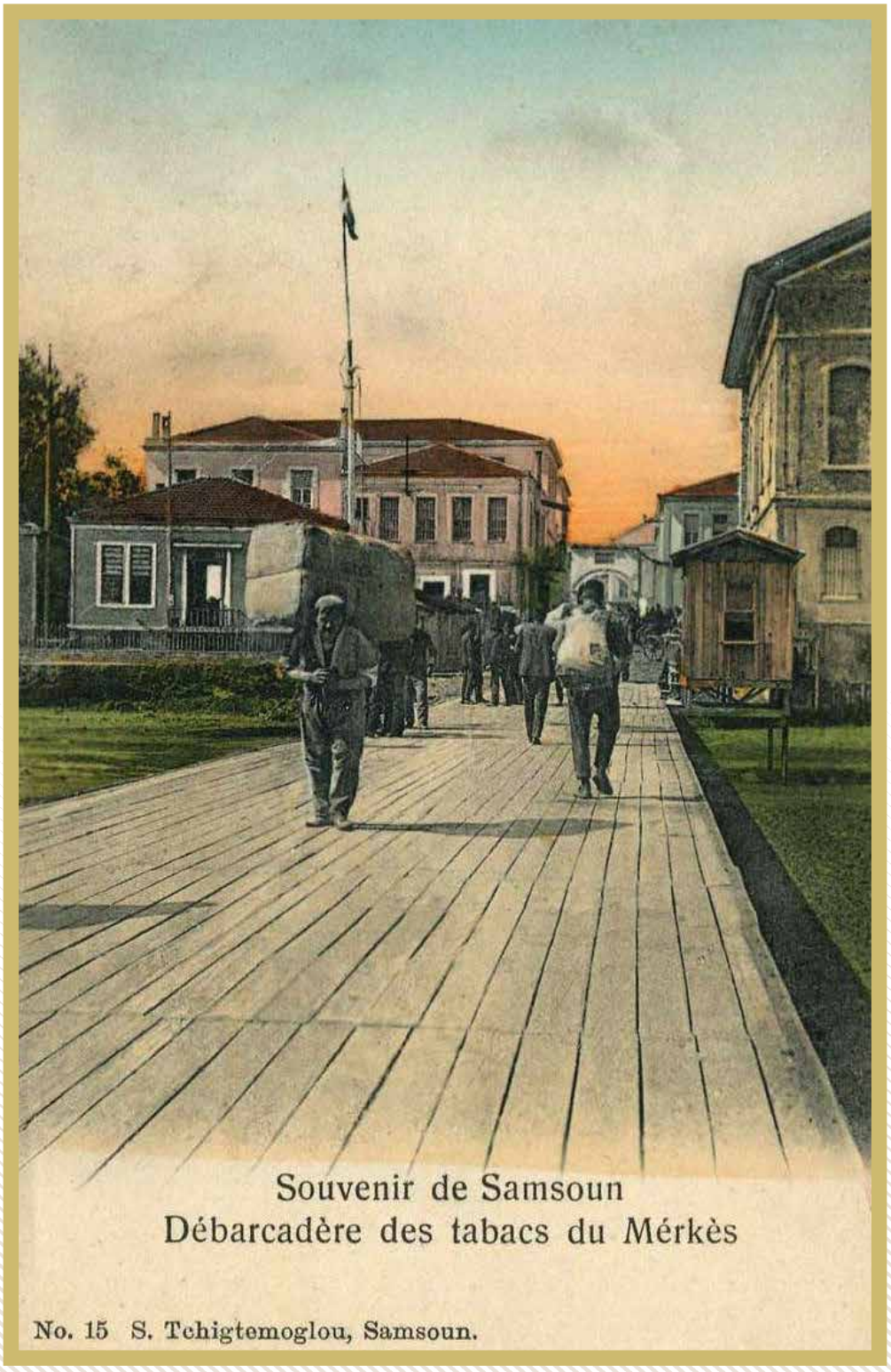

Tütün İskelesi.

Un İskelesi.

Tütün İskelesi.

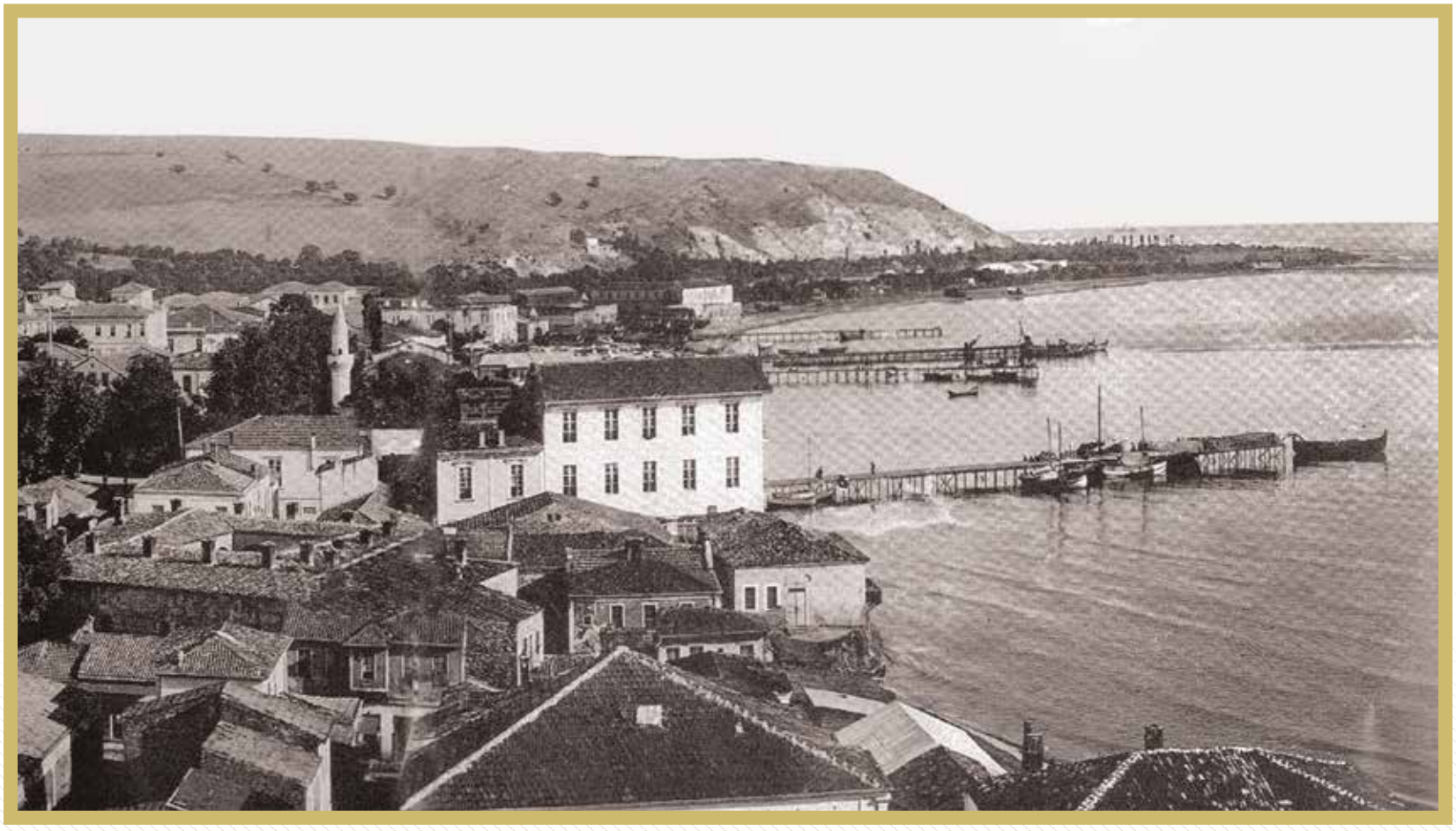

İskelelerin toplu halde göründüğü bir Samsun fotoğrafı.

Mavna ile yük taşıyan denizciler.

Samsun Limanı'nda demir atmış bir Avusturya vapuru, 1890.

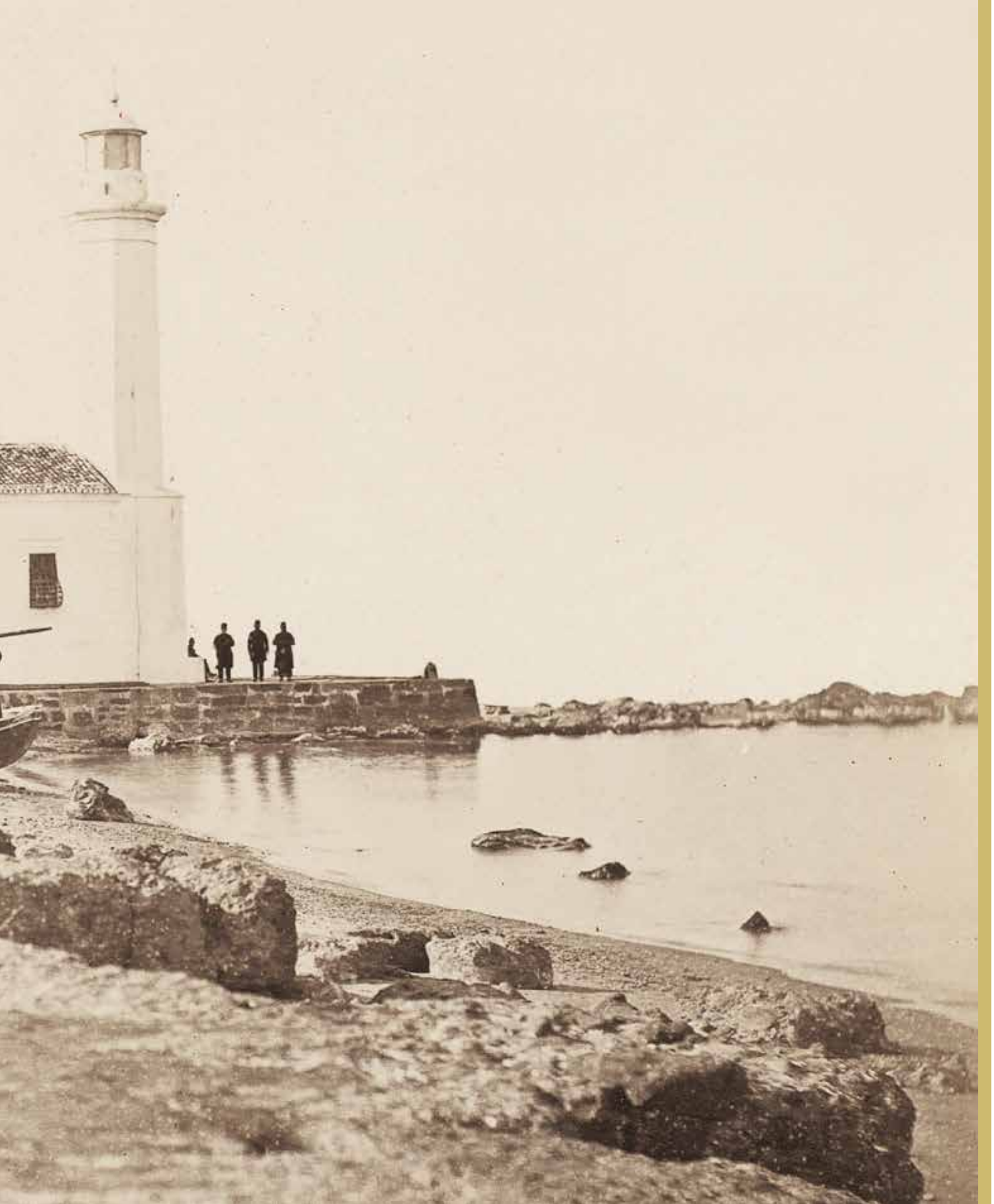

Kalyon Burnu'nda
Deniz Feneri , 1890.

Le phare de SAMSOUN
Editeur: Amphilohides Fréres, Samsoun N. 564

Fener.

1905 ve 1911 tarihli kartpostallarda Fener.

Mahalleler

Osmanlı döneminde toplum, klasik dönemdeki millet sistemi gereği, Müslim ve Gayrimüslim olarak ikiye ayrılmaktaydı ve bu durum şehirlerin yerleşim planlarını da etkilemişti. Toplum dinî gruplara göre ayrı mahalleler oluşturmuştu. Ticaret merkezi ise ortaktı. Tanzimat'la beraber Osmanlı milleti oluşturma projesi kapsamında millet sistemi kaldırıldı. Bunun üzerine halk ekonomik durumuna göre istediği mahalleye yerleşmeye başladı.

Benzer gelişme 19.Yüzyıl başlarından itibaren Samsun'da da görüldü. Bu tarihlerden itibaren Karadeniz'in buharlı gemilere açılması ve yüksek kaliteli tütün ekiminin Bafra çevresinden başlayarak Samsun yöresine yayılmasıyla, ekonomik yönden canlanan Samsun'un nüfusu çevresinden de göç alarak artmaya başladı. Bu gelişme Trabzon ve Ege kıyıları ile İç Anadolu'dan gelen ve Türkçe konuşan Rum, Ermeni ve Avrupalı tüccarların Samsun'a ilgilerini arttırmış ve bu kente yerleşmelerine sebep olmuştu. Zamanla, Tanzimat'ın da getirdiği yeni duruma paralel olarak şehir içinde Rum, Ermeni ve Türklere ait mahalleler ortaya çıktı. Bunlardan Türkler kent merkezine yakın mahallelerde otururken Rum ve Ermeniler daha havadar ve yüksek olan Kadıköy gibi mevkilere yerleşmişlerdir. Halk gerek klasik ve gerekse modern dönemde devletin sağladığı hürriyet ortamı içeresinde inanç, gelenek ve kültürlerine uygun bir şekilde uzun süre aynı şehirde bir arada yaşadı.

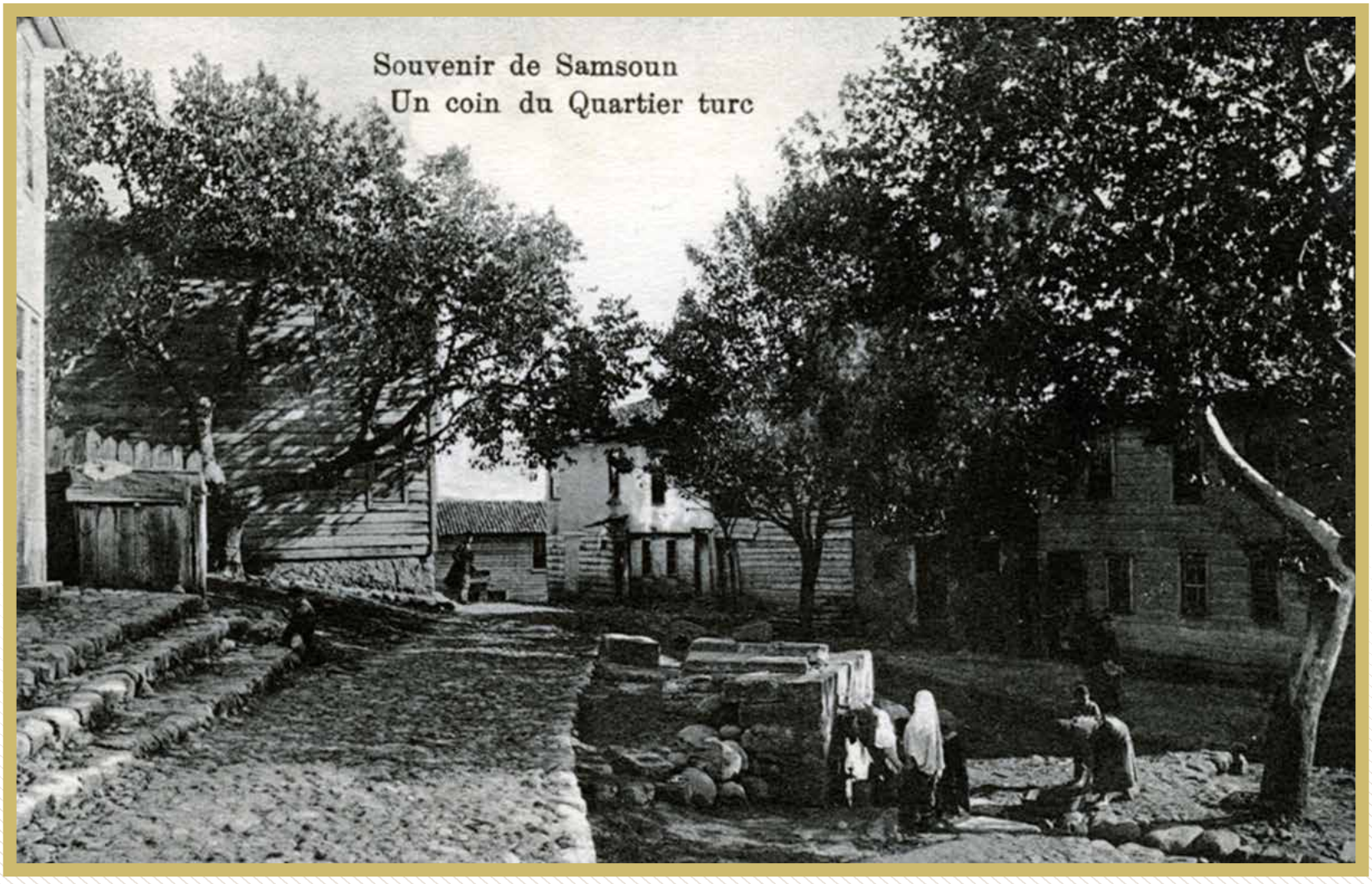

Türk mahallesinde çeşme başında kadınlar.

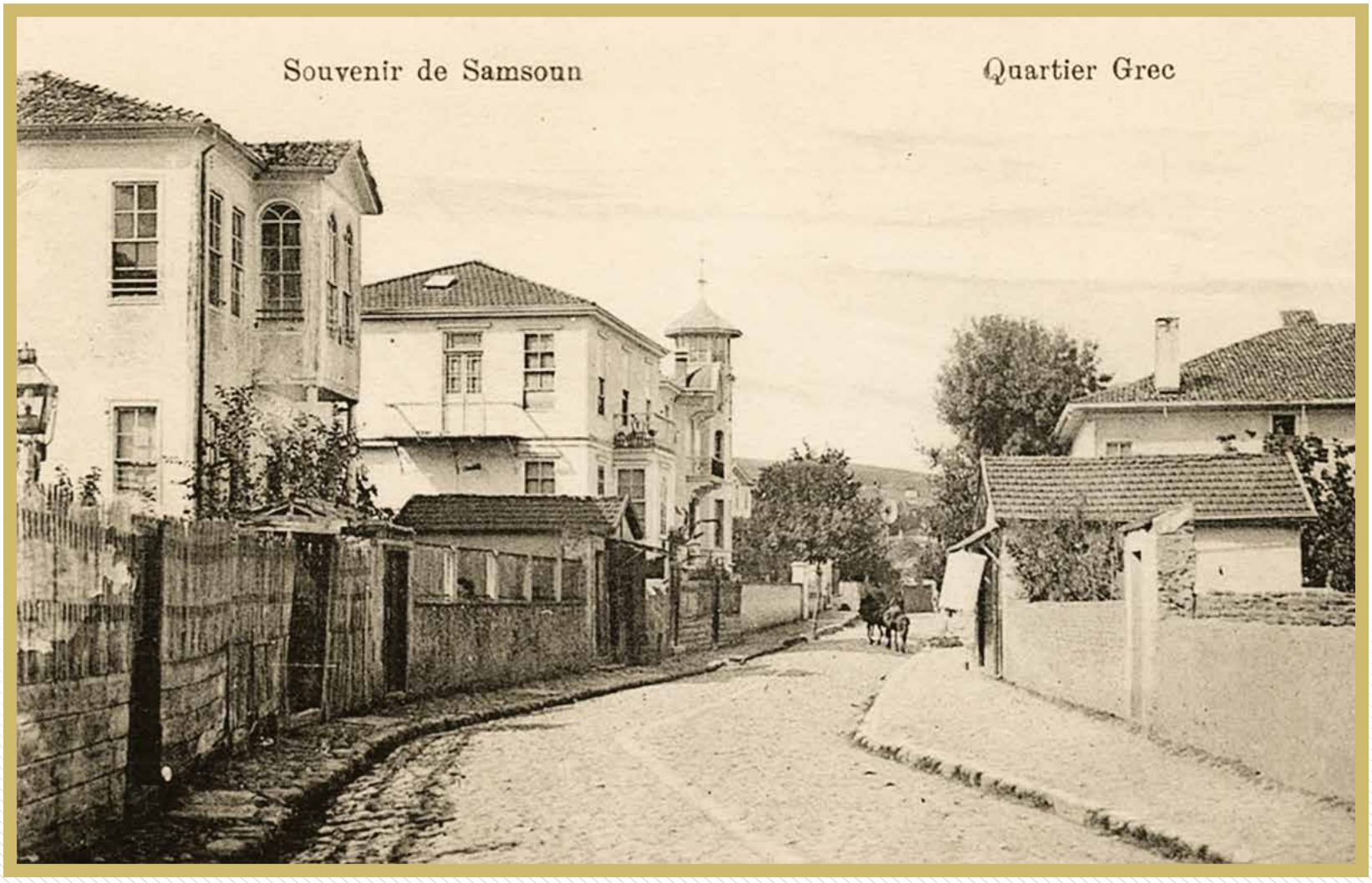

Rum mahallesinden bir görüntü.

Ermeni mahallesinden bir görüntü.

Bağdat Caddesi, 1890.

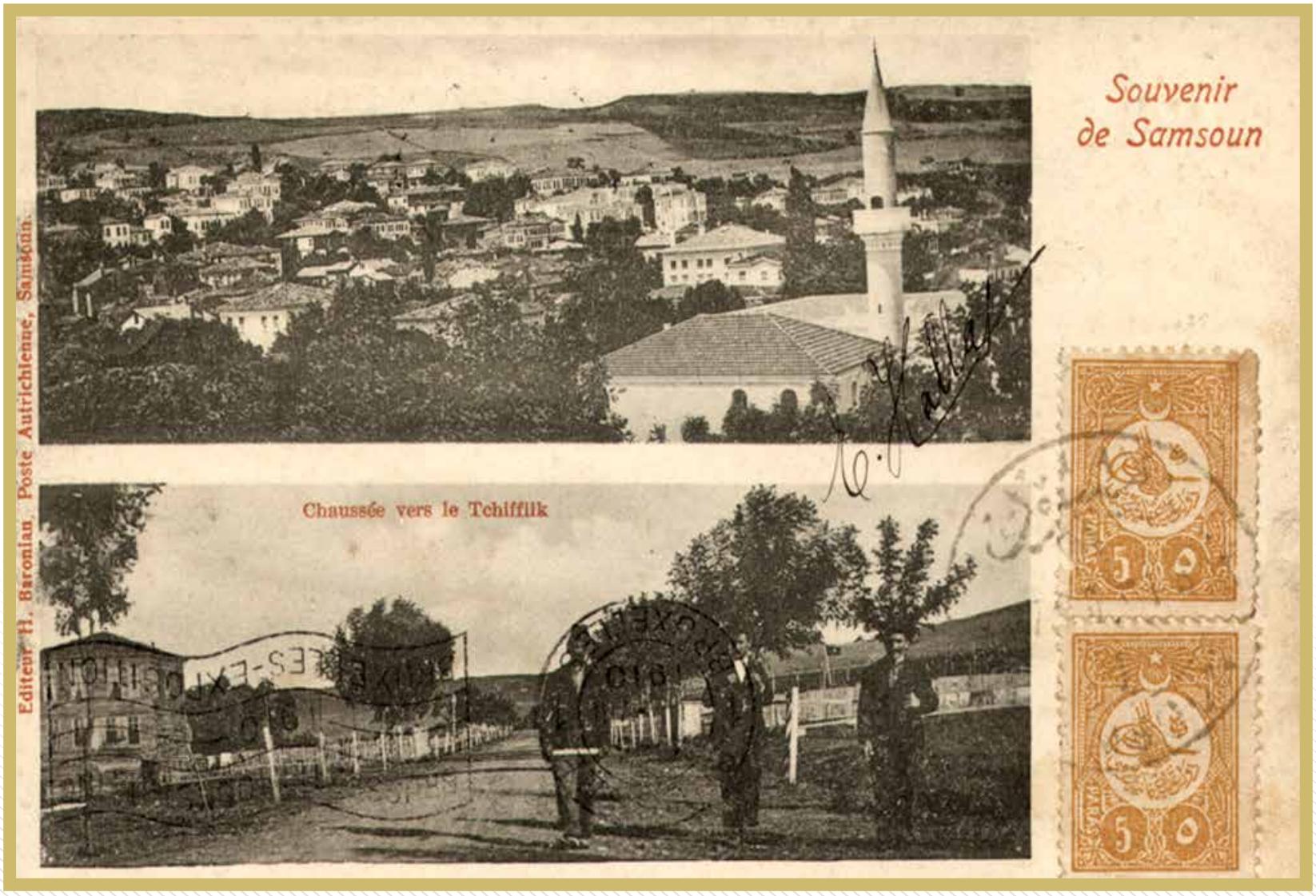

Üstte Samsun manzarası, altta Çiftlik şosesinin göründüğü bir kartpostal.

Mecidiye Caddesi.

Sokak görüntüsü.

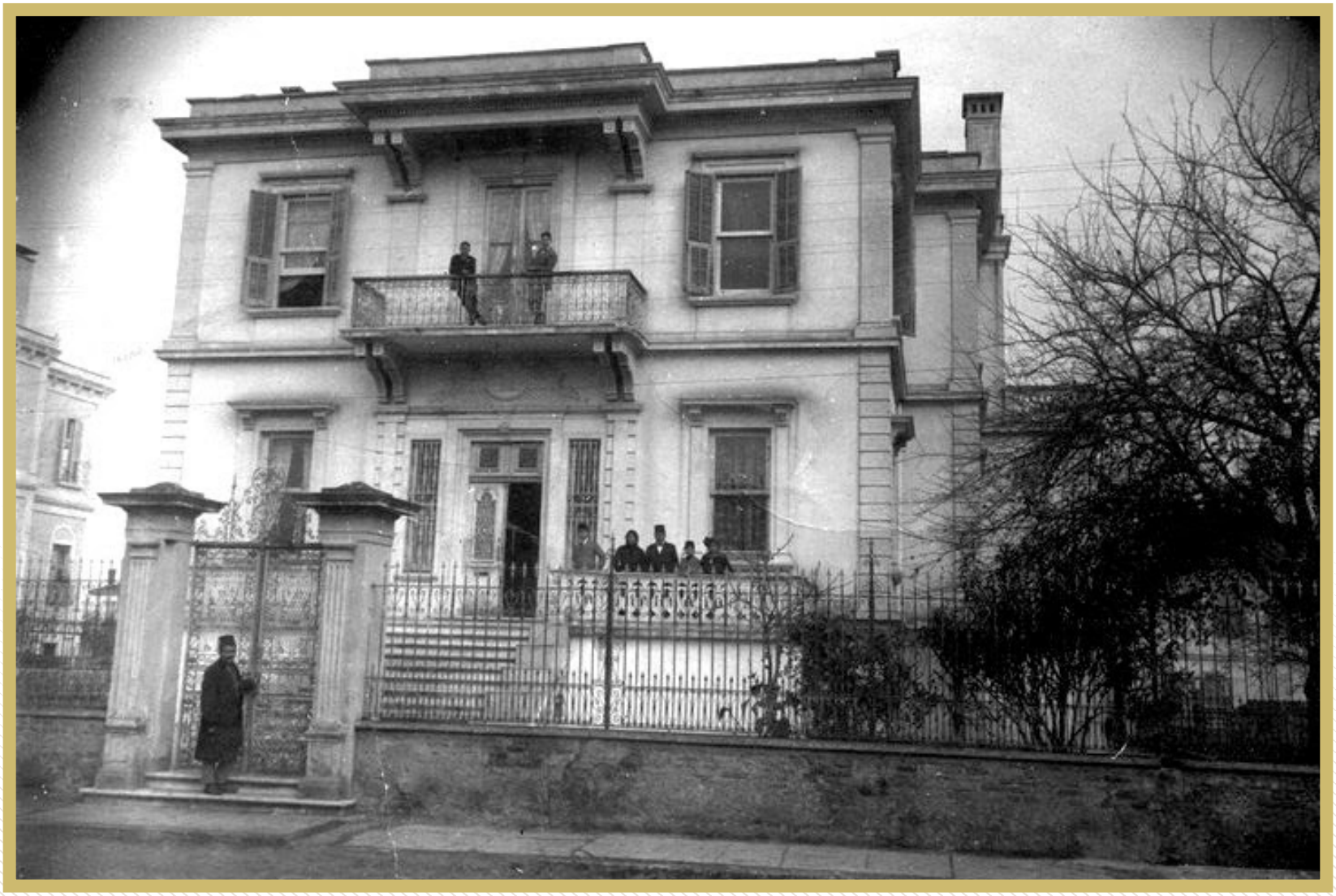

Bir Samsun konağı.

Samsun Limanına demir atmış gemiler, 1890.

Çarşamba yolu.

Şehirden bir görünüm.

Bir sokak görüntüsü.

Tepede Hamidiye Hastanesi'ni de gösteren bir Samsun manzarası.

Kadıköy'ün de dahil olduğu bir Samsun panoraması.

Bahçe içerisinde evler.

Çarşamba yolu.

l'Hôpital.
Editeur Jean Etychiadès, Samsoun. 2.
Souvenir de Samsoun.

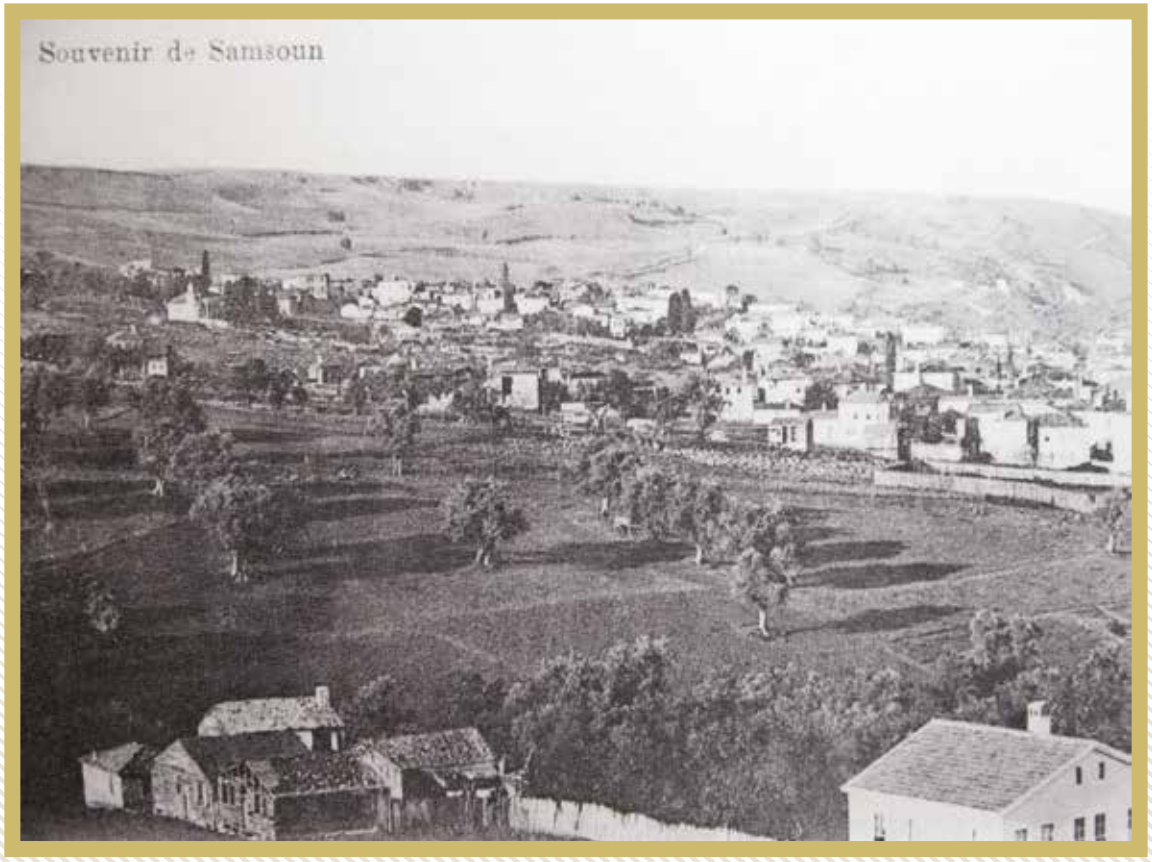
Souvenir de Samsoun

Kadıköy.

Genel görünüm. 1918.

Samsun ve Samsunlular,1909.

Kale ve mezarlık, 1870'ler.

Çarşamba caddesi, 1907.

Subaşı caddesi.

Yemiş pazarı.

Cadde görüntüsü.

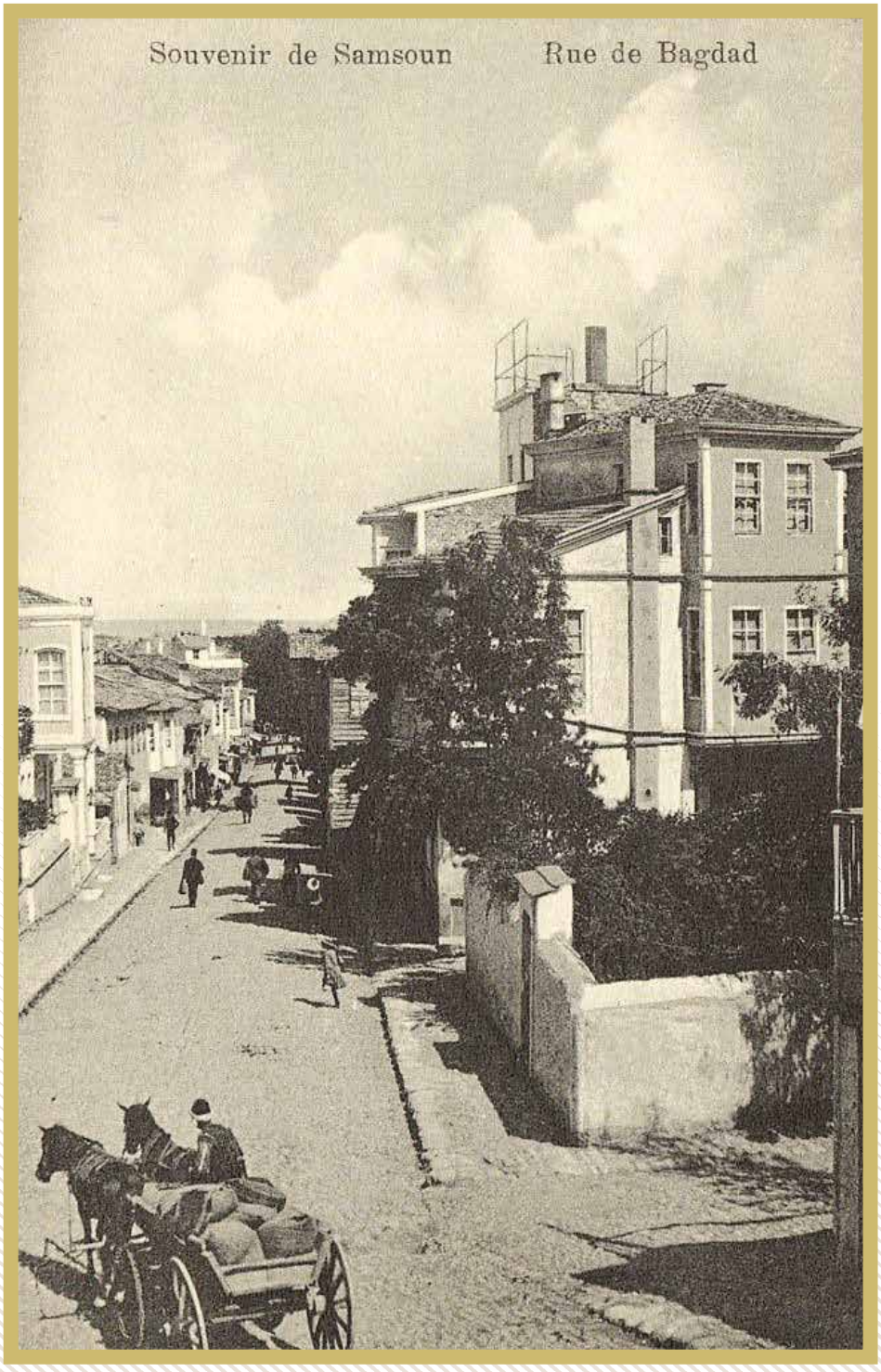

Bağdat Yolu.

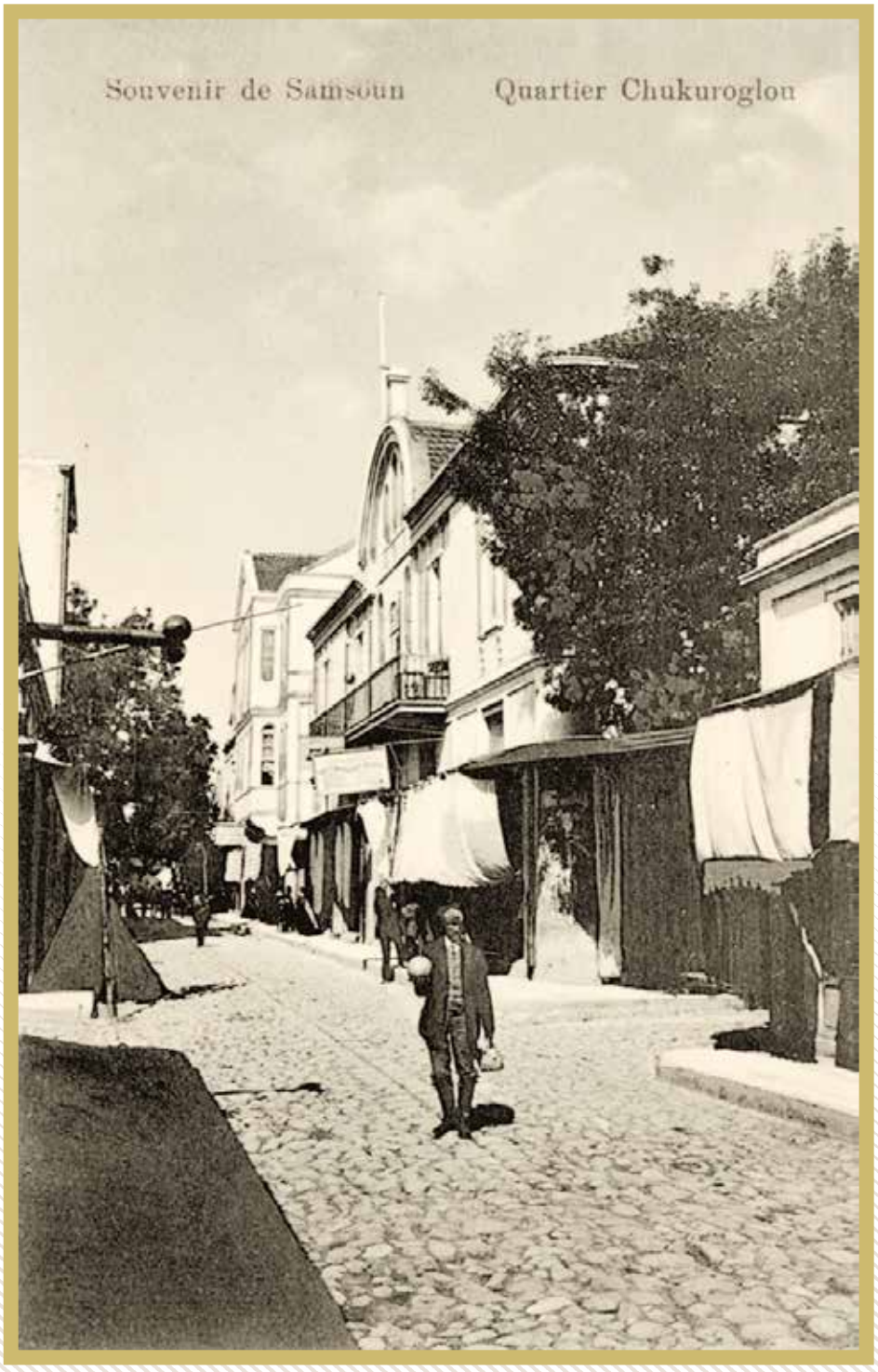

Şüküroğlu Caddesi.

1891 yılında Mimar Perpignani tarafından inşa edilen Osmanlı Bankası (Bankalar Caddesi).

Karantina Meydanı.

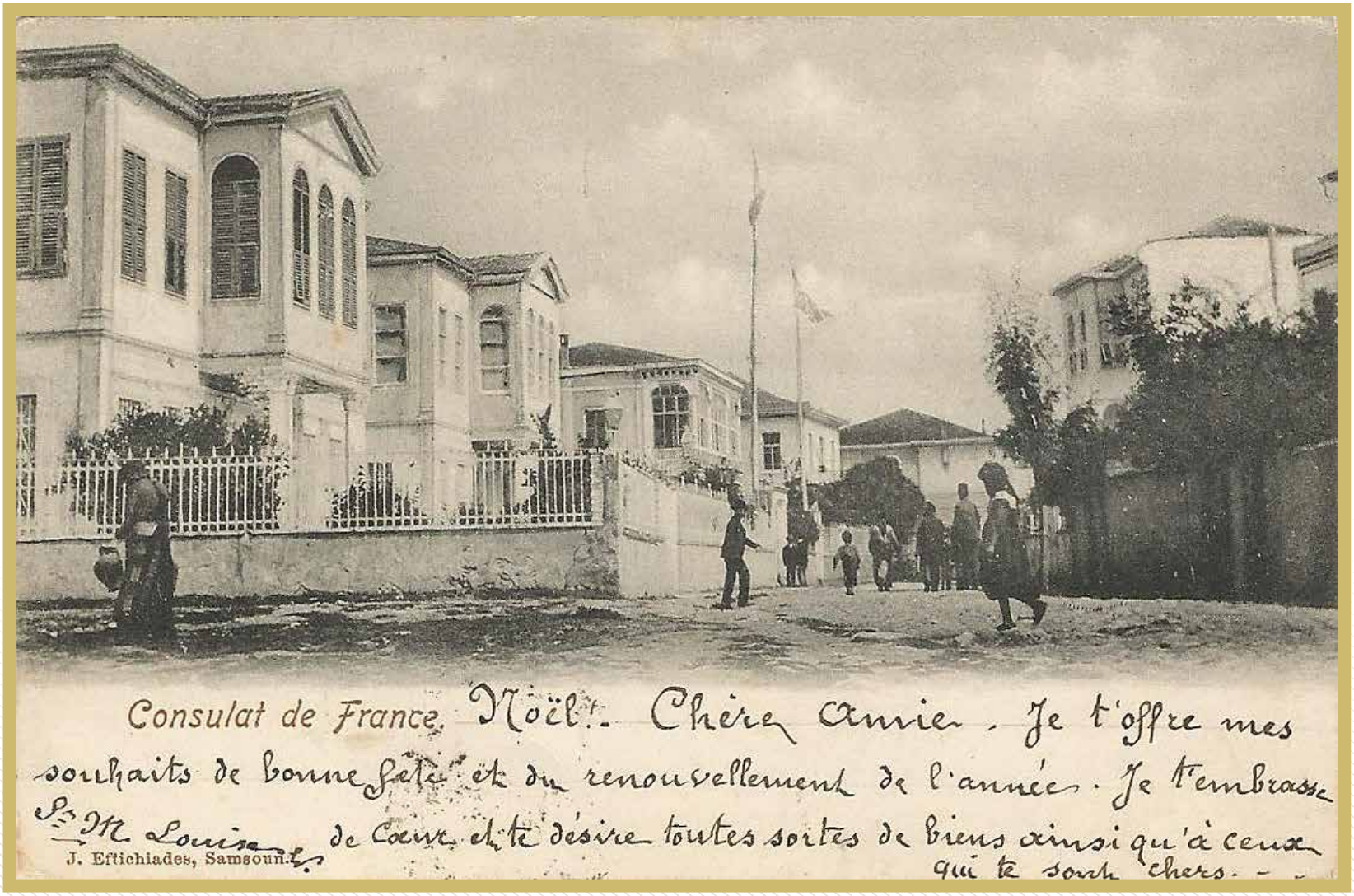

Fransız Konsolosluğu.

Rus Konsolosluğu.

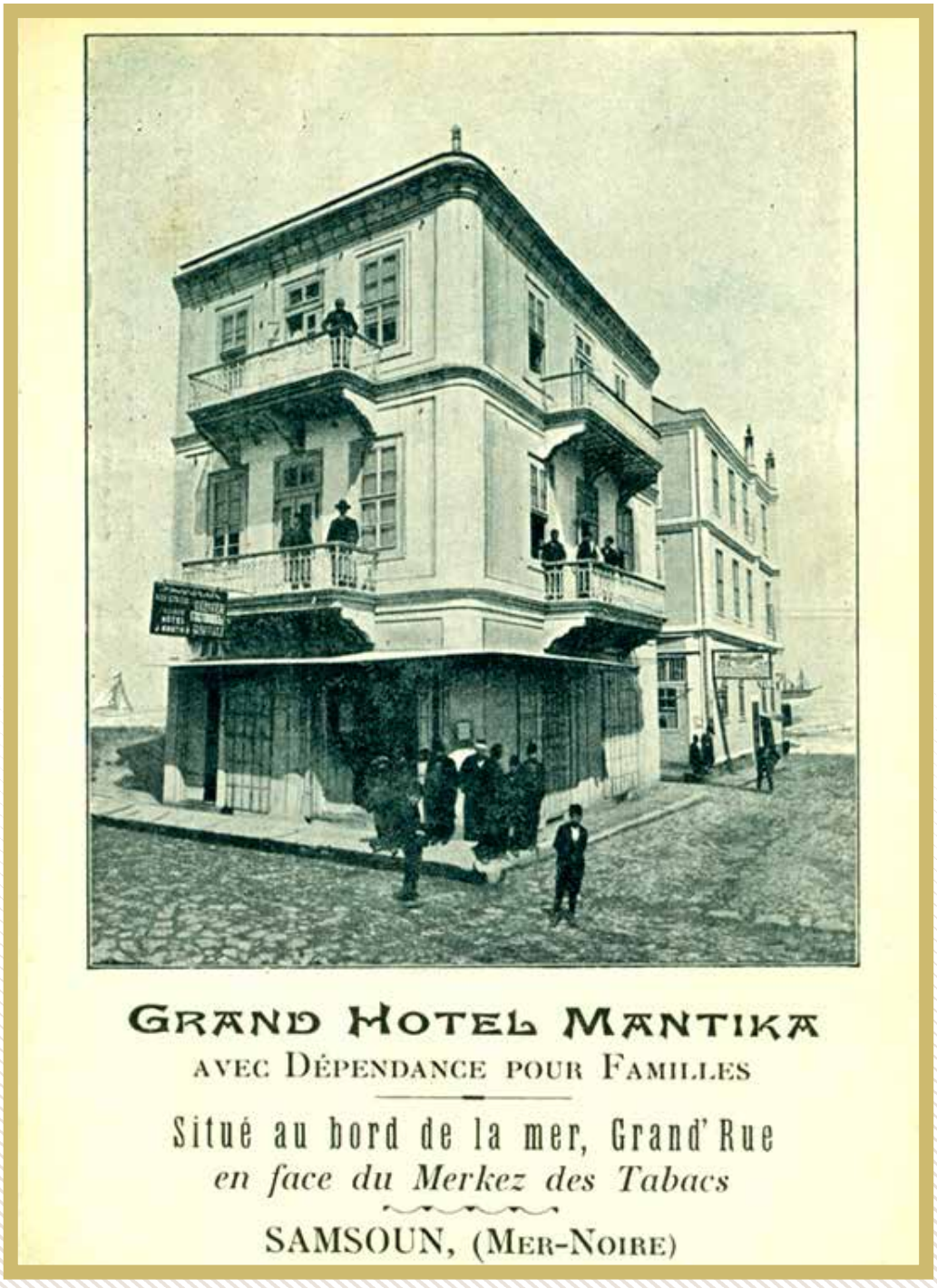
GRAND HOTEL MANTIKA
AVEC DÉPENDANCE POUR FAMILLES
Situé au bord de la mer, Grand' Rue
en face du Merkez des Tabacs
SAMSOUN, (MER-NOIRE)

Otel.

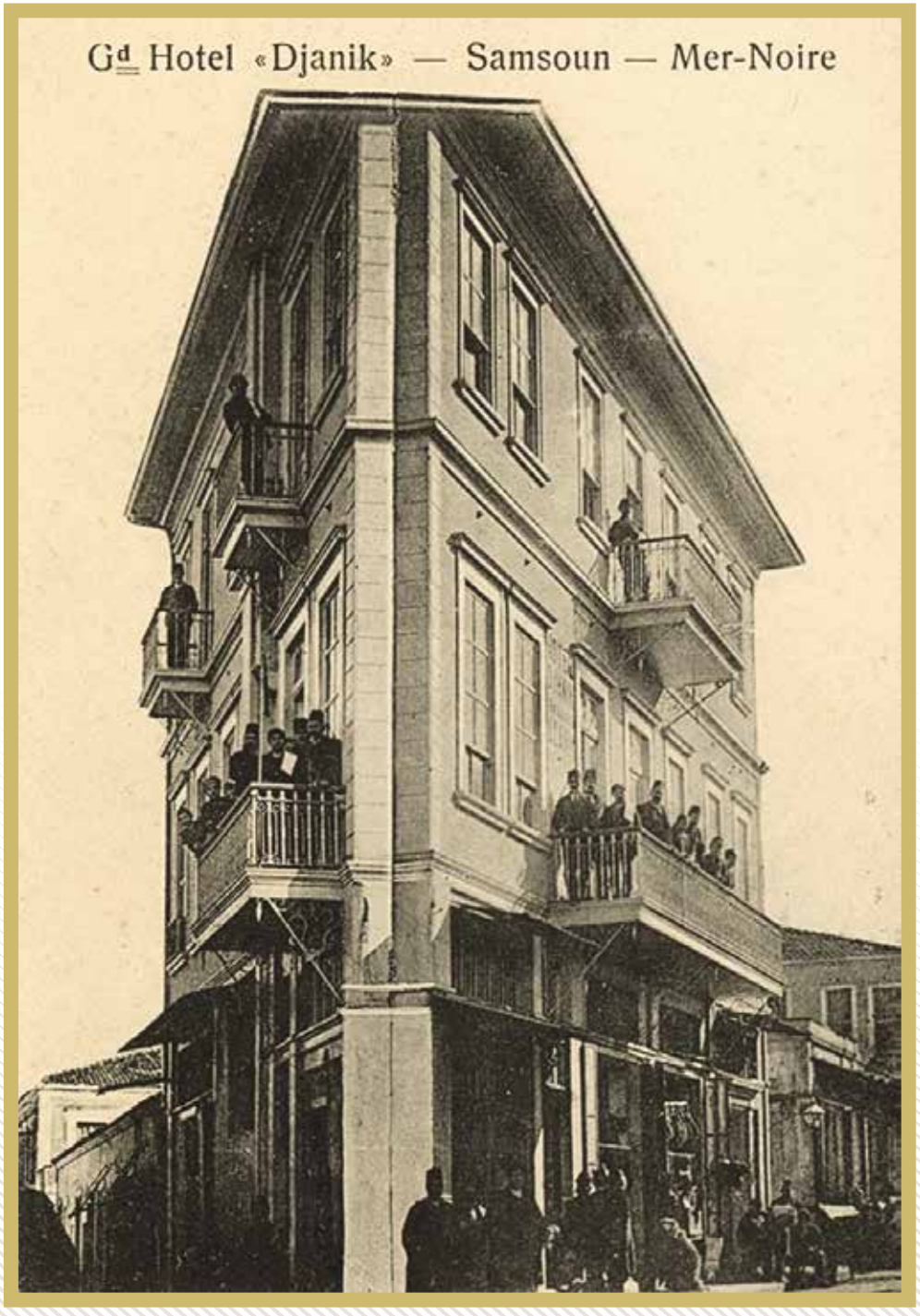

Canik Oteli.

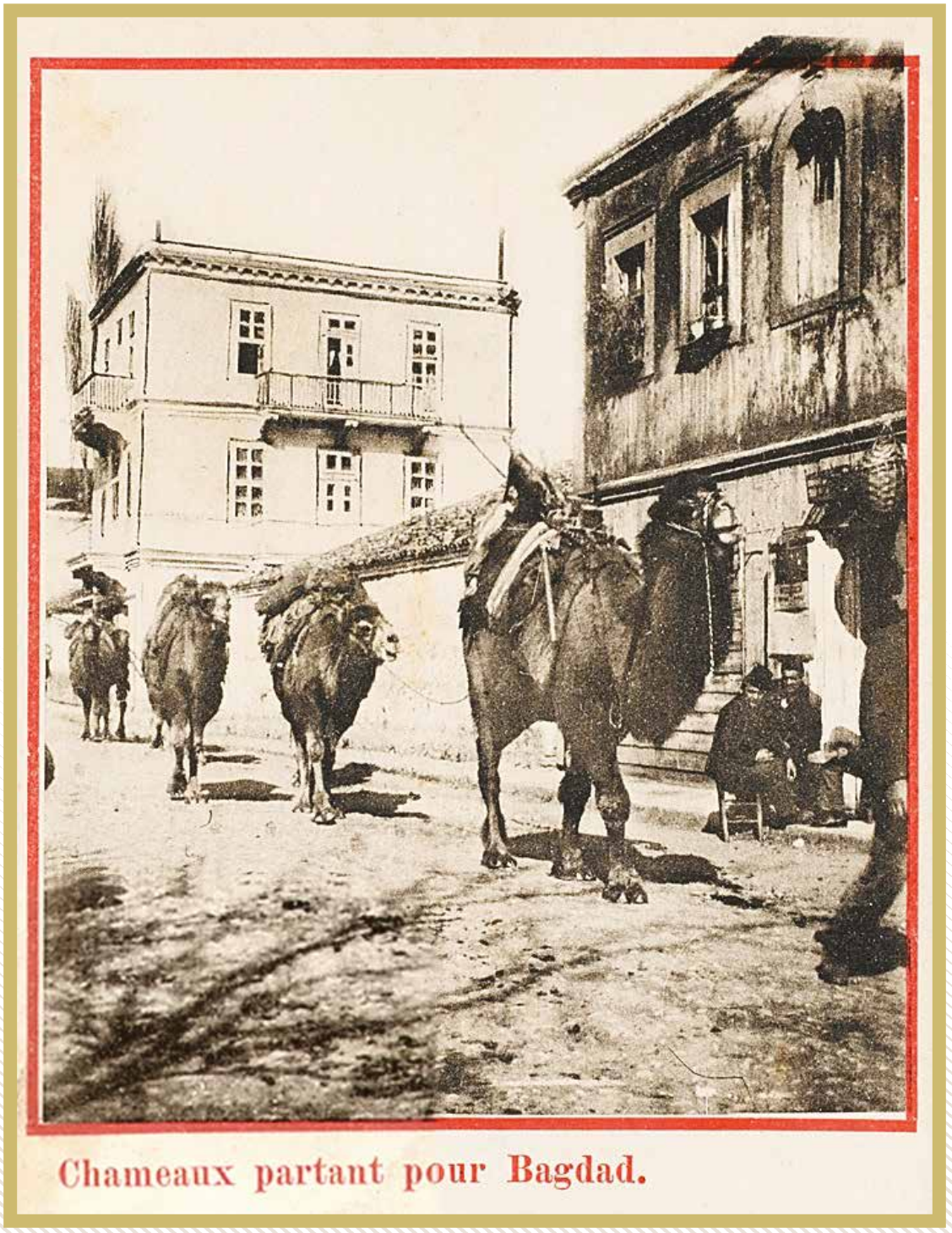

Bir kartpostalda Samsun'dan Bağdat'a yola çıkan kervan.

Bafra'dan Samsun'a tütün taşımacıığı.

Anadolu'yu bir baştan bir başa geçenw seyyah W.J. Childs'ın 1917 baskılı kitabında Samsun Bağdat yolu.

Seyyah Childs'ın objektifinden Bağdat yolu trafiği, Havza civarı, 1917.

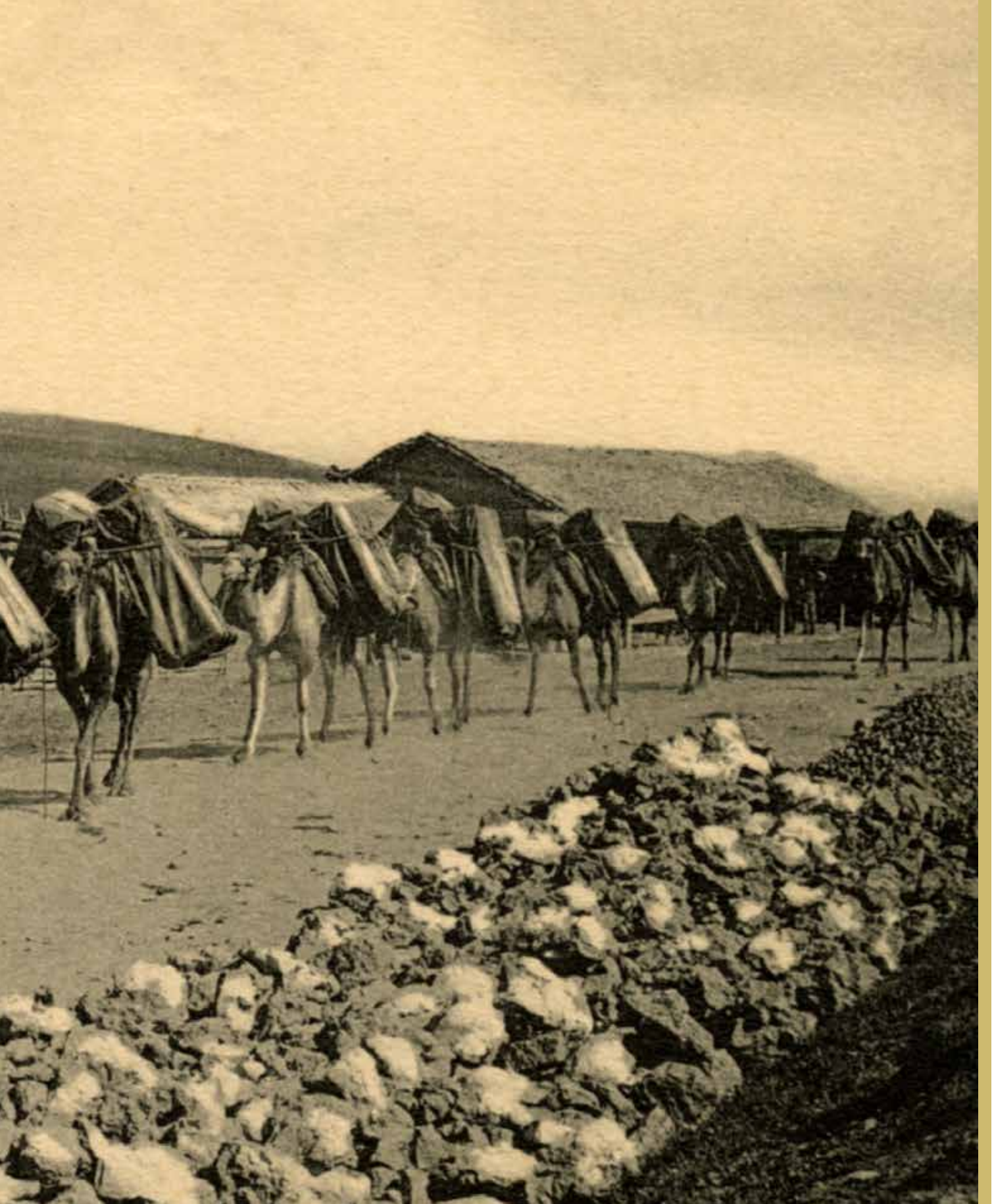

Tütün kervanı.

Törenler

Eski resimler arasında çok sayıda tören fotoğrafı da vardır. Osmanlı'da törenler büyük kalabalıklar huzurunda dualar eşliğinde ve şenlik havasında yapılırdı. Osmanlı Devleti'nde törenlerin önemli bir yeri vardır. Resmî törenlerin amacı yöneten ile yönetilen arasındaki bütünleşmeyi sağlamanın yanı sıra, halkın moral gücünü yükseltmek, idarenin itibar ve güven duygusunu arttırmaktır.

Osmanlı'da yapılan törenleri devlet işlerine ait olanlar (cülus, cenaze, kılıç kuşanma, elçi kabulü, divan-ı hümayun toplantıları), dinî törenler (surre alayları, Hırka-i saadet ziyareti, mevlid kıraat töreni, bayramlaşma) ve harem törenleri (Valide alayı, viladet-i hümayun, beşik alayı, amin alayı) olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Bu törenlere 1909 yılından itibaren meşrutiyetin ilan edildiği günün millî bayram olarak kabul edilmesiyle tertip edilen merasimler de dahil olacaktır. Periyodik olarak tertip edilen bu törenlerin yanı sıra temel atma ve resmi açılışlarda da merasimler düzenlenmiştir. Öte yandan Osmanlı toplumunu oluşturan cemaatler dini anlayış, gelenek ve göreneklerinden kaynaklanan törenleri kapalı alanlarda veya açık havada serbestçe düzenlemekteydiler.

Samsun Mutasarrıfı Cemal Paşa bir devlet töreninde, 1906.

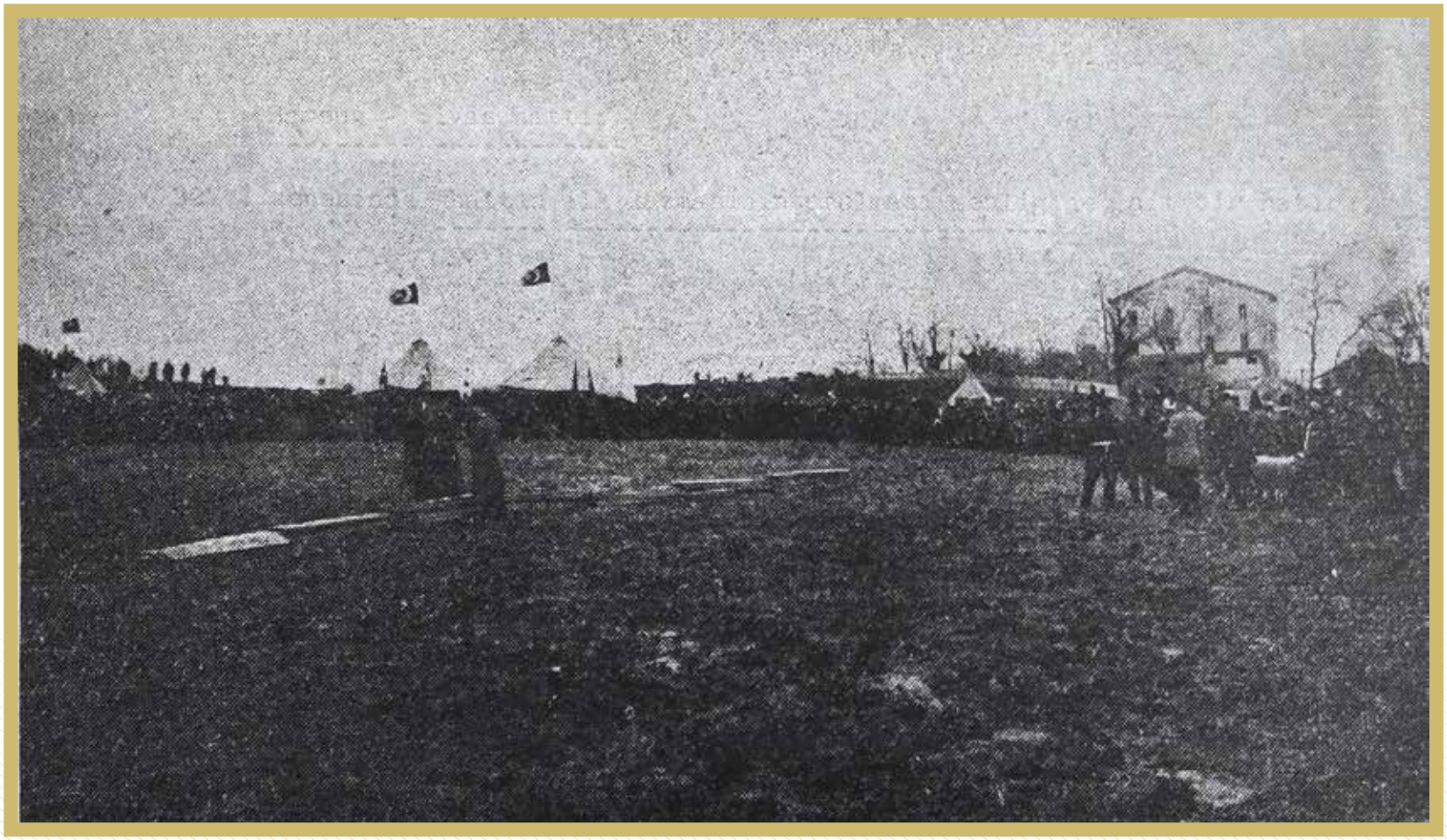

Samsun-Sivas Demiryolu Temel Atma Töreni, 1911.

Renklendirilmiş bir Samsun kartpostalında Capucin Kilisesi önünde bir tören, 1903.

Alman askerleri geriçekilme yolunda Samsun'da, 1918.

Bayram yeri, 1905.

Resmî tören.

Darülmuallimin İzcileri.

1904 ve 1907 tarihli kartpostallarda Gayrimüslimlere ait dini törenlerden kesitler.

Katolik dinî töreni, 1903.

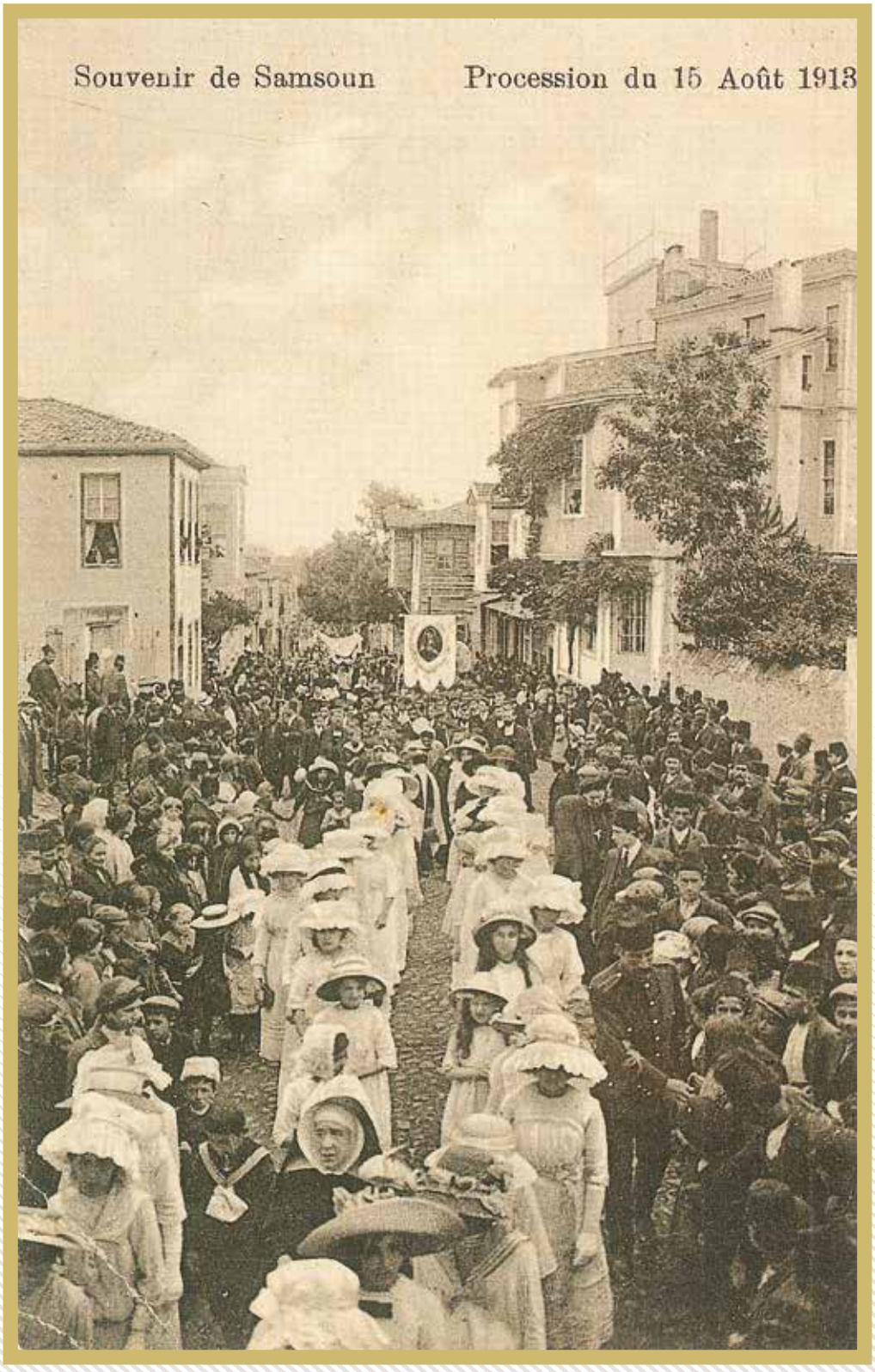

Katolik dinî töreni, 1913.

Eğlence Yerleri

Eski fotoğraflarda Samsun'daki başlıca eğlence yerleri içinde hipodrom, tiyatro ve deniz hamamı özellikle dikkat çekmektedir. Bunların dışında güreşler ve halk oyunları da önemli yer tutuyordu.

Türkler arasında at yarışları en eski ve yaygın sporlardan birisidir. Geçmişten beri Türkler at bakımı ve yetiştiriciliğine büyük önem vermişler, at yarışları ve cirit gibi sporlarda yetiştirilen atların cins ve kabiliyetlerini halka ve ilgililere göstermek için bir fırsat kabul edilmiştir.

Türkiye'de ilk at yarışının Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında Orhan Bey zamanında yapıldığı bilinmektedir. Bugünkü anlamda yarışlar ise ilk kez 23 Eylül 1856 tarihinde İzmir'de yapılmıştır. İzmir yarışları yılda bir kez Paskalya günü tertip ediliyordu. Abdülaziz de İstanbul Kâğıthane'de İzmir'dekine benzer yarışlar tertip ettirmişti. Aynı dönemlerde Samsun, Manisa ve Diyarbakır'da da at yarışları yapıldığı bilinmektedir. 1901 yılında Samsun'da Mutasarrıf Hamdi Simavi Bey at yarışları tertip etmiş, sonraki yıllarda her sene mayıs ayının ortalarında Derbent ile Mert ırmağı arasındaki düzlükte at yarışları düzenlenmiştir.

Eski fotoğraflarda Mert ırmağı kenarındaki hipodrom ve burada düzenlenen at yarışları ile bunları izleyen seyirciler dikkat çekmektedir. Hipodrom'daki at yarışları Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında da devam etmiştir.

Samsun tiyatro kültürü ile II. Abdülhamit döneminde tanışır. 7 Haziran 1909 tarihinde Nemlizade (Meşrutiyet) Tiyatrosu faaliyete geçmiştir.

Eski Samsun fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla şehrin bir başka eğlence yeri de deniz hamamıdır. Modern liman tesisleri yapılmadan önce kent sahili aynı zamanda plaj olarak kullanılıyor, bunun için basit tesislerin inşa edildiği bazı yapılar deniz hamamı olarak adlandırılıyordu. Osmanlı döneminde kişilerin denize girme ihtiyacını karşılayacak yerler için şekil ve mekân olarak; genel ahlâk kurallarının ihlal edilmemesi, dinî hükümlere uygunluk, boğulma tehlikesini azaltmak, deniz ve sahillerin kirlenmesini önlemek gibi endişelerle devlet tarafından belirlenmiştir. Netice olarak kıyılarda denize istenilen yerde serbestçe girilmesi engellenmiş, bunun yerine sahillerde dört tarafı kapalı tabanı ahşapla kaplanmış, küçük yüzme havuzları inşa edilmişti.

Samsun'da at yarışları.

Hipodrom, 1904.

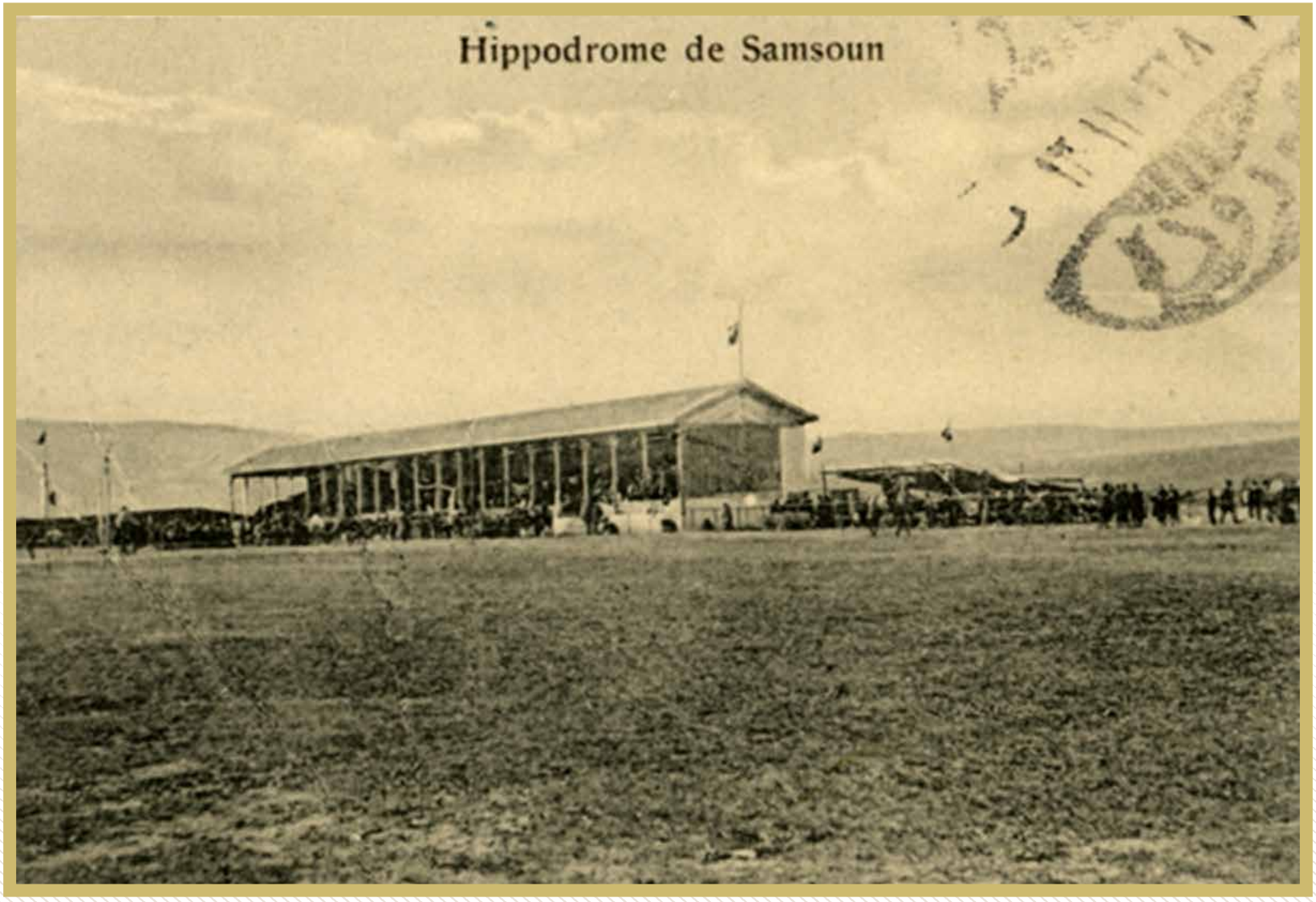

Samsun Hipodromu, 1908.

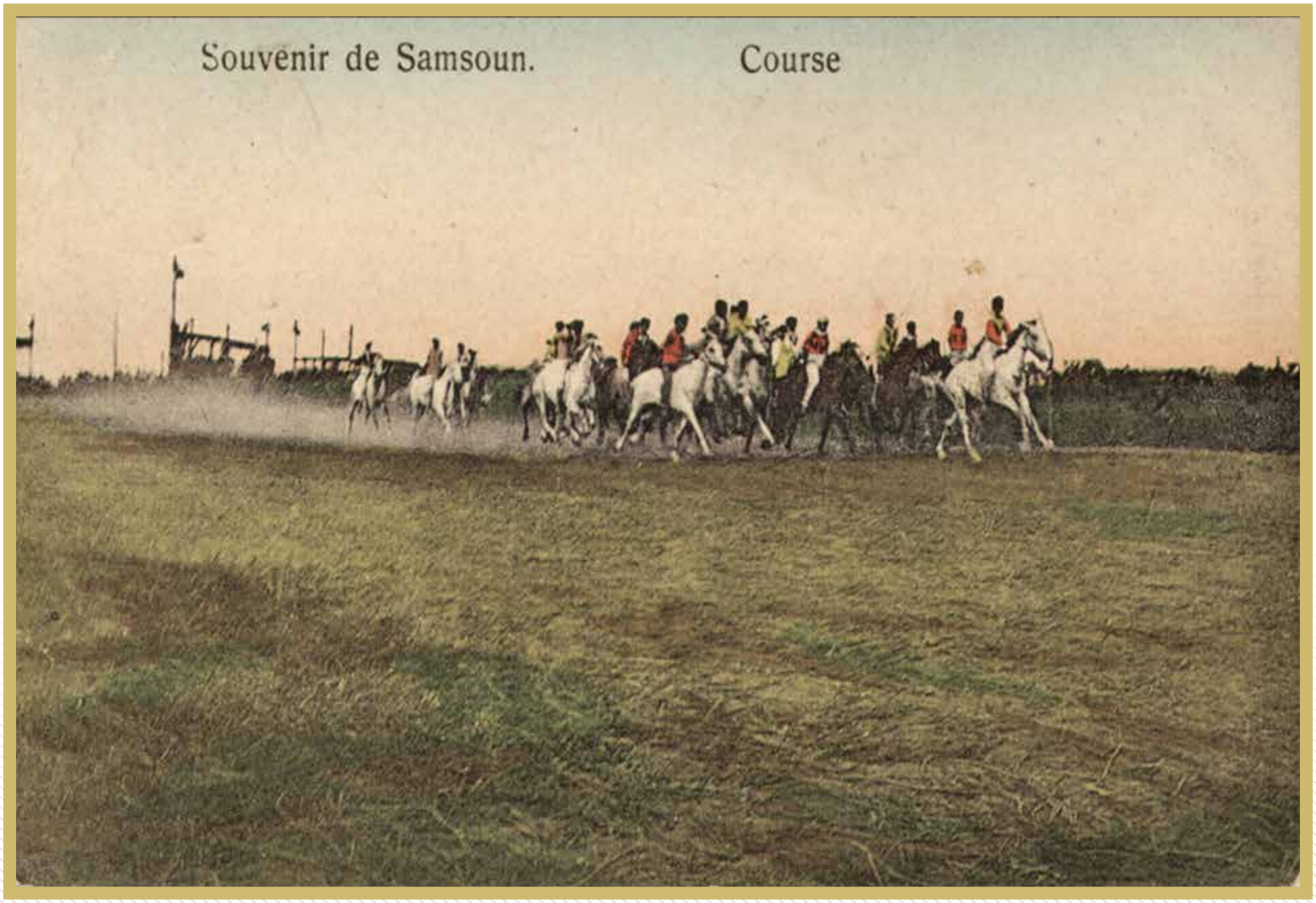

At yarışları.

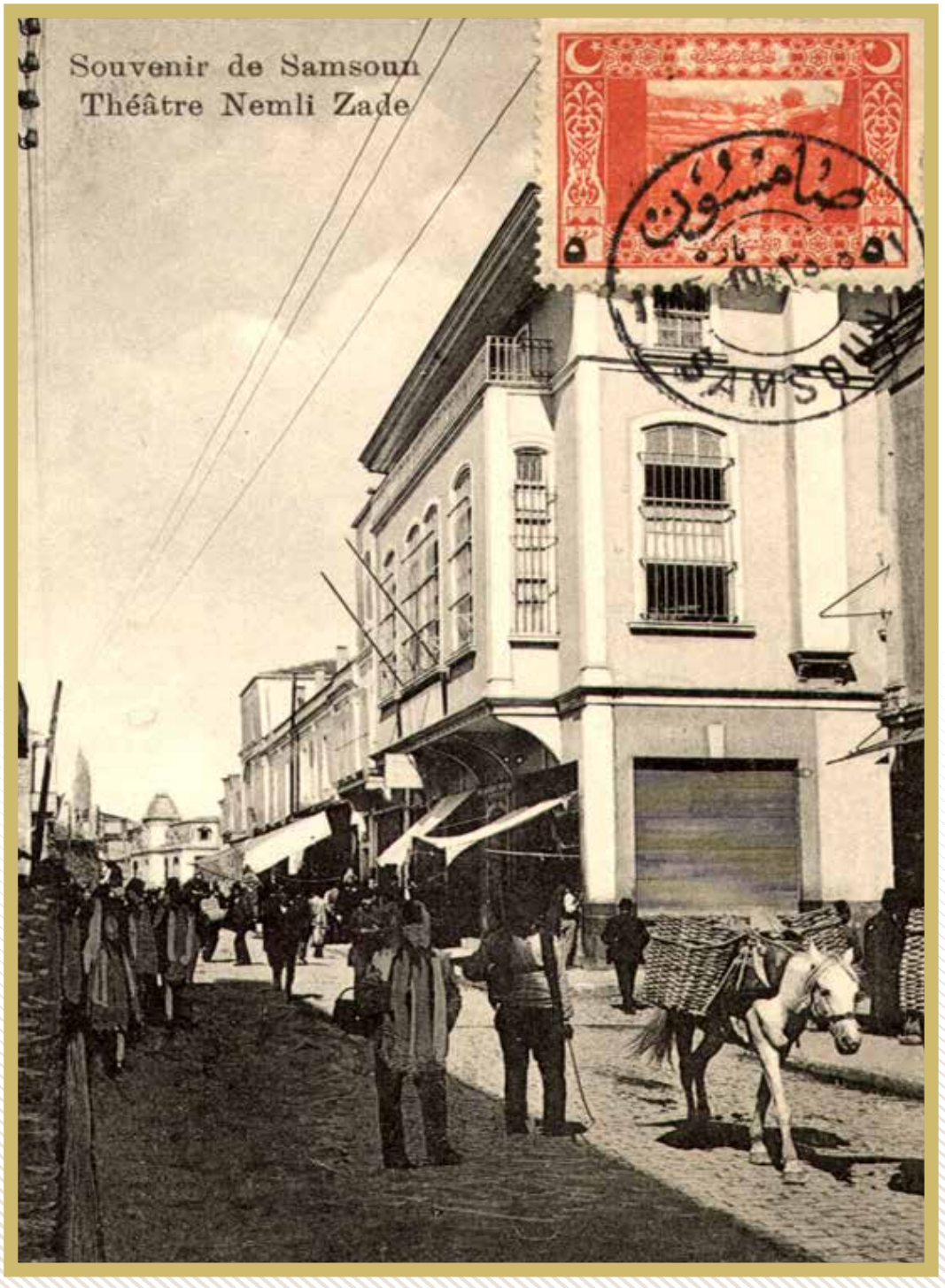

Nemlizade (Meşrutiyet) Tiyatrosu.

Müzikli eğlence.

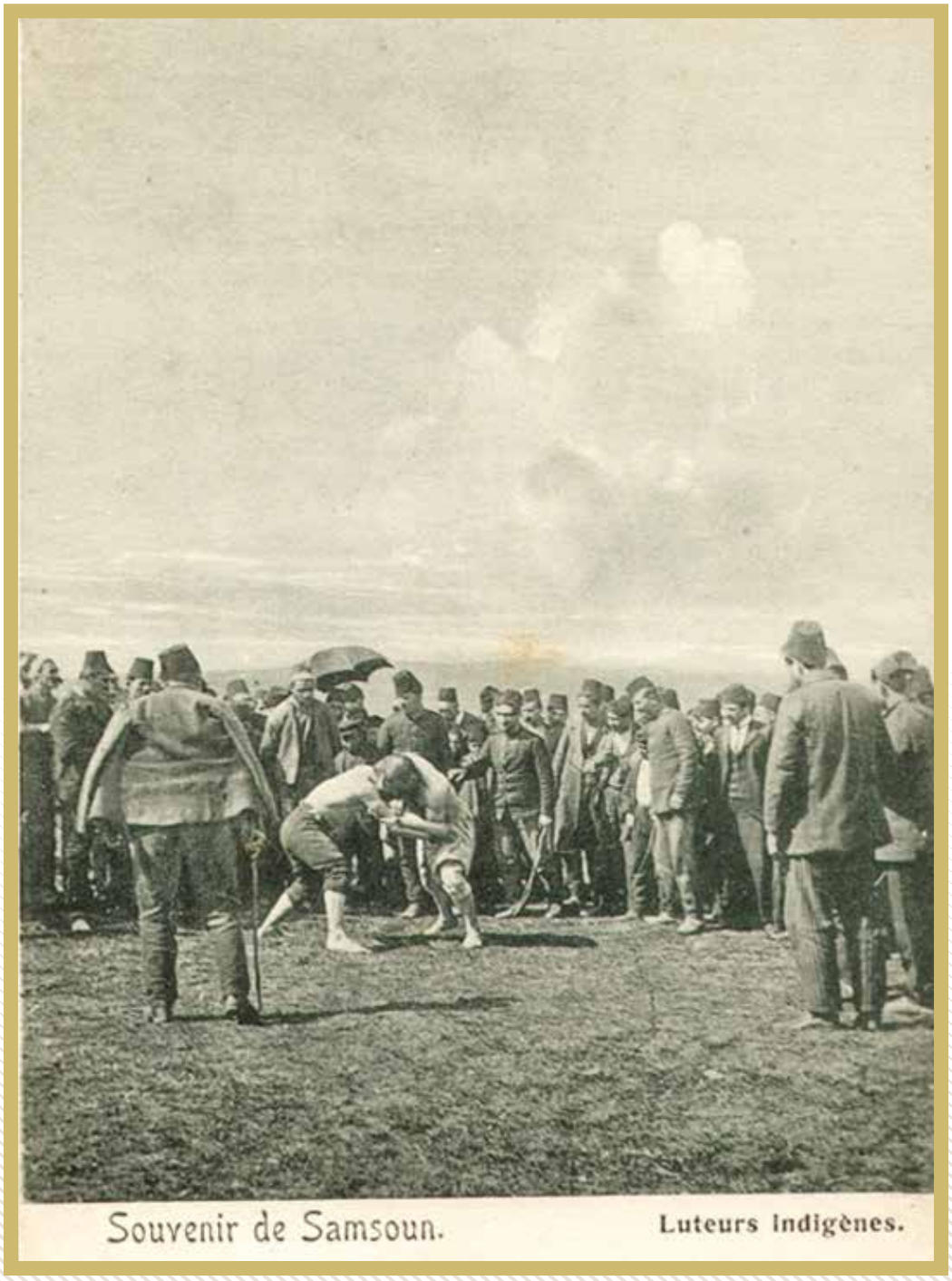

Güreş müsabakaları.

Deniz hamamı.

PICNIC PARTY. SAMSOUN

Piknik yapanlar,
20. yüzyıl başları.

Üstte tulumla eğlenenler, altta yerel kıyafetli gençler.

Samsun'da genç zabitler, bir hatıra fotoğrafı.

Kasaba, Köy ve Kırsal Hayat

II. Abdülhamit Arşivi'nde Samsun şehri dışında kırsal kesime ait fotoğraflara da yer verilmiştir.

Bu fotoğraflarda köy evleri, kır kahvesi ve atların otlatıldığı çayırlıklar ile tarım alanları görülmektedir. Fotoğrafta görülen kahvehane Samsun - Çarşamba arasında gidiş geliş yapan yolcuların dinlendikleri tesislerdir. Fotoğraflardaki kır evlerinin genelde ahşap olduğu, bunların inşaat malzemesi olan ağaçların kaba yontulduğu, dolayısıyla bu evlerin estetik kaygıdan yoksun olarak inşa edildikleri ilk bakışta dikkati çekmektedir.

Rus yayılması üzerine Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Kırım, Kafkaslar ve Rumeli'deki Müslümanlar "din ve dünyalıklarını" korumak adına Anadolu'ya göç etmişlerdi. Şeyh Şamil direnişinin kırılması sonrası Kafkas toplulukları arasında bu göçler kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Deniz yoluyla gelenlerin uğrak yerlerinden birisi Samsun iskelesidir. Samsun'a gelenlerin büyük bir kısmı Samsun - Bağdat yolu üzerinden Sivas ve çevresine sevk edilirken bir kısmı da Samsun -Ünye arasında bulunan İmanalisi, Maksudlu ve Karamustafalı köylerine yerleştirilmiştir.

II.Abdülhamit Arşivi'nde Samsun çevresinde yer alan kaza merkezlerinin görüntülerine de yer verilmiştir. Bunlar Çarşamba, Terme, Bafra ve Havza'dır.

Mert Irmağı köprüsü, 1890.

Sel yeri, 1890.

Samsun Mert ırmağı vadisi.

Terme köprüsü, 1890.

Karaoğlan suyunun kenarındaki çayırlık, 1890.

Çoban Yatağı çayırı, 1890.

Karaoğlan suyunun kenarındaki yılkı sürüsü,1890.

Zeliliyazı çayırında yılkı sürüsü, 1890.

Kabalı Tekkesi civarındaki çayırlıkta atlılar, 1890.

Yeşilırmak'ta yelkenliler, 1890.

Çarşamba Yeşilırmak köprüsü, 1890.

Üstte, Terme kasabası civarında Şeyh Kindî Bağdadi tekkesi, altta ise bekçihanesinin bulunduğu görüntüler, 1890.

Köy yaşamından bir kesit.

Yeşilırmak kenarında Karamustafalı köyü, 1890.

Samsun- Çarşamba arasında bulunan Selyeri kahvehanesi.

Sivaslı köyünde bir göçebe evi, 1890.

Sivaslılar Köyü Terme'ye bağlı köylerden birisidir. 1850'li yıllarda Sivas dolaylarından gelenler tarafından kurulmuştur. Zamanla Gümüşhane ve Niksar'dan da buraya gelip yerleşenler olmuştur.

İmamalisi köyünde bir Çerkes evi, 1890.

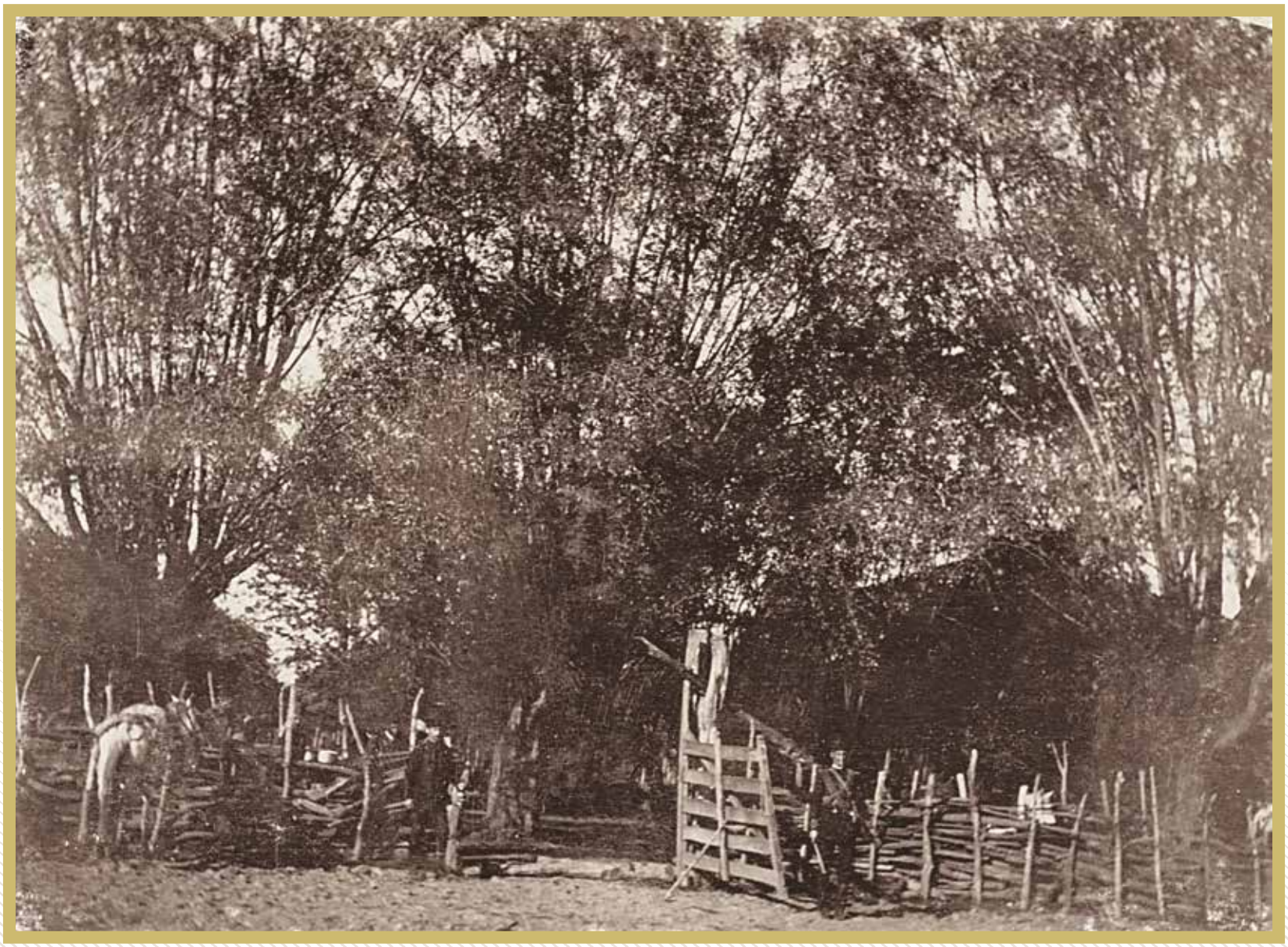

Maksudlu Köyünde bir Çerkes meskeni, 1890.

Çaltı kıtasının keşfine memur heyet, 1890.

Soldan Sağa:
Termeli Emin Efendi, Termeli Şerif Efendi, Ünyeli Hazinedarzade İzzetli Nuri Paşa, Termeli Necip Efendi, Çarşambalı Hüseyin Efendi, Canik Sancağı orman memuru.

Simenit gölünün güney tarafı, 1890.

Simenit gölünün kuzey tarafı, 1890.

Abdal ırmağının Karaboğaz kolu, 1890.

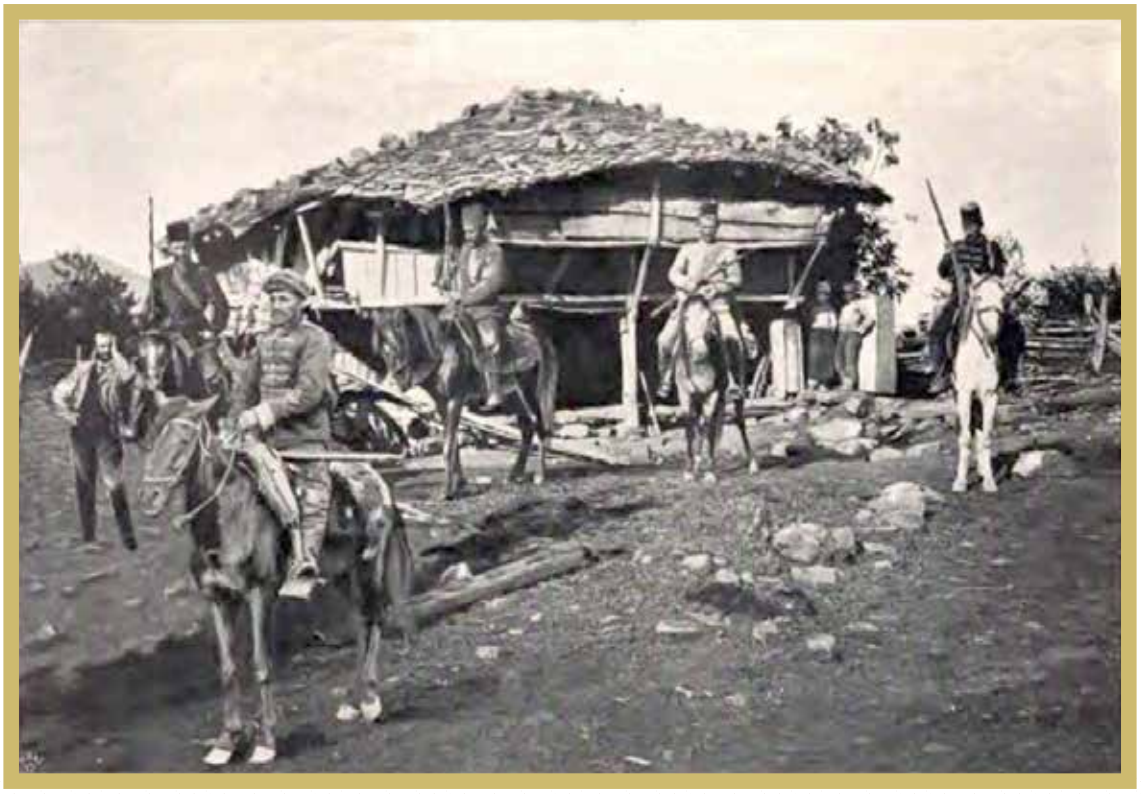

Üstte: Bafra Dikencik Köyü'nde zaptiye ve kolcular, 1893; Altta: Ermeni kilsesi.

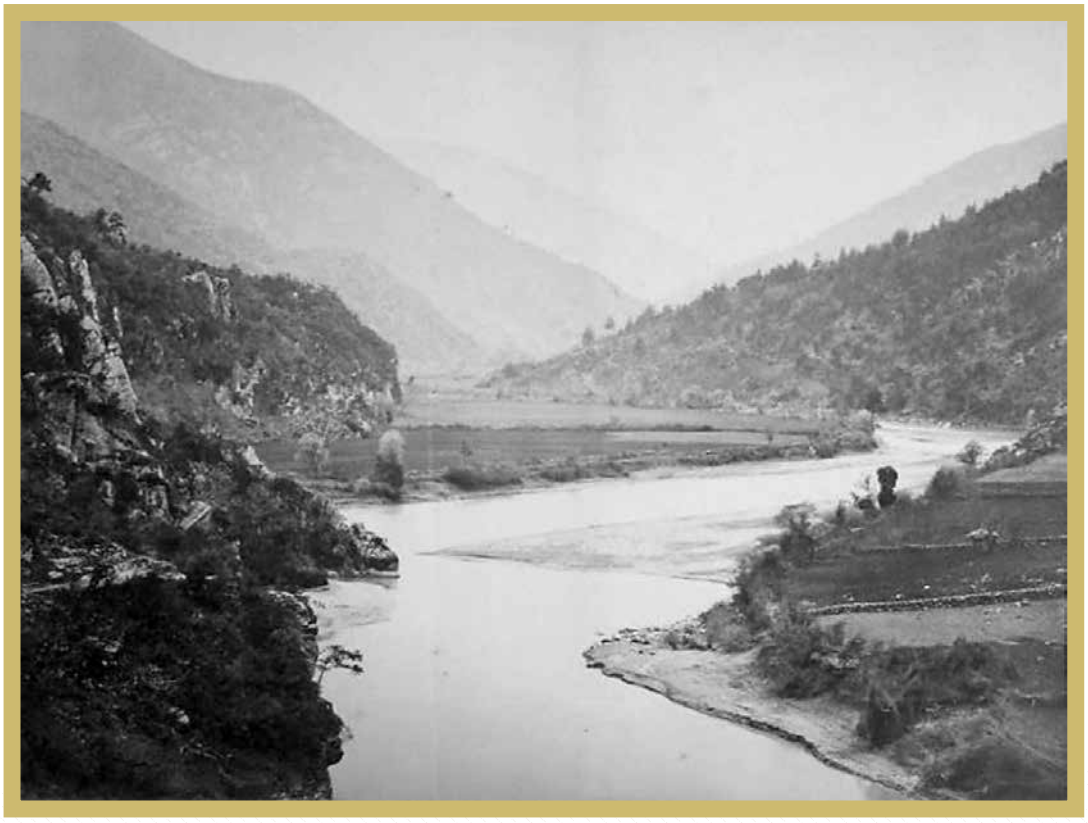

Üstte Kızılırmak vadisi, altta Ermeni kilsesi ve cemaati, 1870'li yıllar.

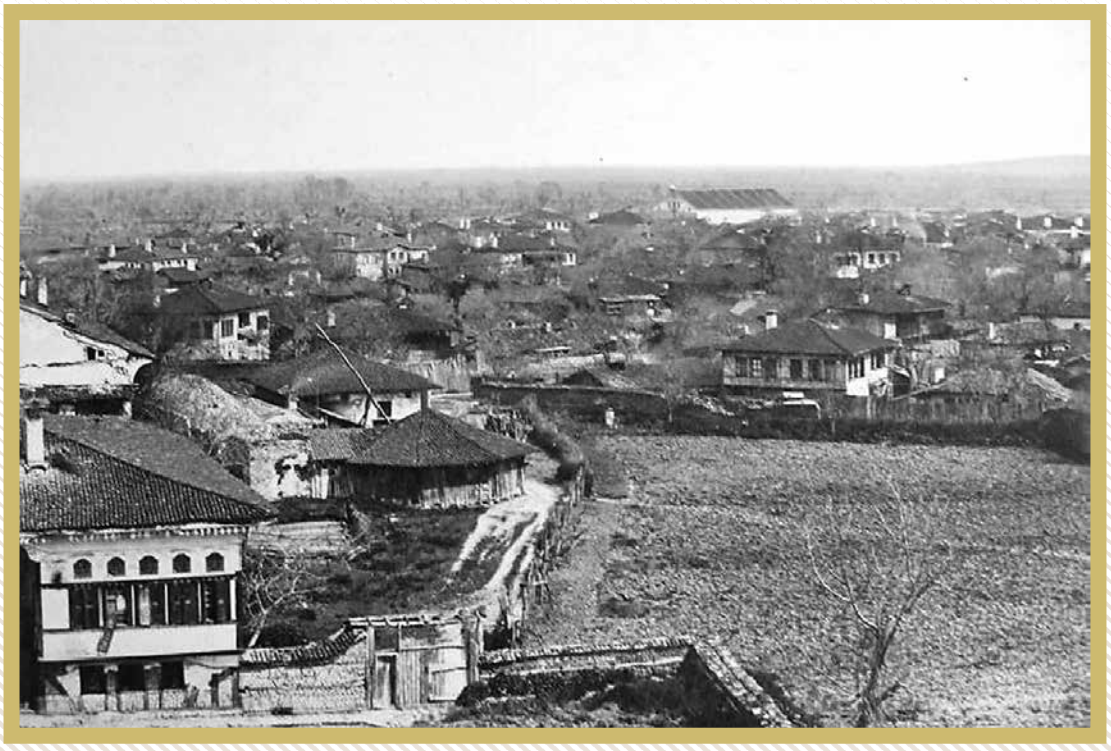

Ermakov'un objektifinden Bafra, 1870'li yıllar.

Ermakov'un objektifinden Bafra, 1870'li yıllar.

Havza.

Havza panoraması.

Kavak, 1918.

Lâdik.

Bedesten, Vezirköprü.